

БАРОТ БОЙҚОБИЛОВ

НОТИНЧ ХУРОСОН

Тарихий-шеърий роман

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1985

Бойқобиллов, Барот.

Нотинч Хуросон: Тарихий-шеърый роман
/[Сўзбоши А. Ҳайитметовники]. — Т.: Адаби-
ёт ва санъат нашриёти, 1985 — 312 б.

Таниқли шоир Барот Бойқобиллов улуг ўзбек шоири ва мута-
факкири Навоийнинг Самарқандда кечган йиллари ҳақида ҳикоя
қилувчи «Шукуҳли карвон» тарихий-шеърый романини ёзган эди.

«Нотинч Хуросон» кейин ёзилган бўлса ҳам, Алишер Навоий
ҳаётининг Самарқандга келмасдан олдинги даври ҳақида ҳикоя
қилади. Асарда Алишернинг ота-онаси, Ҳирот ва Машҳаддаги
муҳит, талабалик йиллари, Лutfий, Шарафуддин Али Яздий
ва Мирзо Улуғбек билан учрашувлари, Ҳусайн билан дўстлиги,
тож-тахт учун курашлар кенг кўламда тасвирланади.

**Байкабулов, Барот. Беспокойный Хорасан:
Исторический роман в стихах.**

Уз2

Б $\frac{4702570200-219}{М 352 (04)-85}$ 31-85.

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
1985 й.

«НОТИНЧ ХУРОСОН» РОМАНИ ҲАҚИДА

Кўпмиллатли Совет адабиётининг доимий мавзуларидан ва муҳим вазифаларидан бири ўтмишни ёритиш, ўтмиш воқеа ва ҳодисаларини ҳозирги кун нуқтан назаридан бадий идрок этиш, замондошларимиз кўз олдида ўз халқига, ватанига, бутун инсониятга софдиллик билан хизмат қилган халқ қаҳрамонлари, сиёсий арбоблар, улуғ олимлар, буюк сўз усталари ва санъат намояндаларининг образларини бадий гавдалантириш, шу йўл билан ёш авлодни инсонпарварлик анъаналари ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашдир. Бу соҳада ўзбек совет адабиёти тўплаган тажриба ҳам диққатга сазовордир. Ўзбек совет адабиётида тарихий жанрнинг юзага келиши Абдулла Қодирий, Садриддин Айний, Ойбек каби адибларимизнинг номлари билан боғлиқ. Сўнгги йилларда бу жанр ривожига Назир Сафаров, Мирмуҳсин, М. Исмоилий, Асқад Мухтор, Ҳамид Фулом, Одил Ёқубов, П. Қодиров каби адибларимиз ҳам сезиларли ҳиссаларини қўшмоқдалар.

Ўзбек адабиётининг доимий мавзуларидан бири Алишер Навоий мавзудир. Бу — табиий, албатта. Чунки Алишер Навоий ўзбек адабиёти, фани, санъати, маданияти равнақиға шундай катта улуш қўшганки, фақат у яшаб ижод қилган даврингига эмас, кейинги даврлардаги ўзбек маданияти тарихини ҳам Навоийсиз, Навоий таъсирисиз тасаввур этиш қийин. Навоий ижоди, унинг бутун ижтимоий фаолияти гуманистик анъаналарга асосланган, прогрессив ғоялар билан суғорилган бўлиб, шу жиҳатлари билан ҳам улуғ шоир бизнинг замондошларимиз қалбига яқин. Совет кишилари, китобхонлар оммаси шунинг учун ҳам Навоий ҳаётининг ҳар бир даври, ҳар катта ва кичик масаласи билан қизиқади. Айни вақтда Навоий XV асрнинг иккинчи ярмида Хуросондаги сиёсий ва маданий ҳаётда катта

роль ўйнаган, халқ бахт-саодати, тинчлик ва осойишталиги учун тинмай курашган ҳамда ўз ҳаётини тўлалиги билан халқ ишига бағишлаган буюк шахс эди. Унинг сиймосида халқимиз феодал зулмга қарши туриб, адолат, гуманизм, халқпарварлик ва ватанпарварлик байроғини баланд кўтарган, ўрта асрчилик жаҳолатиغا шеърят ва маърифатни қарши қўйган жасоратли курашчи қиёфасини кўради.

Талантли шоир, Навоийнинг чинакам мухлиси Барот Бойқобилов адабиётимизда кўпдан буён Навоий мавзуида қалам тебратиб келмоқда. Унинг Навоий ҳаётининг Самарқанд даврига бағишланган «Шукуҳли карвон» номли шеърый романи китобхонлар томонидан илиқ кутуб олингани ҳаммага маълум. Бундан илҳомланган шоир навбатдаги асарида Навоийнинг болалигини ёритишга аҳд қилган. Асар «Нотинч Хуросон» деб аталган. Навоийнинг болалиги кўпдан буён шоир ва адибларимизнинг диққатини ўзига тортиб келмоқда. Улуғ Ватан урушидан сал олдин Садриддин Айний «Навоийнинг болалиги» номи билан бир туркум ҳикоялар ёзгани маълум. Рус адибаси Лидия Бать «Ҳаёт бўстони», Миркарим Осим «Зулмат ичра нур» қиссаларини Навоийнинг болалик йиллари тасвиридан бошлаган. Барот Бойқобилов бу мавзунинг шеърый роман доирасида ёритишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Бизнингча, Навоийнинг ёшлиги ҳақида шеърый асар ёзишнинг ўз мантиқи бор. Чунки шеър ўзи ёшликнинг тимсоли. Навоийнинг болалигини шеърга солиш эса улуғ шоирда шеърга, шеърый ижодга қизиқиш қачон уйғонганини, она табиятга илк шайдолик қайси ҳолда юз берганини, унда шеърый туйғулар қачондан устун кела бошлаганини, шоир дунёқараши шаклланишидаги асосий омилларни тасвирлаб кўрсатиш демакдир. Масалан, Барот Бойқобилов Алишернинг илк бор шоирона хаёллар билан боғда кезиб юришини тасвирлар экан, унга Ҳусайн (Бойқаро) дуч келади ва истеҳзо билан унинг боғда нима қилиб юрганини сўрайди.

Алишер сўйлайди: «Ажабсен, ошна,
Сайроқи қушларни қилгум томоша».

Шаҳзода «кибру-ҳаво билан»:

Томоша қилмоқдин сенга не фойда?—

дейди. Алишер эса гурур билан:

Кушларнинг нағмаси мени юпатмиш;
Кўнглумда ажойиб ҳислар уйғотмиш,—

деб жавоб қилади. Шу бир-икки байтда ҳам биз бўлажак шоир, табиат шайдоси образини кўрамиз. Бошқалар учун фойдасиз бўлиб кўринган нарсада ёш Навоий ҳаёт гўзаллигини, гўзаллик манбаларидан бирини кўради. Унинг келажакда шоир бўлиб етишувининг муҳим сабабларидан бири шунда.

Романда Навоий болалиги катта ҳаёт фонида ёритилган. Навоийнинг отаси Ғиёсиддин Баҳодир темурий ҳукмдорлар билан алоқали амалдор. Уни подшоҳ Шоҳруҳдан, барча шаҳзодалардан тортиб барча амалдорлар танийди. Шу билан бирга амир Ғиёсиддин Муҳаммад (лақаби — кичик Баҳодир) фан, адабиёт ва санъат аҳлларига ҳам яқин, уларнинг хайрли ишларига қайишувчи одам. У чин кўнгилдан Улуғбекни севади. Чунки Улуғбек подшоҳгина эмас, катта олим ҳам. Шунинг учун унинг бошида, унинг илмий фаолияти устида қора булутлар пайдо бўлган пайтда ич-ичидан унга ачинади, реакцион руҳонийлар билан бирлашиб отасининг бошига турли кулфатлар солаётган Абдуллатифни лаънатлайди:

«Муртад Абдуллатиф! — лаънатлади Бек, —
Эл-улус наҳотки қараб турса тек!»

Навоийнинг онаси Маъсума Бегим эса, тарихий манбалар хабар беришича, Қобул амирларидан бирининг қизи. Романда ҳам шундай тасвирланган. Навоий «Бадоеъул-бидоя» дебوحасида ўз ота-онаси ҳақида, уларнинг темурийлар саройига яқинлиги, бир умр уларнинг хизматини қилганлиги тўғрисида шундай деган эди:

Отам бу остоннинг хокбези;
Онам ҳам бу саро бўстон канизи.

Бинобарин, Навоийнинг ота-оналари ўз ижтимоий мавқеларига кўра элга танилган, сиёсатга яқин шахслар. Алишер туғилган пайтда унинг отаси Шоҳруҳ саройида молия ишларини бошқариб турган. Барот Бойқобилов фарзанд туғилиши муносабати билан Ғиёсид-

дин оиласида юз берган шодиёнани, унга «Алишер» деб исм қўйилиши, бунинг сабабларини яхши изоҳлайдию мамлакатдаги сиёсий вазият тасвирига ўтиб кетади. Мамлакатда Темурнинг ўғли Шоҳруҳ ҳукмрон. Аммо юрт нотинч. Узаро урушлар. Халқ қўзғолонлари. Гийёсиддин Шоҳруҳ билан суҳбатда чуқур андуҳ билан:

...«Шоҳим, фақирни —
Қавм низолари ташвишга солур.
Хун тўкилса, улус ғурбатда қолур»,—

деиди. Мовароуннаҳрда аҳвол бундан ҳам оғир. Руҳонийлар бошлиқ жоҳил феодаллар Улуғбекни тахтдан ағдариш пайида. Бунинг овозаси Ҳиротга ҳам етиб боради. Темурийлар саройида ҳукмдорларнинг фарзандлари билан тарбияланаётган Алишер атрофда бўлаётган воқеаларни синчковлик билан кузатиб боради. Болалар орасида унинг энг яқин дўсти Ҳусайн — Хуросоннинг бўлажак тождори. Сояда ухлаб дам олаётган, ҳаётининг сўнгги кунлари турли ғавғолар билан тўла Шоҳруҳнинг аҳволига ачиниб Ҳусайн дейди:

«Бечора кексайди, бошида туман...
Улуғ бобомиздан бир ўзи қолмиш,
Улус ғавғолари тинчини олмиш».

Алишерда жуда эрта илмга, шеърятга ҳавас уйғонадики, буни унинг Шоҳруҳ билан суҳбатидан ҳам англаш қийин эмас. Одатда подшоҳ саройидаги ёшлар биринчи навбатда от чопишни, ҳарбий қуроллар билан муомала қилишни ўрганишлари керак бўлган. Бир учрашувда Шоҳруҳнинг: «Алишербек, отурсен камон?»— деган саволига Алишер қатъий қилиб, «Йўқ, тақсир!»— деб жавоб беради ва шу заҳотиёқ қўшиб қўяди:— «Фикрат камонидан ўқ отгум!» Алишернинг улуғ подшоҳга бундай кескинлик билан жавоб қилиши ғайритабiiийдек туюлиши мумкин. Лекин биз Хондамирнинг «Макоримул-ахлоқ» китобидаги ёш Алишернинг Тафт қишлоғида машҳур олим Шарафуддин Али Яздий билан учрашувини, олимнинг саволларига қандай дадил жавоб берганлигини эсласак Алишернинг характерида болалигидан бошлаб қатъийлик бўлганини кўрамыз. Шоир тасвирида тарихийлик принциpidан чекиниш йўқ.

Ота-она, тоғалари Мир Саид Кобулий, Муҳаммад Али Ғарибий Алишер тарбияси билан машғуллар.

Деярли ҳар куни Алишер уларни ўқиш-ўрганиш соҳасида бирон муваффақияти билан шод қилади. Унинг тарбиясидан ҳатто ўша даврнинг атоқли илм ва шеъринг намояндалари Мавлоно Лутфий, Саййид Ҳасан Ардашер, Мирхонд кабилар ҳам хабардор. Ота ўғлининг шоир, олим бўлишини орзу қилади. Тоғалари ҳам. Онаси уни шундай севадики, бир кунлик ҳижрон унинг учун бир асрдек. Муҳим томони шундаки, Алишер фақат китоб ўқиш билан шуғулланмай, ҳаёт китобини ўқишга ҳам интилади. У шу кичик ёшидан адолат нима, адолатсизлик нима — билишга қизиқади. Кўпни кўрган, ўз вақтида Амир Темур кўшинлари сафида жанг қилган найсоз чолнинг гапларини Алишер жон қулоғи билан эшитади:

«Амирлар шафқатсиз, кўзлари ўқтур,
Зулмдин улуснинг паноҳи йўқтур.
Шоҳруҳ мирзо эса раҳми билмас,
Эл қони тўкилур, ваҳми билмас.
Юрт вайрон, эл хароб — бечораҳолдир...»

Алишер Шоҳруҳ зулмига қарши кўзғолон кўтарган деҳқонларнинг жангда енгилиб, дорга осилишини, осилишдан олдин уларга ажал қопчиқлари кийдирилганини ўз кўзи билан кўради. Бу даҳшатли воқеа унинг вужудини ларзага солади, кўз ёшлари олов бўлиб сочилади.

Навоий болалиги шоҳ саройи қўйнида ҳузур-ҳаловат билан эмас, балки ана шундай нотинч, кун сайин ортиб бораётган даҳшатларда кечади. Барот Бойқобилов шоир ҳаётининг бу даврини шу хил ижтимоий-сиёсий ҳаёт воқеалари фониде тасвирлаган. Шоҳруҳ вафот этиши билан мамлакатда ур-йиқит, тахт талашлари бошланади.

Шоҳруҳ мирзо ҳали кирмай қабрга,
Даъвогар кўпаймиш олий қасрга.
Эл оғзида юрар ҳар хил миш-мишлар,
Маликалар ўғлин тахтга — киш-кишлар,—

деб ёзади муаллиф. Тахтга эришиш йўлида Абдуллатиф ҳатто қари бувисини ҳибсга олишдан ҳам қайтмайди. Бу аҳволни кўрган Ғиёсиддин оила аъзоларининг ҳаётини сақлаб қолиш учун тинч жойни кўзлаб, бир неча муддат Ироқ томон кетишга мажбур бўлади. Оиланинг бу сафари, мусофирчиликдаги турмушлари, Алишернинг сафар давомида кекса тарихчи олим Шарафуддин Али

Ядий билан учрашуви, уларнинг Ҳиротга қайтишлари Барот Бойқобилов томонидан мароқли ҳикоя қилинган. Тоғаларининг таъсирида жуда эрта қўлига қалам олган Алишер шу 3—4 йиллик сафар давомида ҳам ўқиш-ўрганиш, шеър машқини бир кун бўлса ҳам тарк этмайди.

Хуросондаги ўзаро феодал низолар темурий Абулқосим Бобурнинг тахтни эгаллаши билан якунланди. Тарихдан маълумки, Абулқосим Бобур Навоий ва Ҳусайн Бойқаро авлодларига яхши муносабатда бўлган. У Алишернинг отаси Ғиёсиддинни сарбадорларнинг собиқ пойтахти Сабзаворга ҳоким қилиб тайинлайди. Лекин тақдир бу оилага кулиб боқмайди. Орадан сал ўтмаёқ Ғиёсиддин вафот этди. Энди нима қилиш керак? Абулқосим Бобур нажот қўлини чўзиб, Алишер ва Ҳусайн Бойқарони ўз тарбиясига олади. Адабиётга ихлосманд Бобур кичик Алишерда катта шеърый истеъдодни кўради, бу истеъдодни парваришлаб, хайрли бир иш қилмоқчи бўлади. У бир суҳбатда Алишерга дейди:

Шоир бўлмоқ мушкул, шоҳ бўлмоқ осон,

Шоҳдин буюк турғай шоири даврон.

Гарчанд юксак эрур шоҳнинг нуфузи,

Андин баланд турғай шоирнинг сўзи.

Романининг сюжет чизиги билан боғлиқ воқеаларни ривожлантиришда муаллиф бадий тўқима, ижодий фантазиядан фойдаланиш билан бир қаторда тарихий фактлар ва маълумотлардан узоқлашмаслик, уларнинг изчиллигига амал қилиш, уларга садоқат, асарни мумкин қадар тарихда бор гаплар асосига қуриш йўлидан боради. Роман қаҳрамонлари хусусида ҳам шу гапни айтиш мумкин. Романда тўқима қаҳрамонлар жуда кам. Иккинчи хил қилиб айтганда, мазкур асарнинг аксарият ўринларида муаллиф бирон воқеани ҳикоя қилишда, албатта Навоий ҳақида мавжуд, унинг замондошлари берган маълумотлар, баён қилган эпизодлардан келиб чиқади, уларга суянади, уларни ўзича талқин этади, бадий шарҳлайди ва ҳоказо. Шу жиҳати билан роман тарихий ва маърифий аҳамиятга молик.

Кутилмаганда Абулқосим Бобур вафот этиб, Алишер яна боши берк кўчага кириб қолар экан, бу ҳам тарихда бор гап. Дўсти Ҳусайн омад қидириб, қозоқлик йўлига кириб кетади. Навоий эса ўз принципига содиқ туриб, Машҳадда қолади ва ўқиш-ўрганиш ишларини давом эттиради. Навоий ҳаётининг Машҳад даври унинг энг қийин даврларидан бири. Бу даврда у ўзининг қуйидаги машҳур рубойисини ёзган:

Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикандек ошиён бўлмас эмиш.

Бу воқеаларни Барот Бойқобилов бадий конкрет тасаввур этади. Масалан, Машҳаддан кетаётган Ҳусайн Бойқаро астойдил Навоийни ўзи билан бирга олиб кетишга ҳаракат қилади. Навоий бу таклифнинг самийлигини тушунади. Чунки у Ҳусайн билан болаликдан дўст. Лекин Навоий унга шартта салбий жавоб беради. Чунки гап ҳаёт йўли, яшаш принципи устида бораётган эди. Ҳусайн унинг гапи тўғрилигига тан беришга мажбур бўлади. Бу саҳнани Барот Бойқобилов қуйидагича жонли, драматизм билан тасвирланган:

«...Ўспирин эмасмен, энди йигитмен,
Улжасин излаган ёвқур бургутмен!
Хоҳиш билдирсангиз, бирга кетурмиз,
Субҳидам Марв сари йўлни тутурмиз».
Ялт этиб Алишер унга тикилди,
Қалбидан учқунли меҳр тўкилди:
«Темурийзодасиз, Ҳусайн Мирзо,
Ҳақлисиз тож-тахтни этмакка даъво.
Вале мен... тутгаймен илм йўлини,
Кўнглум хуш кўрғайдур Машҳад элини.
Қамол Турбатийни хоҳиш этурмен.
Ул зот карам этса, илкин тутурмен».
Ҳусайн дўстига боқиб меҳрибон,
Сўзлади кўнглини тинчитган симон:
«Қадамингиз сизнинг илмда шаҳдам,
Аmmo канда қилманг назм машқин ҳам.
Ўқуб олинг, дўстим, борича имкон,
Менинг эса вақтим йўқтур бегумон...»

Навоий тахминан шу йиллардаги ўзининг илм олишга бўлган кучли иштиёқи ва қатъиятини Саййид Ҳасан Ардашерга ёзган шеърини мактуби охирида қуйидагича баён этган эди:

Урармен қадам токи борғунча гом,
Қи бўлғай муяссар менга ушбу ком.
Агар бўлса бу йўлда умрум талаф,
Чу бу йўлдадур ул ҳам эрур шараф!

Барот Бойқобилов асарида шу руҳ, илм олишга бўлган жасорат ҳаққоний ифодаланган. Алишер Маш-

ҳадда қолиб, Камол Турбатий каби прогрессив кишиларнинг этагини тутиб, минг хил қийинчиликларга бардош бериб ўқишини давом эттиради. Бироқ нотинч даврда тинч таҳсил олиш қийин. У ўз дўсти Ҳусайн тақдирини ўйлаб эзилади. Онаси Ҳиротда. Ҳиротни эса ўта реакцион темурий ҳукмдор Абу Саид эгаллаган. У Алишерлар оиласининг душмани. Романнинг кульминациясини Алишернинг тоғалари — ўз даврининг таниқли шоир ва санъаткорлари, ажойиб инсонлар — Қобулий ва Ғарибийларнинг Абу Саид одамлари томонидан ваҳшийларча ўлдирилиши ташкил этади,— дейиш мумкин. Улар Ҳусайн томонда туриб жанг қилганлари учун таъқиб қилинган ва қатл этилган эдилар. Алишернинг ҳаётида бу икки киши ўйнаган ролни ҳеч ким ўйнамаган. Алишерни илм-фан, шеърят йўлига шулар йўллаган! Алишер уларнинг ўлимига юрак-бағри куйиб мотам тутади. Романдаги бу моментлар феодал ҳаёт фожиаларини фош этувчи энг кучли саҳифалардир. Муаллиф бу ўринларда шоир — Навоийга хос эмоционал ҳолатларни анча таъсирли қилиб бера олган.

Шунга қарамай бу вақтда йигит ёшига етиб қолган Алишер орадан кўп ўтмай ўз она шаҳри — Ҳиротга қайтишга, Абу Саиддан ўзига яраша бирон хизмат сўрашга мажбур бўлади. Уни шундай қилишга Камол Турбатий, Мавлоно Лутфий кабилар кўндирадилар. Чунки у даврда бирон ҳукмдор-ҳомийсиз шоирнинг иши олға босиши, турмуши яхшиланиши қийин эди. Абу Саид уни яхши кутиб олади. Бунинг муҳим сабаби бор эди. Абу Саид унга ўз тарихини ёзишни буюради. Навоийдек шоирнинг Абу Саид тарихини ёзиши Абу Саид учун катта шараф эди. Лекин Навоий бу таклифни рад этади. Чунки қонхўр, жоҳил шоҳ тарихини ёзишга унинг виждони йўл қўймайди. Дарғазаб Абу Саид унга Хуросондан дарҳол чиқиб кетишни буюради. Чиндан ҳам тарихда шундай бўлган. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ёзишича, Абу Саид Навоийга «ихрож ҳукми» буюрган. Роман авторидаги документализмга, тарихийликка мойиллик асар қаҳрамонлари образларини тўлақонли, бадний баркамол қилиб кўрсатишга халақит бермайди. Навоий асар ечимида халқ йўлини тутган, ҳукмдорларга бўйин эгмаган, ижодида шу принципга амал қилган мағрур прогрессив ижодкор сифатида китобхон кўз олдида намоён бўлади ва янги курашларга чоғланган ҳолда кўздан ғойиб бўлади.

Барот Бойқобилов фақат бош қаҳрамоннинг эмас,

бошқа қаҳрамонлари — Улуғбек, Ардашер, Лутфий, Мирхонд, Шарафуддин Али Яздий, Паҳлавон Муҳаммад кабиларнинг ёқимли инсоний образларини ҳам Навоий билан боғлаб ранг-баранг ҳаётий эпизодлар, учрашувлар орқали чизади. Тўғрироғи, бу тарихий шахсларни автор ўз ижодий фантазияси билан янгидан жонлантиради. Улар ўз даври қиёфасида китобхон кўз олдида ҳаракат қилиб, ҳақиқат, адолат учун курашадилар, ёш Навоийда чинакам шеърӣй талантни, одамийликни, ҳалолликни тарбиялайдилар. Масалан, отаси Шохруҳнинг дафн маросимига келган Улуғбек Навоийни кўриб, у билан суҳбатлашар экан, унинг сўзлари олим — шохга кутилмаганда ёрқин таассурот қолдиради ва Навоий ҳақида Гиёсиддинга дейди:

Юлдузлар сўзини англамиш ўғлон,
Кўнглида, не ажаб, шеър қилса тўғён.
Не ажаб, бўлса ул шоири даврон,
Бошига кўтаргай мулки Хуросон!

Ўз даврида барча илмӣй ва адабий кучларни қўлаб-қувватлаган, маданият тараққиётига улкан ҳисса қўшган Улуғбек Навоийдек талантни кўрган экан, бошқача гапириши мумкин эмас. Гарчи тарихдан Улуғбекнинг Навоий билан кўришгани маълум бўлмаса ҳам, аммо романда бу саҳна бадий жиҳатдан ишонарли чиққан.

Хусусан, романдаги Навоийнинг ота-онаси ҳақидаги саҳифалар янгилик. Чунки бу вақтга қадар ҳеч ким улуг шоирнинг ота-онаси ҳақида бу қадар эпик кўламда ҳикоя қилмаган. Гиёсиддиннинг донишмандлиги, ўғлига чексиз меҳрибонлиги, онаси — Маъсума бегимнинг мулойимлиги, фарзандини кутиб ҳаяжонланишлари шеърӣй эҳтирос билан ёритилган. Бунга жавобан Навоийнинг Султонали Машҳадӣй кўчирган биринчи девонини онасига туҳфа қилиши романнинг энг чиройли бобларидан биридир.

Барот Бойқобилов романига Шарқ шеърӣятининг маснавий шаклини танлаган. Маълумки, Шарқ халқлари адабиётларида маснавийда юзлаб дostonлар битилган, бу соҳада катта тажриба мавжуд. Хусусан, Навоийнинг ўзи шеърнинг бу шаклини ниҳоятда ёқтирган ва бунинг сабабини ундаги тасвирлаш имкониятининг кенглигида («Сўзда келди васеъ майдони») кўрган. Барот Бойқобилов бу шаклни анча пухта эгаллаган, десак ҳато бўлмас.

Бинобарин, романининг ёзилиш услубида реалистик тасвир романтик тасвир билан бирлашган ҳолда автор ғояларини бадиий жиҳатдан таъсирли ифодалашга хизмат қилади. Бу совет ёзувчилари ижодида учраб турадиган табиий ҳодиса. Романда баъзи ҳолларда романтик услубнинг етакчилик қилишини шунда кўрса бўладики, автор ўз тасвирида маиший деталларга кам аҳамият беради. Айниқса табиат манзаралари тасвирида Барот Бойқобилов кўтаринки романтик услубда, ғоят эркин қалам тебратади. Романда илк баҳор таърифида ўқиймиз:

Келиндек юз очди наврўзи олам,
Олам дафтарида ўйнар нур қалам.
Куёш жилосидан чарақлар осмон,
Осмонда бир парча булут саргардон.
Тоғлар бошдан олмиш оқ қалпоғини,
Қун ўпмиш водийлар гул ёноғини.
Оламни чулғамиш қушлар овози,
Гўёки чертилмиш табиат сози.

Романда Навоий шеърини таъсирини ҳам кўра- миз, яхши традицияларга содиқ шоир ихтироларини ҳам. Шеърини тасвирдаги кўтаринкилик, баъзи шартли- лик ва бошқалар ҳам автор ижодий принципнинг шу томонлари билан боғлиқ. Ҳар бир жиддий асар ўзига хос бир кашфиёт. Шу билан бирга бу асарда маълум даражада ижодий эксперимент ҳам бўлиши мумкин. «Нотинч Хуросон» шеърини романи ҳам бундан бутун- лай холи эмас.

Биз романга баҳо бермоқчи эмасмиз. Баҳони ки- тобхон ўзи беради. Лекин биз шунга аминмизки, Барот Бойқобиловнинг мазкур асарини синчиклаб ўқиган ки- тобхон Навоий оламига яна бир шўнғиб, улуғ шоир яшаб ижод қилган даврининг нақадар серташвиш бўл- ганидан, илм ва шеър аҳлига яшаш, ижод қилиш на- қадар мушкул бўлганидан янада чуқурроқ хабардор бўлади, гениал шоир ва мутафаккир Алишер Навоий матонатига тан беради, шахс камолоти учун ҳамма шароитлар яратилган совет замонасини ортиқроқ қадр- лайди. Шоир роман бобларини қўшиқ деб атаган. Ки- тобхон бу қўшиқлардан гоҳ завқланса, гоҳ ҳаётни, тарихни ўрганари. Зеро муаллиф мақсади ҳам шу.

А. Ҳайитметов

МУҚАДДИМА

Навойи назмига тушдию кўзим,
Ҳайрат гулшанида унутдим ўзим.

Сеҳрли кўринди бу чархи кўҳан,
Кўк билан ер узра тузиб анжуман.

Фалакваш заминнинг фазоси ичра,
Жаннатда топилмас ҳавоси ичра,

Сарбаланд тоғлардек юксалиб турар
Дунёга кўрк бўлиб улуғ сиймолар.

Буюк тоғлар ичра бўлиб буюкроқ,
Суюк зотлар ичра бўлиб суюкроқ,

Навойи кўринар кўзимга менинг,
Нафаси урилар юзимга менинг.

Чўққилар қорини кўриб бошида,
Мен таъзим этаман устоз қошида.

Қалбимга ёғилар сиймосидан нур,
Борлигим қамрайди бир ажиб сурур.

Мозий чашмасидан қониб ич, дерлар,
Буюк тоғлар сари дадил уч, дерлар.

Ўстознинг меҳридан кўзимда жола,
Ҳаёт гулшанига тикилдим вола.

Неча кун, неча ой унутдим ўзни,
Неча йил кўзладим олис юлдузни.

Тарих сўқмоқларин кезиб пиёда,
Ҳаёлим ёришди қадим зиёдан.

Мухтор элчи бўлиб Ўзбекистондан,
Саодат баҳори кулган даврондан,

Қадим Хуросонга азимат этдим,
Ҳирот қопқасининг қабзасин тутдим.

БИРИНЧИ ҚИСМ

«УМР ФУСУЛИНИНГ НАВБАҲОРИ...»

Туфулият овониким етти-секкиз ёштин йигирма ёшқача ченаса бўлгайким, умр фусулининг навбаҳори ва ҳаёт гулшанининг шукуфа ва гулзоридур...

Алишер Навоӣ

...Хоқони олий макон Шоҳруҳ султоннинг халифалик даврида... иззат ва иқбол гулшанида омонлик ва умид мевалари берадиган бир дарахт кўкарди, мартаба ва улуғлик осмонида давлат ва бахт-саодат кўзини ёритувчи бир юлдуз порлади.

Байт:

Дил бўстонида кўкарди ниҳол,
Жон осмонида кўринди ҳилол.

Хондамир

...Замонасининг машҳур кишиси ва Чигатой улуси улуғи... фозиллиги туфайли ўғлига фазилат ўргатишни тарк этмади, олий ҳимматини саодатли фарзандини фаъл безаклари билан зийнатлаш ва ҳидоят нурлари билан равшан этишга сарфлади... Ул бузрукворнинг олижаноб ҳаракати зое кетмади ва отадан подири даврон иззату тамкинлик минбарини безади...

Давлатшоҳ Самарқандий

БИРИНЧИ ҚУШИҚ

I

Икки тоғ қуршамиш ёйдек Ҳиротни,
Хуросон кўкида ойдек Ҳиротни.

Бири — Кўҳи Сафид, осмонга пайванд,
Бири — Кўҳи Сиёҳ, паҳлавон монанд.

Сарбаланд тоғларда эриб ётар қор,
Сайҳону адирда энтикар баҳор.

Офтобни олқишлаб боқар даралар,
Дараларда сойлар тортар наъралар.

Шу сойлардан олиб оби ҳаётни,
Ҳирируд ҳам оқар бўлиб Ҳиротни.

Бир қирғоқда — Боғи Давлатхонадир,
Бир қирғоқда — юртга машҳур қалъадир.

Боғи Давлатхона даргоҳи бугун
Қуёш таъзим этса, арзийди мамнун.

Бугун ҳазрат Лутфий Хуросонида,
Амир Гиёсиддин¹ хонадонида

¹ Амир Гиёсиддин Муҳаммад Баҳодир.

Тонг чоғи туғилмиш бир азиз фарзанд,
Улус меҳри бўлиб жонига пайванд.

Бугун ўзгачадир Ҳирот чиройи:
Ҳижрий ўн еттинчи рамазон ойи

Саккиз юзу қирқ тўрт¹ санаси кўркам
Тарих саҳфасига қилинмиш рақам.

II

Боғи Давлатхона маъмур азалдан,
Бунда жон яйрамиш куй ва ғазалдан.

Ҳирируд насими сайр этган даргоҳ
Мусиқа ё шеърга бўлмиш қароргоҳ.

Ҳиротнинг элсевар шоирлари ҳам,
Нуктадон олиму амирлари ҳам

Қадамин узмасди бу дилкушодан,
Ҳавоси сафобахш боғи рўшнодан.

Амир Ғиёсиддин юрт дардин билган —
Юртпарвар инсондай элга танилган.

Кўксида урарди шернинг юраги,
Ғанимга бош эгмас эрнинг юраги.

Бисёр саодатманд хуш ният инсон
Ғазлида ~~...~~ жўнгли эди чароғон.

¹ Мелодий ҳисоби 1441 йил 9 февраль.

Олиму шуаро ундан шод эди,
Номи тилда такрор, дилда ёд эди.

Етти пушти билан Баҳодир насли
Улуг хонадонга дахлдор асли.

Гарчанд бўлмаса-да, азалдан қондош,
Бобоси Умаршайх билан кўкалтош.

Нону туз тотишиб бир дастурхондан,
Гуллар узишгандир бир гулистондан.

III

Йиллар ўтмиш мисли карвон, тебраниб,
Шукуҳли кунлари нурга чулганиб.

Темурийзодалар билан ҳамнафас,
Ғиёсиддин умри кетмади абас.

Саройда қозониб, обрў эътибор,
Беқиёс ҳурматга бўлмиш сазовор.

Дўсти содиқ топиб Бойқаро мирзо,
Ўзидан уни ҳам қилганди ризо,

Мирзо давронида унинг бобоси
Қандаҳор мулкининг эди пешвоси.

Амирлик матлаби этиб сарбаланд,
Бобосин йўқларди ҳатто Самарқанд.

Икки юртни сўраб турса-да, гарчанд,
Ҳайиқиб яшарди ота ва фарзанд.

Фитналар домида қолиб мамлакат,
Қалқиб турар эди тожу салтанат!

ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Амир Гиёсиддин даргоҳи бугун
Ҳирируд сингари урарди тўлқин.

Меҳмонлар чеҳраси очиқ ва равшан,
Чарақлаб тургандек осмон қуёшдан.

Янги фарзанд билан уни қутлашар,
Қатта тўй беришин зимдан чўтлашар.

Толеи кулгандан Гиёсиддин шод,
Кўнглида мавж урар орзу ва мурод.

Ёнида Мирсаид, Муҳаммад Али;
Назмда хушзабон қайноғалари,

Уртада ёзилмиш серфайз дастурхон,
Нозу неъматини тўкмиш Хуросон.

Барча ном ахтариб гўё гўдакка,
Олий ҳислар ҳамроз эди юракка.

Эзгу номлар бир-бир этилгач такрор,
Ота ўз мақсадин айтмиш бахтиёр:

«Миннатдор эрурмен сизлардин беҳад,
Фақир севинчига йўқ бугун сарҳад.

Нек орзу кўнглимга бермас осойиш,
Шарорин кўзимда қилмиш намойиш.

Эзгу бир соатда олиб хушхабар,
Муҳаммад Али шод келмиш тонг-саҳар.

Али шеър машқ қилур, ҳам эрур фозил,
Анинг муроди ҳам бўлсин деб восил,

Али номи ила атасак дермен,
Тағин «шер» сўзини анга қўшурмен.

Фарзандимнинг номи Алишер бўлғай,
Ул шердек қудратли ва жасур бўлғай!

Шер билан шеър сўзи ҳамоҳанг эрур,
Бул икки сўз асли ёнма-ён турур.

Шоирда бўлмаса шернинг юраги,
На ҳожат, назмга қўлин урмаги!

Ўғил тоғасига ўхшайди дерлар,
Не ажаб, Алишер битса хўб шеърлар».

Меҳмонлар қутлашиб Гиёсиддинни,
Тарих айламишлар бу қутлуғ кунни.

УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Темур бунёд этган улуғ мамлакат,
Оламни ларзага солган салтанат

Шаҳзодалар аро дунё боғида
Низо ёнғинида қолган чоғида

Шоҳруҳ мирзо қўли келдию баланд,
Ота тожин кийди музаффар фарзанд.

Бу буюк зафардан Улуғбек мирзо
Бошига қутлуғ кун қўнмишдир ҳумо.

Самарқандни этиб ўғлига инъом,
Ҳиротни айламиш Шоҳруҳ кўнгли ком.

Буюк давлатининг пойтахти Ҳирот
Қуёшдек ярқираб турибди! Бироқ,

Кексайиб қолса-да жангда от сураб,
Қилич тортиб, қари шердек ўкираб.

Шоҳруҳни қуршаман беклар, амирлар,
Киштида салтанат турган кабирлар.

Шоҳ оғзин пойлайди жангчи барлошлар,
Ўтли нигоҳлари бургутга хослар.

Хомуш сўзлайди шоҳ, сўлгин юзлари,
Ғазабин сочади укки кўзлари:

«Давлатда йўқолса тартиб ва низом,
Исёнчилар бошин кўтармай мудом.

Қавм бузилди тағин, йўқолди тинчи,
Қиндин суғурилсин жазо қиличи.

Тинчитмак лозимдир улусни дарҳол,
Қим низо қўзғаса топғуси завол».

Шоҳ амрига дарҳол қидириб тадбир,
Юмшоқ овоз билан сўзлади вазир:

«Улуғ шоҳим, андак сабр даркордир,
Форсийлар ғавғосин хавфи ҳам бордур».

Шоҳруҳ мирзо бир оз сақлади сукут,
Қаноти қайрилган худ қари бургут.

Аммо Ғиёсиддин ёқлаб вазирни,
Журъат билан деди: «Шоҳим, фақирни

Қавм низолари ташвишга солур,
Хун тўкилса, улус ғурбатда қолур».

Шоҳ нотинч, мажлисга ясаркан яқун,
Қатъий қилиб деди: «Тўқилмаса хун,

Осойиш топмағай мамлакат зинҳор,
Аскарлар жабҳага қилинсин тайёр».

Қўзғолиб, юрди шоҳ сўнг эшик сари,
Таъзим-ла кузатди мулозимлари.

Таъзим ила очиб эшикни дарҳол,
Эшик оға шоҳни кузатар хушҳол.

Ичкари хонага ўтганида у,
Навқирон ёшларга келар рўбарў.

Шаҳзодалар билан туриб ёнма-ён,
Қўлини кўксига қўйиб, безабон

Бобо ҳазратини қаршилар хуррам,
Қув кўзли набира — Абдуллатиф ҳам.

«Самарқандлар тинчми? Уғлимиз қалай?»
«Тузук, бобо ҳазрат! Ғавго кўп, найлэй?»

«Қачон келмоқчилар? Соғиндим беҳад».
«Билмадим, падари бузрук саломат.

Ёлғиз юлдузлардур машғулотлари,
Юлдузга сарф бўлур хазина зари»,

Истеҳзо оҳангин сезиб сасидан,
Шоҳруҳ ранжигандай набирасидан:

«Шундоқ денг!»— хўмрайиб, хомуш сўзлади,
Набира феълидан бағри музлади.

ТУРТИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳиротда кезади наврӯз шамоли,
Офтобдан яшнамиш наврӯз жамоли.

Энтикиб уйғонар қиш уйқусидан,
Нон ҳиди анқийди ер туйғусидан.

Ола-чалпоқ боқар чўққиларда қор,
Ҳирируд бағрида гуркирар баҳор.

Тонгдан то шомгача ғимирлаган жон
Чумоли сингари тинчимас бир он.

Жафокаш улуснинг бошини силаб,
Мушфиқ оназор каби мўлтираб,

Тоғлар орқасига офтоб беркинар,
Сабзамавж боғларга номозшом қўнар.

Амир Ғиёсиддин даргоҳин вале,
Бугун ҳам бошида кулгандир толе.

Неча диёр олиб, неча эл кўрган,
Жангларда Темурнинг ёнида турган,

Қоплонбек сўзлайди босиқ ва доно,
Анжуман аҳлига боқиб сермаъно.

«Икки қари шердек ўкирар нолон:
Бизнинг Хуросону олис Туркистон.

Билмадим, оқибат не бўлур ҳоли,
Бошинда эсадир исён шамоли.

Темир ҳазратлари ўтғоч оламдин,
Анча вақт юрт боши чиқмади ғамдин.

Шоҳруҳ қўли баланд келса-да, ҳамон
Шаҳзодалар нотинч, қўзғашар исён.

Бир она қорнидин тушса-да, ё раб,
Оға тиг кўтармиш иниға қараб.

Темур давлатининг офтоби сўнмиш,
Бошиға зулумот тумани қўнмиш.

Парча-парча бўлмиш кўҳна матодек,
Шоҳруҳ ҳам бу ҳолға қўёлмади чек.

Қўнглимда андуҳлар кўтарур исён,
На чора? Еронлар, дил тўла армон.

Хоқон Темур этмиш неча намойиш,
Неча тантанага берган оройиш —

Биздек қариялар бундай фалокат
Зарбиға қилолмас бардош ва тоқат.

Чорасин ахтариб, даф этмоқ даркор,
Давлатда осойиш бўлсин барқарор».

Ер чизиб анжуман аҳли ўйлайди,
Мавлоно Ардашер оғир сўйлайди:

«Оламда йўқ эрди Темурдек хоқон,
Они кўп эслағай ҳали бу жаҳон.

Шоҳруҳ оқизса-да дарё-дарё қон,
Жанглар бўронида нотинч Хуросон.

Ул энди кексайди, лек шаҳзодалар
Қўлларида ҳамон ўйнайди ханжар.

Тахт-талаш, низолар олиб аланга,
Бойқушлар қўнмасин тагин чаманга.

Лек гумон ўтида ўртанмағай жон,
Бобоси тахтига муносиб хоқон

Улуғбек мирзодур, эл рози андин,
Йўқласак, келгайлар ул Самарқанддин.

Маърифат машъалин ёндириб султон,
Улуснинг кўнглини этмиш чароғон».

Тилга олинганда Улуғбек номи,
Дарҳол аён бўлди эл эҳтироми.

Мирсаид фурсатни бой бермай, хурсанд,
Улуғбекни мақтаб, сўзлади пухта:

«Ешим қирқдин ошиб, кезиб не шаҳар,
Кўрмадим гўзал юрт Самарқанд қадар.

Мулкени харж этиб Улуғбек ҳазрат
Кўҳак ёқасинда яратмиш жаннат.

Оламда мислсиз расад боғламиш,
Юлдузлар сайрига ўзни чоғламиш.

Қадам қўйғонимда бўсағасиға
Само нидо бермиш кўнглум сасиға.

Ҳайрат оламинда ўзни йўқотдим.
Мадҳиға азизлар, сўзни йўқотдим.

«Е оллоҳ!»— дедим-да, ёқамни тутдим,
Энтикиб, нафасим ичимга ютдим.

Кўзим лол айламиш илм каъбаси,
Юзимга урилмиш юлдуз шуъласи.

Тангрига шукрлар айтдим-да, фақир,
Дурбийндан боқдим фалакка, тақсир.

Одамзод нигоҳи етмаган само
Сирийн фош айламиш ул буюк зако.

Фахрдин оташлар ёниб кўнглимда,
Бир мадҳия битдим туркий тилимда.

Мирсаид газалин тинглаб, анжуман,
Соҳиб истъдодга яна берди тан.

Гиёсиддин кўнгли тошиб ғурурдан,
Кўзлари чақнади унинг сурурдан.

Мирсаид фикрини этгали давом
Бийрон тилларида жуфтланди калом:

«Муҳаммад Тороғой Улуғбек мирзо
Самарқанд диёрин қилиб дилкушо,

Расад боғласа-да, оламда тенгсиз,
Самовот бағрини этса-да кундуз,

Салтанат қушлари бошидан учмиш,
Бир даста гофиллар изидан тушмиш,

Фисқу фасод бирла ҳазрат шаънига,
Қашф этмиш жадвали: илму фанига

Бўхтон тошларини отмоқдин тинмас,
Хоинлик йўлига ўтмоқдин тинмас.

Парвардигор ўзи асрасин, илло,
Ҳазратдин қўрқамен, астағфурилло...»

Ғиёсиддин сўзини тинглаганки жон
Қалбида қўзғалди ташвиш, ҳаяжон.

Улуғбек жонидан олиб хавотир,
Барча мунажжимга боқди бесабр.

Умидвор кўзларга тикилди-да жим,
Осойиш тонгандек, деди мунажжим:

«Соҳиб комил башар бу йўлни тутмас,
Улуғбек жониға асло қасд этмас.

Хурофот этагин тутганлар маҳкам
Хоинлик йўлига қўйгайлар қадам.

Эҳтиёт чорасин кўрмоқлик даркор,
Енг ичида пичоқ тутганлар ҳам бор.

Фалак илмида ул тенгсиз даҳодур,
«Зижи Кўрагоний»дек умри бақодур!»

БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

I

Кун сайин улғайиб Алишербек ҳам
Кун сайин сирларин очаркан олам.

Бошида — бахтиёр кўрди онани,
Жонига гиргиттон бир парвонани.

Алла айтиб, тунлар бешик тебратди,
Мурғак дилга гўё қўшиқ ўргатди.

Сув билан оташу гул билан тикон
Фарқини англади она меҳрибон.

Сўзлашни ўрганган кундан Алишер
Кўнглига ўт солди мусиқа ва шеър.

Шеър мусиқага ошна бўлган пайт
Лафзини безади ушбу гўзал байт:

«Риндему ошиқему чаҳон сўзу чома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри чаҳон чи бок»¹.

II

Ҳирируд бўйида боғларга туташ
Муҳташам ҳовлидан кўз узмас қуёш.

Ҳавасманд боқади бағри ловуллаб,
Бошидан зарини сочади, сийлаб.

Қуёшдек, эшикка кўзларин тикиб,
Меҳр туғенидан қалби энтикиб,

Алишерни кутар Маъсума бегим,
Кўнгил ҳаловатин йўқотган балким

Ҳиротда тенги йўқ унинг тийнатда,
Маликалар ичра доим иззатда.

¹ Мазмуни: Риндмиз, ошиқлармиз, жаҳонни ўртовчи ёқавайронлармиз, сенинг ғаминг давлати турганда жаҳон тўғрисида ўйдаш нега керак,

Завқу ҳавас билан кийинмиш мудом,
Оразин ёпмоқни кўнгли этмиш ком.

Кобул элидандир Маъсума асли,
Шажарасин безар амирлар насли.

Шайх Абу Саид Чанг — азиз падари,
Авлод-аждодлари элнинг сарвари.

Қалбига кирганда ўн саккиз кўклам
Қўйди Ғиёсиддин уйига қадам.

Она саодати, қувончи бўлиб,
Умид осмонида юлдуздек кулиб,

Алишер қувончи оламини тутди,
Фарзанд иқболидан ўзни унутди.

Оқ ювиб-тарайди, қўндирмайди гард,
Хушгўй бўлсин, дейди, бўлсин, дейди мард!

...Кўчада аргумоқ кишнаган замон,
У шаҳдам отилди дарвоза томон.

Падарин кўнглини этганча обод,
Алишер эгарда ўлтирарди шод.

Юлдуздай чарақлаб қора кўзлари,
«Онажон!»— деб яшнаб кетди юзлари.

Ғиёсиддин ўғлин юзидан ўпиб,
Маъсумага тутди қалби энтикиб.

ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Қуёш жилосидан чарақлар осмон,
Осмонда бир парча булут саргардон.

Тоғлар бошдан олмиш оқ қалпоғини,
Кун ўпмиш водийлар гул ёноғини.

Гўзал табиатнинг саз қучоғида
Хиротнинг жаннатдек сўлим боғида,

Алишер сайр этар тоғаси билан:
Қалбида илҳому кўзлари шўх-шан.

Бўй-баста келишган, ниҳолдек кўркам,
Гавдаси хипча-ю, кўринар ўктам.

Устида сурф кўйлак, бошида тақя,
Оёғида шиппак — наврўзий ҳады.

Туйғун кўзларида ақл нури жам,
Юзларин бедамиш тўртинчи кўктам.

Алишер боғ аро кезади хурсанд,
Сайроқи қушларга боқиб орзуманд.

Завқи дилдан тошиб, термилар ҳайрон,
Тоғасин саволга тутади бийрон:

«Не хусусда куйлар булбул тинимсиз,
Нечун шохдан-шоҳга ўтар, қўнимсиз?»

Тоғаси ҳайратда, тили эса лол,
Жумбоқли саволдан юзи бўлур ол.

«Булбул — гул ошиғи, гул шайдосидур,
Гул ҳажрида ёнур, гул гадосидур.

Кўнглига гул ишқи солмишдир туғён,
Шул важҳдин беором, кўнгил тарҳи қон».

Алишер кўзлари порлаб чўғ мисол,
Яна тоғасига беради савол.

— Қушлар ўз тилида не деб сўйлашур,
Балки одам каби қушлар ўйлашур?

— Қушлар ҳам одамдек азиз мавжудот,
Ўз тилинда сўйлар ҳар қайси жонзот.

Қушлар ҳам севинур ва чекишур гам,
Қушлар ҳам сўйлашур бамисли одам.

Алишер мамнундай ҳайратли боқди,
Тоғаси кўзига журъатли боқди:

— Йўқса, ўқ узишур қушларға нечун?
Нечун толеини этишур забун?

Нечун ўқ-ёй қилур, отишур камон,
Қушларға ғанимми ва ёким инсон?

Бу саволдан боқди тоғаси ерга,
Сўзлади, боғаро сайр этиб бирга:

— Бағри тош кимсалар қушға ўқ узур,
Ҳаловат қасрини қузгундек бузур.

Аҳли башар, жиян, эмасдур иноқ,
Бирини бирига ёв, дўстликдин йироқ.

Башар фарзандидур барчаси гарчанд,
Меҳрни қилмаған дилига пайванд.

Алишер боши хам, ўйланиб қолди,
Дунё савдосидан хаёлга толди.

ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Боғ сайридан қайтар Алишер ҳайрон,
Минг турли саволлар бошида ғужғон.

Сарҳовуз ёнидан ўтаётган пайт
Отасин кўрди-да, даврада хушбахт,

Бағрига отилди, бир даста амир
Гўё Алишерга эди мунтазир.

Тожида дур порлаб офтоб нурида,
Шоҳруҳ ўлтирарди давра тўрида.

Али шоҳ қошида таъзимга келди
Ва аҳли даврага мамнун эгилди.

Зийрак Алишер ҳам тоғаси монанд
Таъзим бирла этди барчани хурсанд.

Ҳаваёманд кузатди бу ҳолни Шоҳруҳ,
Юзида барқ урди саодатли руҳ.

Меҳри жўшиб кетди, бир оз тиклаб қад,
Олий ният билан тилади омад.

«Отангдек улусда бўлгин баҳодир,
Баҳодир кимсалар ҳар ишга қодир».

Қўлини кўксига қўйиб лолагун:
«Қуллуқ, шоҳим!»— деди Алишер мамнун,

Отаси ёнига ўлтирди келиб,
Лек султон, кўзига ўтли тикилиб,

Деди: «Алишербек, отурсен камон?»
«Йўқ, тақсир!»— деди у, дилда ҳаяжон.—

«Уғлонга ўргатинг зар қадрин вале,
Башар умри обод савдо туфайли».

Утдай сачраб, деди яна синоҳи,
(Қадалди барчанинг унга нигоҳи):

«Тижорат — нек ишдур ва лекин ўғлон
Баҳодир эр бўлғай падарисимон.

Уқ-ёйға не етсун, кимки бўлса мард,
Элу юрт кўзиға қўндирмағай гард».

Алишер ақлига ҳайрон қолиб, жим
Бир четдан кузатиб турган мунажжим

Деди, аста силаб кумуш соқолин:
«Берсин парвардигор умру иқболин.

Уқиб, мулло бўлсин, Улуғбек монанд,
Юлдузлар этмишдир хаёлини банд».

Қуллуқ қилиб, деди бахтиёр ота:
«Илоҳим, тангри бахт айласин ато».

Меҳр офтобидан сочилганда нур,
Мирсаид суҳбатдан қилиб завқ, ҳузур,

Қучиб жиянининг кифтларидан шод,
Деди, гўё унга этгандек имдод:

Алишер бир ғазал айтса, не дерсиз?
Анжуман ўтмағай Ҳирийда шеърсиз!»

Қувонч нури бўлиб жонга пайваста,
Ғиёсиддин деди ўғлига аста:

«Қани, ўқинг, ўғлим, билурсиз-ку, ёд,
Шеър билан этгайсиз кўнгулларни шод».

Чўкка тушди, қўлин қўйиб тизига,
Туйғулари оташ солди сўзига:

«Бўлмаса гар ул санами гулузор,
Бизга хазонтек ўла бу навбахор...»

Бир он сукут сақлаб, деди Алишер:
«Хаёл уйин бузмуш ошиқнинг бул шеър.

Ҳазрат ғазаллари менга ёқур хуш,
Уқуган кунданоқ кўнглумдур сархуш.

Сизга ҳам ёқурми шеъри, отажон?
Алишер юзида нурли ҳаяжон.

Кўзлари севинчдан шод Ғиёсиддин
Ўғлини эркалаб, сўзлади вазмин:

«Лутфий ҳазратлари менга ҳам мақбул,
Туркигўй шуаро хоқонидур ул.

Ул зот неки айтмиш улус ёд билур,
Дилни ёруғ этмиш шеъри мисли нур».

Домла Фасиҳиддин ғурур ичра ғарқ,
Зукко кўзларида таҳсин урар барқ:

«Сорбургут чиқажак бу полапондин,
Парвардигор, ўзинг асра ёмондин».

Домла дуо қилди, у билан бирга
«Омин!»— деб кўнгиллар йўғрилди нурга.

Ғиёсиддин эса қўли кўксида:
Қуллуқ қилди ҳамроз ёру дўстига.

Мирсанд салафлар йўлини тутмиш,
Назмда Кобулий тахаллус этмиш.

Муҳаммад Алига ёр бўлиб илҳом,
Ғарибий деб олмиш улус ичра ном.

Кобулий эркалаб уни меҳрибон,
Юзланди укаси Ғарибий томон:

«Мавлоно, нечун сиз сақлайсиз сукут,
Ё сизни Алишер этдими унут?»

Улуғлар қошида сақлаб эҳтиром,
Лол бўлиб Алишер мадҳидан тамом,

Ултирган Ғарибий қалбида севинч,
Сухбат оқимини кузатарди тинч:

«Туркий ила форсий — икки тилдә ҳам
Алишер баравар шеър айтур кўркам.

Қушлар тилига ҳам қўйгандур кўнгил,
Оромин йўқотур сайраса булбул.

Тангриға шукрким, ақлу ҳофиза
Бул ёшда кам учрар ноёб ҳодиса!»

Ғарибий сўзидан топиб қаноат,
Кобулий қувониб деди: «Саодат

Офтоби қучмишдир Алишербекни,
Нурафшон этгандек замину кўкни.

Мавлоно Лутфийдин айтмиш ғазали
Туркий шеърятнинг кўрки, сайқали.

На бўлғай, бу даврон шоирлари ҳам
Ҳазратдек туркийда шеър айтса кўркам».

«Мен туркий айтурмен!»— деб Алишербек,
Кобулий кўзига тикилди шердек.

САҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳиротда энг кўркам нақшин дарвоза,
Шуҳрати кўп юртда бўлган овоза.

Шоҳруҳ мирзо ўтмиш бундан неча бор
Отини ўйнатиб мағрур, савлатдор.

Дарвоза ёнида соқчилар сергак,
Соҳибн даврондай керишар кўкрак.

Муҳташам бинолар боғнинг тўрида,
Ял-ял товларди офтоб нурида.

Дарахтлар шохида қафаслар — рангдор,
Қушлар тиним билмай сайрар оҳангдор.

Гоҳ тинар сайрашдан, боқишар маъюс,
Гоҳ тўхтар сакрашдан, ҳаёти маҳфуз.

Тўти, бир нуқтадан узмасдан кўзин,
Такрорлар, соҳибн ўргатган сўзин.

Бедана кўтариб боғни бошига,
Гўё Алишерни чорлар қошига.

Боғаро сайр этмиш товус хиромон,
Патлари камалак рангларисимон.

Алишер ҳайратдан ёқасин тутар,
Булбул кўз ёшидек дардин унугар.

Қушчи чол кетидан изма-из кезиб,
Унга саволларни беради тизиб:

«Қушларни қафасда тутмушлар нечун?
Нечун қисматини этмушлар забун?»

Қушларки, яралмиш сайр этмак учун,
Ложувард осмонда тайр этмак учун!»

Фикратли саволдан қушчи чол ҳайрон,
Ўйлайди: болакай мунча ҳам бийрон.

Серажин манглайин чимириб хиёл,
Алишер кўзига боқади хушҳол:

«Азалдин хуш кўрмуш қушларни инсон,
Қушлар бирлан ҳаёт боғи гулистон.

Хушнаво қушларни қафасда тутмиш,
Сайраса, одамзод дардин унутмиш.

Тўғи, бўлса ҳамки ҳуснида танҳо,
Хуш овозни ҳаёт кўрмамиш раво.

Қафасга тушмиш ул ҳусни учун лек
Бойқуш — озод, чунки овози хунук.

Бул дунё шунақа яралмиш, бўтам,
Тугунин ечолмай ўтурмиз биз ҳам».

Бошида саволлар қурса-да ғужгон,
Чол сўзларин магзин чақаётган он,

Боғаро талниниб, шўх боқиб ҳарён,
Шаҳзода Ҳусайн бўлур намоён.

Деди, қизгин боқиб Алишерга у:
«Нетурсен, кўзингда ўтли бир орзу?»

Алишер сўйлайди: «Ажабсан, ошна,
Сайроқи қушларни қилгум томоша».

«Томоша қилмоқдин сенга не фойда?»—
Қибру ҳаво билан деди шаҳзода.

А л и ш е р

Қушларнинг нағмаси мени юпатмиш,
Кўнглимда ажойиб ҳислар уйғотмиш

Ҳ у с а й н

Қушлар беҳисобдур ушбу чаманда,
Аммо кабутарға ихлос зўр манда.

Кабутар рақсидан роса қилиб завқ,
Булоқдай жўш уриб қалбларида шавқ,

Ташқари ҳовлига кирганлари он
Одам камроқ эди, бир неча посбон,

Соядай жим эди, турарди қотиб,
Алишер тикилди хаёлга ботиб.

Хусайн шивирлаб дедики: «Ҳазрат
Ором олур балки, тугаб машварат».

Сўнгра кулиб, деди истехзо билан:
«Бечора кексайди, бошида туман.

Улуғ бобомиздан бир ўзи қолмиш,
Улус ғавғолари тинчини олмиш».

Алишер кўзлари ўтли порлади,
Лек келиб изидан қушчи чорлади.

Ичкари ҳовлида онаси кутмиш,
Ҳусайн йўлига илҳақ кўз тутмиш.

Бу ҳолдан шаҳзода ўксинди бир оз
Ва лекин қилмади унга эътироз.

Шу он навкар бўлиб от билан ҳозир,
Деди: «Волидангиз сизга мунтазир».

Алишер боғаро бир ўзи қолди,
Ичкари ҳовлига сўнгра йўл олди.

Унда самарқандлик аёл меҳмонлар
Шаънига зиёфат бермиш мезбонлар.

Базмга бош эди Гавҳаршодбегим
(Кексаликни, ахир, тан олибди ким!)

Мункиллаб қолса-да, ўзига хондир,
Ҳар сўзи шоҳга ҳам худди фармондир.

Қари маликанинг ҳавоеси баланд,
Амрига бош эгар Ҳирот, Самарқанд.

Шоҳруҳ не, йироқда бўлса-да, ҳар да,
Дастур бериб турар Улуғбекка ҳам.

Алишер ҳовлига қўйдию қадам,
Ўзини унутди, ўзга бир олам —

Қўшиғу мусиқа бағрида қолди,
Пари раққосалар хаёлин олди.

Баъм гулшанида кезди-да, хурсанд,
Волидасин излаб, боқди орзуманд.

Маликалар ичра қирмизи гулдек
Маъсума ўлтирмиш — қабоғи нилдек.

ТУҶҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Сахий куз оҳиста эшик қоқмоқда,
Ҳирируд сувлари сокин оқмоқда.

Бошида — кичкина оқ салла, кўркам,
Оёғида — хиром этикча, шинам.

Муллаёқа кўйлак устидан адрас
Тўнни кийиб олган, кўзида ҳавас.

Отаси — орқада, умиди улкан,
Мактабга боради фарзанди билан.

Ўғлидай хурсанддир Ғиёсиддин ҳам,
Бундай кун умрида учрар камдан-кам.

Пўртана қилмишдир томирида қон,
Туйғулар қалбида урмишдир туғён.

Боғ сари бурилгач, ўтиб гузардан,
Кўзлари қамашди ажиб манзардан:

Серсоя дарахтлар қўйнида мактаб,
Бағрини очгандек ўғлига қараб:

«Домулла улуғ ва мўътабар одам,
Ассалом дегин-да, қўлин ўп, болам».

Алишербек деди: «Едда тутурмен,
Айтмиш сўзингизни бажо этурмен».

Гиёсиддин кезиб тилак боғида,
Мактаб хонасига кирган чоғида,

Бир лаҳза тинди-да, ўқиш шовқини,
Болалар дув этиб турди-да, уни

Салом-ла, қаршилаб таъзим этдилар,
Сўнг бирдан чўкишди — хурсанд эдилар.

Алишер қўлидан ушлаганча у,
Қалбида ўтланиб олий ҳис-туйғу,

Домлага ҳурмат-ла, берди-да салом,
Кўришди... Алишер сақлаб эҳтиром,

Деди: «Ассалому алайкум, тақсир!»
Ва ўпди домланинг қўлини масрур.

«Боракаллоҳ, ўғлон!»— Домла олқади,
Миннатдор кўзида севинч балқиди:

«Алишербек туйғун, зийрак ўғлондур,
Салоҳиятли ва тийрак ўғлондур».

Гиёсиддин уни мамнун кузатди,
Тугуну яна ўн тилло узатди.

Домла қуллуқ қилди, жилмайди хурсанд:
«Ўғлон мулла бўлғай отаси монанд».

Дуо қилиб, қўлин юзига сурди,
Алишер кўзида ҳайратни кўрди.

«Ташаккур, домулла!» — деб Гиёсиддин,
Ташқарига чиқди, қутлуг эди кун!

УНИНЧИ ҚУШИҚ

Хиротда бор эди мўйсафид найсоз
Най ясаб, эл ичра топганди эъзоз.

Ўзидек мункиллаб қолган кампири
Унга таянч эди, эди ғамхўри.

Чол-кампир яшарди шаҳар четида,
Зилол Хирируднинг кунгай бетида.

Қаттиқ шамол турса — қулаб кетгудай,
Қавми йўқ — йиқилса, қўлдан тутгудай.

Кимнинг иши тушса — чол бўлар азиз,
Юмушсиз кимсалар йўқламас ҳаргиз.

Супрадек ҳовлида қилмиш зироат,
Кулбаси ўзидек ғариб, омонат.

Бисоти — қирчанғи бир эшак, холос,
Яна кўрпа-тўшак ва жулдур полос.

Мўйсафид умрига бўлгандек гаров,
Ризқи-рўзи эди найсознинг гаров.

Алишербек ишқи тушгандан найга,
Отаси бош уриб, бормади қайга!

Мансур мирзо этмиш мушкулин осон,
Найсозга азалдан эди меҳрибон.

Ота-бола ҳаддан зиёд шодланмиш,
Себзор қишлоғига тонг-ла отланмиш.

Дарвозани очиб соҳиби даргоҳ,
Меҳмонларга синчков ташлади нигоҳ.

Алишерни ота тизидан олиб,
Бағрига босди у, меҳри қўзғалиб,

Ғиёсиддин отдан тушди-да чаққон,
Чол билан кўришди мисли қадрдон.

Уста от жиловин қўлидан олиб,
Тутга боғлаб қўйди, сўнг емиш солиб,

Чорхари хонада ўтқазди тўрга,
Хона тўлиб кетди гўёки нурга.

Таомилга кўра, ёзди дастурхон.
Ночор турмушидан иймангансимон,

Сопол пиёлада кўк чой узатди.
Мева-чева қўйиб, нонни ушатди,

Меҳмонлар озгина қилгач тановул,
Узрли боқди-да, сўраб қолди ул:

«Сизларни учирди қай шамол, тақсир,
Кулбаи ғарибни этмишсиз маъмур».

Устага кўрсатиб чексиз эҳтиром,
Ғиёсиддин деди: «Кўнгил этмиш ком».

Сўнг эса танитди унга ўзини,
Безади Алишер номи сўзини:

«Сиз сари учирди найнинг садоси,
Уғлимиз бўлмишдир анинг шайдоси.

Кўнглига оҳанги бўлмиш пайваста,
Хушнаво най ясаб бергайсиз, уста?

Шундоқми, қўзичоқ?»— ўғлин эркалаб,
Жилмайиб қўйди у устага қараб.

«Ҳа, шундоқ, отажон! Найнинг навоси
Кўнглимни забт этмиш, хушдир садоси!»

Мойдек ёқиб тушди устага бу гап
Ва деди қувончдан кўзлари порлаб:

«Алишербек исми жисмига мосдур,
Машойихлар гапи, амирим, ростдур.

Уғлоннинг қараши нақ тоғ бургути,
Кўзида кўринмиш кўкрагин ўти.

Найми, майли, найга садқа бўлрай жон,
Най чалиб, шод қилсун барчани ўғлон».

«Қуллуқ!»— деб юзланди унга Алишер.
«Офарин, уста!»— деб бош эгди амир:

«Сиздин бағоят шод аҳли найнавоз,
Найсиз мақомига етмас эрмиш соз.

Найингиз шуҳрати тутмиш Ҳиротни,
Билмакни истаймен бул синоатни».

Уста ҳайрат ичра боқди-да, кулиб,
Чой ҳўплаб, сўзлади юраги тўлиб:

«Ғоят бахтиёрмен сизни кўрмакдин,
Сиз бирла кулбамда суҳбат қурмакдин.

Эшитган эрдим мен таърифингизни,
Қадрингиз баланддур улусда сизни.

Кошкийди, улусда сиздек баҳодир,
Элпарвар кимсалар кўп бўлса, амир.

Афсуски, бармоқдек саноқли эрур,
Милтиллаб ёнғондек зулмат ичра нур».

Уста таърифидин тортиб хижолат,
Ғиёсиддин узрли жилмайди фақат.

Ва деди: «Хизматға белни боғлабмен,
Улус неки деса, ўзни чоғлабмен.

Беш панжа баробар эмасдур, уста,
Даврон осойиши элга вобаста.

Жумбоқли тугунни ечган каби чол,
Кўзлари ўтланиб, деди сўзамол:

«Амирлар шафқатсиз, кўзлари ўқтур,
Зулмдин улуснинг паноҳи йўқтур.

Шоҳруҳ мирзо эса раҳми билмас,
Эл қони тўкилур, ваҳми билмас.

Юрт вайрон, эл ҳароб — бечораҳолдур,
Қим билғай, балки бул ўткинч шамолдур...

Амирим, фақирни тутғайсиз, маъзур,
Алишербек бўлмиш кўнглимға манзур.

Най ясаб берғаймен анга беназир,
Турфа оҳангидин этгай муфтахир».

Найсоз сўлиш олди, юзи руҳланди,
Сўзидан Алишер кўзлари ёнди:

«Бобожон, токи най бўлгунча ғаров,
Табиат неча йил этмишдир сийлов?»

Ҳайратдан жонланди уста сурати,
Утли ҳаяжондан ёнди сийрати:

«Уч ёшда ғаровдан най қилса бўлур,
Най бўлай дебон ул ҳуснга тўлур».

Алишер устага айлади қуллуқ,
Бола-да, саволин сон-саноғи йўқ.

«Бобожон, сиз найни чалурмисиз хуш,
Тингласа, қушлар ҳам бўлғайми сархуш?»

Уста бу саволни кутмаганди ҳеч,
Сўлиш олиб, деди сўргандек ўтинч:

«Беш кунлик дунёда бул ғариб бошдин
Не савдо кечмади, бош экан тошдин.

Чаптаст аскар эдим амир Темурга,
Не юртлар олмадим ҳазрат-ла бирга.

Палахмон тошидек отди лек даврон,
Оқибат, тушганим бўлмиш Хуросон.

Самарқанд диёри эди ватаним,
Қисмат-да, Ҳирийдир бугун масканим.

Найсозлик фақирға ота ҳунардир,
Ҳунар ҳам ҳумодек бошға қўнадир.

Чалмасмен, нафасим етмайдур, ўғлон,
Хуш чалур азалдин кимки навқирон».

Гиёсиддин, хомуш тинглаб устани,
Бошига кўтарди дили хастани:

«Башар боғида ким бўлса ҳунарманд,
Номини айлағай улус сарбаланд».

Ҳунари топгандек қадр ва эъзоз,
«Ташаккур, амир!»— деб жилмайди найсоз.

УН БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Катта боғ қўйнида кўркам иморат,
Илм дунёсидан бермиш башорат.

Қай фарзанд бўлса гар олий насабдан
Таълим олур махсус ушбу мактабдан.

Тонг билан болалар кийиниб башанг
Мактаб қучоғини этмиш сероҳанг.

Токчабанд хонақоҳ, кўзларин тикиб,
Болалар ўлтирмиш қатор, тиз чўкиб.

Енда қора тахта, қўлларда қуръон,
Қироат этмакка тиллари бийрон.

Қат-қат кўрпачада домла ўлтирмиш,
Бошига ярашиқ салла қўндирмиш.

Хушчеҳра бўлса-да, қовоғи солиқ,
Болалар ботиниб этолмайди миқ.

Шаҳзодалар эса боқишар мағрур,
Бешикдаёқ сингган руҳига ғурур.

Бу ғурурни канда этмайди бир дам,
Домладан таёқлар еганида ҳам.

Уларнинг мақсади ўзга юмушдир:
Ўқ узиш, от чопиш, қилич солишдир.

Яна совут-қалқон, келажакда ким
Қайси юртни олар, қаерга ҳоким?

Уларга кор қилмас домла чораси,
Мақсади сабоқмас, тахт можароси.

Домла болаларга бўлса-да ғамхўр,
Шафқат офтобидан таратса-да нур,

Меҳрини жиловлаб ирода билан,
Баъзан юзда қатъий ифода билан

Муомала қилар, бўлар қаттиққўл,
Унга ярашарди ҳар гал бу усул.

Юмшоқ табиат ва кўнгилчан бу зот
Ҳиротда чиқарган эди яхши от.

Олий тоифага мансуб бўлса ким,
Унга фарзандини кўрарди лозим.

Талабалар ундан кўрқса-да гарчанд
Меҳрини қалбига этмишдир пайванд.

У эса берарди билимни пухта,
Билимга одобни этмиш омухта.

«Эзиб ичирарди» тавозени ҳам,
Узидек бўлсин деб элда муҳтарам.

Болалар ўқишдан толиққани дам,
Хира тортганида кўзлар мисли шам,

Енида тахлоғлик китобдан олиб,
Болаларга синов назарин солиб,

Маълум саҳифани очиб кузатар,
Сўнг эса халфага мамнун узатар.

Халфага етганда навбат ниҳоят,
Болалар шодланиб кетишар ғоят.

Халфа тарк этмасдан ўз одатини,
Уқийди завқ билан ҳикоятини.

Болалар миқ этмай қулоқ солишар,
Ажиб ҳикоятдан ором олишар.

Бу китоб — Саъдийнинг «Гулистон»идир,
Эзгулик маҳзани, маъно конидир.

Яна бошланади хонада сурон,
Яна ҳижжаланар суъраи қуръон.

Асло парво қилмай ғала-ғовурга,
Алишер шуурин чулғамиш нурга.

Банд этмиш дарсининг зеру забари,
Чарх урмиш бошида фикрат каптари.

Шаҳзода Ҳусайн кузатар хурсанд,
Дўст меҳри этмишдир юрагини банд.

УН ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳирот ҳаяжонда, Ҳирот туғёнда,
Ҳирот талвасада, Ҳирот фиғонда...

Қуёш юзин тўсмиш қора булутлар,
Тоғларни тарк этмиш гўё бургутлар.

Туман босиб келар Кўҳи Сиёҳдан,
Совуқ шамол эсар Ҳирируд ёқдан.

Қуюнда қолгандек учқунлайди қор,
Кенг дунё қафасдай кўринади тор.

Гурас-гурас бўлиб аламзада эл
Кўча-кўйдан оқар мисли тошқин сел.

Уммондек чайқалар Чорсу майдони,
Бўғзига тиқилмиш халойиқ жони:

Рангпар ҳунармандлар, юпун деҳқонлар,
Жулдур чорикорлар, фақир чўпонлар.

Сарбозлар, қўлида ўйнатиб дарра,
Майдонда юришар, солгандек ларза.

Дўқ ва зуғум ила ўқрайиб қарар,
Кимки гавго қилса, таъзирин берар.

Майдон ўртасида серраймиш дорлар,
Улим тимсолидай хўмраймиш дорлар.

Дорларда сиртмоқли чилвир тебранар,
Жабрнок халойиқ боқиб, мунғаяр.

Оломон сафидан туртиниб, ҳай-ҳай,
Майдонга талпинар икки болакай.

Бирн — Ҳусайн мирзо, дорни неча бор
Кўриб, кўзи пишган, юзида виқор.

Бирн — Алишербек, умрида асло
Кўрмаган, эшитган бўлса-да аммо.

Пешинда — мактабдан қайтаётган он
Дор билан тўлганди каттакон майдон,

«Маҳбусларга қандоқ берилур жазо,
Кўрурсен ва лекин қўрқмагин асло»,

Деди-да Ҳусайн қараб мардона,
Бошлади уни ҳам мудҳиш майдонга.

Дорлар атрофида одам эди лиқ,
Алишербек боқар, қовоғи солиқ.

Ҳислари паришон, ичида титроқ,
Кўнгли ёришмайди ёқса-да чироқ.

Қўлтиғида жилди, тахтачаси ҳам,
Дорларга боққанда боши бўлар ҳам.

Алишер қошида найсоз — қадди дол,
Асога таяниб, ўйланар алҳол,

Кўзига ишонмай, боқди-да бир дам,
Энгашиб деди у: «Нетурсен, бўтам?»

Жаҳаннам даҳшати кўрма, қўй, болам,
Беғуноҳ бандага қафас бу олам».

Алишер ўксиниб боқди-да ҳайрон,
Деди: «Не воқеа ўзи, буважон?»

Найсоз чол ҳайиқиб, деди оҳиста
(Қалтираб овози чиқарди хаста):

«Э, бўтам, жойимас, гап кўп дунёда,
Ким ночор, дард-ғами эрур зиёда,

Қишлоқ деҳқонлари, чорикорлари,
Заминни титратиб оҳу зорлари,

Қўзғалон кўтармиш беклар зулмидин,
Айрилиб ризқ-рўзи, еру мулкидин.

Бекларнинг қўлида минг-минг таноб ер.
Сандиғига сиғмас тиллоси, ахир.

Бўтам, бу фалакнинг чархи кажрафтор,
Адолат талабнинг қисматидур дор».

Хусайн, найсозга боқиб такаббур,
Бир ғариб кимса, деб этди тасаввур.

Шу пайт «пўшт, пўшт!» деган хитоб таралди
Кўзлар дор томонга ўқдек қадалди.

Оёғи кишанбанд — қўрғошиндай зил,
Усти боши жулдур, ранг-рўйи заҳил

Ун чоғлик маҳбусни олиб зиндондан,
Жаллодлар келарди раста томондан.

Маҳбуслар оёғин судрарди зўрға,
(Ўз оёғи бирла ким бормиш гўрға!)

Дор тагига келган пайтда маҳбуслар,
Оломон чайқалди, ёшланди кўзлар.

Қора дажжол янглиғ солди-да ваҳм,
Бойқушдек кўзлари чақнаб бераҳм.

Аълам ҳазратларин ноибн шу он
Пайдо бўлди, юзи арвоҳдек беқон.

Овоз кўтарилди майдонда гуррос,
Шайланиб турса-да, қанчалаб сарбоз.

Сарбозлар бостиргач эл суронини,
Ноиб огоҳ этди шоҳ фармонини:

Маҳбуслар ўлимга ҳукм қилинмиш,
Исёнчилар боши дорга илинмиш.

Ҳеч ким чирқ этмайди, барча сукутда,
Жонлар жизганақдир гўёки ўтда.

Упкалари тўлиб хўрсинар ғамнок,
Юраклар ғазабдан тепар аламнок.

Маҳбуслар ранг-рўйи бўздек оқарган,
Занжирбанд қўллари эса қабарган.

Қавму қариндоши кўтарса уввос,
Дўқ билан овозин бўғади сарбоз.

Йиғидан толиққан Алишер кўнгли,
Дорга тикилади кўзлари мунгли.

Ҳусайн кўзида ёнса-да шафқат,
Дорсиз бўлмағай, деб ўйлар салтанат.

Алишербек янглиғ аламдийда чол
Хира кўзларида аламли савол:

«Бор етти пуштини қўллайди, бўтам,
Йўқ қўллай олмағай ҳатто ўзин ҳам.

Ё раббим, ҳақиқат бир гавҳар эрур,
Бир куни оқибат ул ошкор бўлур!»

Чол сўзин мағзини чақиб Алишер,
Ақли пишган каби найсоз чолга дер:

«Буважон, қизғанур, маҳбусларни эл,
Қаранг, кўзларига, ёши бўлмиш сел.

Аларнинг ҳолига йиғлайди шаҳар,
Шунча бағри тошми шоҳнинг, алҳазар!»

Мудҳиш сукут чўкди майдонга ногоҳ,
Қўрғошиндек қотди минг-минглаб нигоҳ.

Дехқонлар бошига жаллодлар абжир
Ажал қопчиқларин кийдирди бир-бир.

Алишер жисмини босди зўр титроқ,
Ортиқ азобларга чидолмай шу чоқ

Оломон ичидан чиқди отилиб
Ва чопди уйига, кўнгли ботиниб —

Орқага қаролмас қувгандек биров,
Ўксиниб йиғлайди, кўз ёши — олов!

УН УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Намози асрдан сўнг Ғиёсиддин
Хонада ёнбошлаб, олар эди тин.

Қувончга тўлдириб кўнглин бегумон
Она-бола қайтмиш меҳмондан шодон.

Хонзодабегимни эъозлаб хушбахт
Ферузабегим шан бермиш зиёфат.

Алишерни босиб бағрига мамнун:
«Қани сўзланг, ўғлим»,— дер Ғиёсиддин.

Отаси ёнида тиз чўкиб дилгир
Кўрганин сўзлади Алишер бир-бир:

«Ҳиротга эсгандек Кўҳакдин насим,
Самарқанддин келмиш Хонзодабегим.

Шаҳзодаю беклар бўлмиш жамулжам,
Улуғ зотлар эрса кўп эди бирам:

Абдуллатиф мирзо эмаскан тузук,
Муноқаша қилмиш бегим-ла хунук.

Падари бузургин кўраркан ёмон,
Ақлим бовар қилмас, нечун, отажон?

Тағин танбеҳ берди Ҳусайнга ҳам
Ва этди ҳамманинг қошида мулзам».

Ўғлин ўткир зеҳни, мушоҳадаси,
Равшан фикратию мулоҳазаси.

Ота юрагида ҳавас қўзғатур,
Сўзлари парвозин хушнуд кузатур:

«Хуштаъб созандалар, шўҳ раққосалар
Ажиб базм қурди, дилкаш наволар

Кўнглумға ўт солди, ғазалларга жўр
Рақсни севаман, қилурмен ҳузур».

Маъсума ўглини эркалаб, қучди,
Писта даҳанидан сўзлари учди:

«Қилу қолигача қилдинг ҳикоя,
Ухлагин, болажон, билониҳоя».

Ғиёсиддин бағрин босиб ҳаяжон,
«Нима гап?» дегандай боқди меҳрибон.

Маъсума бир лаҳза хаёлга ботди,
Дилида юк бўлмиш дардни кўзғотди:

«Абдуллатиф ўзи ғалатироқ-да,
Тинч юрмайдур ҳатто юртдин йироқда.

Хонзода дедиким: ҳазрати хоқон
Соғинмиш, кўзлари йўлга нигорон.

Буюрмиш: «Тарк этсин мулки Ҳиротни,
Самарқанд сариға жилдирсин отни».

Абдуллатиф эса жилмайди совуқ
Ва деди бегимга, сўзи мисли ўқ:

«Янги мадрасага не хат битилмиш?
Аёлу эркакни ҳазрат тенг қилмиш!

Даҳрий илмларга йўл қўймоқда шоҳ,
Динга шак келтириб, қилмақда гуноҳ.

Олло таоллонинг қаҳри ёмондур,
Ҳазратдин қўрқамен, дилда фиғондур».

Барча сукут қилди, бошлар эди ҳам,
Хонзода куйиниб, чекарди алам:

«Поршоҳи оламнинг покдур имони,
Ислом дини учун посбондир жони.

Динга мустаҳкамдур эътиқодлари,
Илму урфоннинг ҳам эрур сарвари».

Шаҳзода жаҳлдан бўзариб кетди,
Аммасидан ўзин баландроқ тутди:

«Биз ҳам қадрлаймиз илму урфонни,
Лек баланд қўюрмиз дини исломни.

Аъло ҳазрат эса юлдуздин ўзга
Нарсани Қушчидек илмайдур кўзга.

Азиз вақтин сарфлаб зиж билан банддур,
Тузмиш жадвалидин ўзи хурсанддур.

Уламою шайхлар хоки туробдур,
Дарвешлар ҳазратдин ўта хунобдур.

Ниятлари бордур: кўтармак исён,
Шул важҳдин камина дилгир, бағри қон».

Анжуманга қараб, деди Хонзода:
«Ғалати гапларни қўйинг, шаҳзода,

Ҳазратнинг оллога эътиқоди зўр,
Улус осойишин ўйлаб иш тутур.

Тадбири одилдир, элга меҳрибон,
Шайху уламолар тинчдир бегумон».

Зарда билан, деди жеркиб шаҳзода:
«Ҳаммаси пуч хаёл, гап кўп подшоода».

Мансур мирзо бўлиб унга фикрдош,
Салмоқланиб, деди ердан олмай бош:

«Султон Улуғбекнинг илкига қарар
Самарқанддин тортиб Қипчоққа қадар.

Улуғ мамлакатга бўлса-да хоқон,
Нўноқлик қилмакда, афсуски, султон.

Фалакиёт бирла бўлиб овора
Диний илмларни унутмиш, зеро,

Ислом давлатининг офтобидур дин,
Ул сўнса, тутолмас шамширини қин.

Шаҳзода шул важҳдин чекмакда афсус,
Дин танҳо, лек кўкда беҳисоб юлдуз».

Эл ичра обрўли Қоплонбек барлос
Қонида қайнади гўё эҳтирос:

«Содиқ аскар эдим улуғ хоқонга,
Меҳри қон сингари сингимиш жонга,

Ул чоғлар шамолдек ўтиб кетмишдур,
Хотирот китобин ҳаёл титмишдур.

Улуғбек мирзони жонидин ортуқ
Кўрарди Темурбек, кўнгли эди тўқ.

Дердилар: ул бузург саркарда бўлғай,
Илкида мамлакат толеи кулғай.

Нек орзу ушалмиш, алҳамдуллилоҳ,
Улуғбек бўлмишдир олим, одил шоҳ.

Олам тилсимини, фалак сирини
Билмакка сарф этур тафаккурини,

Думалоқ демишлар ер куррасини,
Юлдузлар ўрамиш ой теграсини.

Юзида бор эмиш қоп-қора доғлар,
Эътироф этмушлар: бул эмиш тоғлар.

Юлдузлар йўлин ҳам билиб олмишлар,
Қашфидин улуғлар ҳайрон қолмишлар».

Барлос сукут сақлаб; ўйланди бир-дам,
Аҳли мажлис ташвиш чеккандек мубҳам,

Ким тинглар, ким эса қилмайди парво,
Ким хурсанд, кимнингдир кўнглида иғво:

«Энди билсам, ўткир кўзли Темурбек
Султон истиқболин ёритмиш нурдек.

Беш-олти ёшида қилмиш каромат
Ва сочмиш бошидин дурри саодат.

Шоҳлар аро чўлпон юлдуз Улуғбек,
Илму урфонда ҳам тенгсиз Улуғбек!

Самарқанд сингари бўлсин, деб кўркем,
Мадраса қурдирмиш Бухорода ҳам.

«Қулли муслим ҳамда муслималарга
Илм талаби фарздур дебон илк карра

Анинг пештоқига тамғо қилмишдур,
Лек мутаассиблар ғавғо қилмишдур.

Бўлди деб динимиз ер билан яксон
Султон Улуғбекка этмушлар бўҳтон».

Отаси ёнида Ҳусайн мирзо
Суҳбат мавзудан бўлиб норизо,

Алишербек янглиғ боқар эди лол,
Меҳрини тортганди доно барлос чол.

Барлосни танирди Алишербек ҳам,
Отаси қошида эди муҳтарам.

Уйларида меҳмон бўлмиш неча бор,
Рост сўзлар, адолат топсин, дер, қарор.

Мансур мирзо эса ўйга бўлиб ғарқ,
Сўзлади, қалбида чақин чақди барқ:

«Мирзога тўғри йўл кўрсатмак зарур,
Уламо ва шайхлар ифрот зид эрур.

Интиқом тигларин олмай ғилофдин,
Асрамак лозимдур ани гуноҳдин».

«Жаноб Мансур мирзо,— чўрт кесди барлос,—
Султон Улуғбекка зўр менда ихлос.

Ул зот замонамиз Афлотунидур,
Топинмиш меҳроби ислом динидур».

Абдуллатиф қолиб аросатда лол,
Муғамбир бошидан учгандек хаёл,

Аммасига боқди сохта ва айёр
Ва уэр сўради мисли гуноҳкор:

«Кечиргайсиз мени, улуғ султоним,
Айбим йўқ, гавҳардек тоза имоним».

«Асло ташвиш чекманг,— деди Хонзода,—
Ҳазратим мунтазир сизга, шаҳзода».

Кечмиш гап-сўзлардан хавотир олиб,
Абдуллатиф деди зимдан кўз солиб:

«Буюк мударрислар сабоғин олиб,
Илмда камолот касб этиб, ғолиб,

Тез кунда етурмен ҳузурларига
Парвона бўлурмен кўз нурларига.

Самимий дуою эҳтиромимни
Айтиб, шод этгайсиз бузургворимни».

Хонзода руҳини эзган анжуман
Саҳнидан тарқалган сингари туман,

Сўлгин чеҳралари очилди бир оз,
Салобат-ла боқиб, кампирларга хос,

Деди у: «Шаҳзодам, айтмай нетурмен,
Ҳазрати олийни хурсанд етурмен».

Кечмиш муноқаша руҳидан дилгир,
Деди Фиёсиддин, олиб хавотир:

«Хуллас, шаҳзодалар тахт деса агар,
Оға-иниси не, отадан кечар».

Маъсума тикилди — безовта дили;
Меҳр нури билан йўғрилди тили;

«Қўйинг, аралашманг, йўқ асло тобим,
Ўзингизни четда тутинг, жанобим».

Маъсума сўзидан тортди-да маъюс
Ғиёсиддин деди, чеккандек афсус:

«Ҳақ гапни айтмушсен, Абдуллатиф қув,
Улуғ салтанатга ул солғай ғулув.

Султон Улуғбек ҳам сезиб феълени,
Қошиға чорлайдур балки ўғлини.

Шаҳзодалар гоҳо очиқ, гоҳ пинҳон,
Бир-бирларига чоҳ қазур бегумон.

Тахт учун жон тикиб, оладилар жон,
Аларда на қилсин диёнат, имон.

Юртимиз жаннатдур, ҳар бир жанг, ахир,
Жаннатни дўзахга айлантирадир».

Алишербек ҳайрон ота бағрида,
Ҳайратли кўзлари хаёл қаърида.

Чурқ этмай тинглайди суҳбатни, бироқ,
Қалбида кўзгалар момақалдироқ.

УН ТҲРТИНЧИ ҚУШИҚ

I

Мактабда борарди ғала-ғовур дарс,
Болалар тутарди ўзини сарбаст.

Бирдан кўтарилди кўчада шовқун,
Сўфи пайдо бўлди эшикда дилхун.

Ранг-рўйи бўз каби оқариб кетмиш,
Қоқилиб, домланинг ёнига етмиш.

Ва деди нафасин ростлаб олгач у,
Кўзларига чўккан тош бўлиб қайғу:

«Тақсирим, жабҳадин келмиш шум хабар —
Шоҳруҳ мирзо вафот этмишлар саҳар».

Домла зўрға деди: «Хаста эди шоҳ,
Жойини жаннатдин буюрсин оллоҳ!»

Дуога қўл очиб, ўқиди қуръон,
Барча қўлин сурди юзига шу он.

Шаҳзодалар ғамгин дув этиб турди,
Жилдни олиб, эшик томон югурди.

Уларга эргашиб Алишербек ҳам
Кўчага отилди, кўнглида алам.

Бир онда кимсасиз қолди хонақоҳ,
Домла ҳам қўзғолди дея «ё оллоҳ!»

Сўфи билан халфа эргашди унга,
Булутли кун ёса ўхшарди тунга.

II

Сингаидек парвозда бургут қаноти,
Шундоқ содир бўлмиш Шоҳруҳ вафоти:

Ғаним лашкарини енгиб, музаффар,
Жангдан қайтар эди Ҳиротга аскар,

Султон қўшинига эди раҳнамо
Жўмард набираси Муҳаммад мирзо.

Тоби қочиб қолиб тўсатдан аммо,
Султон бандаликни келтирмиш бажо.

Кўп яшаб, отаси Амир Темурдан
Кексайиб қолса-да, қонмай умрдан

Оқибат етмиш ул сўнгги манзилга,
Алвидо айтолмай жафокаш элга.

Мотам либосини киймишдир Ҳирот
Ва лекин кўз ёшин тиймишдир Ҳирот.

Шаҳзодалар эса ичидан хурсанд,
Улуғ орзу билан хаёллари банд.

Шоҳруҳ мирзо ҳали кирмай қабрга,
Даъвогар кўпаймиш олий қасрга.

Гавҳаршод бегимнинг мақри авжида,
Дарғадек сузадир ғавғо мавжида.

Суюк набираси Аловуддавла
Ул учун ўғлидан азиз ва аъло.

Суянч тоғим дея уни дунёда,
Улуғбек мирзодан кўрар зиёда.

Бобоси ўрнига қилгани подшоҳ
Пинҳон ниятига изларди паноҳ.

Неча йил муқаддам тугаб дармони
Тахтга ўлтиришга қолмай имкони,

Шоҳруҳ хаста бўлиб ётиб қолганда,
Малика давлатни қўлга олганда,

Аловуддавланинг номига ҳатто
Хутба ўқитмакни қилганди даъво.

Шоҳруҳ мирзо тахтни ўгли Муҳаммад
Жўқига бермоқни этганди мақсад.

Қари маликадан ҳайиқиб аммо
Ушалмай қолганди эзгу муддао.

Малика, Жўқини хуш кўрмай бироқ
Девон ишларидан тутарди йироқ.

Аммо отасидан икки йил бурун
Жўқи вафот этди тўсатдан бир кун.

Мана, вафот этди энди Шоҳруҳ ҳам,
Маликага қолди гўё бу олам.

Ўғиллардан ёлғиз Улугбек ҳаёт,
Дафнга келгай деб кўз тикар Ҳирот.

Лекин беҳисобдир набиралари:
Улжага ташланар бўри сингари.

Шоҳруҳ мирзо таслим этганида жон,
Гавҳаршод бегимга туғилди имкон.

Абдуллатифни ул чалғитиш учун
Бош сардор тайинлаб қўйди ўша кун.

Ҳиротга пинҳона юбориб чопар
Аловуддаврани қошига чорлар.

Абдуллатиф хабар топиб бу сирдан,
Бувисин ҳибсга олдирди бирдан.

Аловуддавла лек келди-да етиб,
Уни озод қилмиш. Сўнг эса тутиб,

Абдуллатифни ул зиндонга солмиш,
Салтанат бувиси қўлида қолмиш...

Сўнг Шоҳруҳ жасадин олиб, жабҳадан
Ҳиротга отланди қўшин субҳидам.

III

Самарқанд тахтини султон Улуғбек,
Уғли Абдулазизга топшириб туғдек,

Тушса-да, ногаҳон саросимага,
Отасининг мотам маросимига

Неча кун йўл босиб етиб келмиш у,
Ҳорғин кўзларида алам ва қайғу.

Гавҳаршод, ўғлини қаршилаб нохуш,
Кўз ёши тўкди-да, сўнг боқди хомуш.

Улуғбек деди лек, кўнглида ҳасрат:
«Афсус, бевақт ўтмиш оламдин ҳазрат.

Жангни ким қўйибдур қариган чоғда,
Бул ёшда, куч-қувват қолмас аёғда.

Олло-таоллога қилиб минг шукр,
Ултурсалар эди... На чора? Умр

Бебақо, дейдилар, давлат бевафо,
Дунё айвонида кўп эрур жафо».

Қари маликанинг дилида фиғон
Ҳийла лашкаридек қўзғолмиш ниҳон:

«Абдуллатиф мирзо кўнгли бузукдур,
Ҳирийдин йироқроқ турса тузукдур.

Бобоси тахтига ўзин кўзламиш,
Хонзодабегимга хунук сўзламиш».

«Е раббим!» — деди-да, Улуғбек мирзо,
Азиз волидасин тинчлатди гўё:

«Тахт қаъвосинин мунда нетгай шаҳзода,
Мен бирла Самарқанд кетгай шаҳзода.

Хатти-ҳаракати эмиш ножўя,
Кўнглида фисқ-фужур қурмишдур уя».

Малика кўзлари макрли, айёр,
Ўғлига тикилди — фитна бешумор:

«Бобоси тахтига Аловуддавла
Муносиб номзоддур, не мушкул савдо

Тушса юрт бошига, топур иложин,
Ул кийса арзиғай бобоси тожин!»

Малика сўзидан кўнгли ғаш бўлиб,
Улуғбек бош эгди ўкинчга тўлиб.

УН БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Саройда мусибат шарпаси сарсон,
Ғам қуши кезадир, гўшаси вайрон.

Шаҳзодаю беклар аламнок, хомуш,
Амирлар ороми бўлмиш фаромуш.

Хос хона ёнида султон Улуғбек,
Дил кўки — булутли осмон Улуғбек.

Улуғбек қошида Қоплонбек барлос,
Азалдан зўр унда султонга ихлос.

Амир Темурга у эди қўмондон,
Ёвга чанг соларди мисоли қоплон.

Мансур мирзо бўлиб султонга ҳамдард,
Бош эгмиш қошида, ахир жигарбанд!

Улуғбек эгнида қора кимхоб тўн,
Шикаста кўнглида мотамсаро тун.

Зако шами ёнмиш кўзлари мунглуғ,
Мотамдан толиққан юзлари мунглуғ.

Чархи даврон чинор қоматин букмиш,
Тоғни кўтаргудек елкаси чўкмиш.

Қалбида дардлари эрур бешумор,
Ҳасрат оташлари ёнур бешарор.

Улуғбек мирзодан кўнгиал сўргали,
Дарду ҳасратини баҳам кўргали

Келмишдир Ҳиротнинг ақобирлари,
Хуросон мулкининг бек, амирлари.

Келмишдир шоиру олимлари ҳам,
Зим-зиё кўнглига ёқайлик деб шам.

Асога таяниб Лутфий келмишдир,
Дунёнинг савдоси бағрин тилмишдир.

Шоирлар хоқони пири бадавлат,
Аҳли Ҳирот уни дер олий ҳазрат.

Мавлоно Мирхонд ҳам келур — боши ҳам,
Ардашер бўлай дер султонга ҳамдам.

Кобулий, Ғарибий, Ғиёсиддин ҳам
Сарой остонига қўймишлар қадам.

Улуғбек, Лутфийни кўриб ғамгусор,
Мирхонд, Ардашерга боқиб дилафгор,

Сукут ичра маъюс кўнгли ёришди,
Гўёки севинчу алам қоришди.

Кўксига босди-да, ўксинди офир,
Ҳамдард элни кўриб, эзилди бағир.

Сўнгра хос хонага марҳамат этди,
Барчаси имомга қулогин тутди.

Қўлин юзга суриб, қилишгач дуо,
Лутфийга юзланди Улуғбек мирзо:

«Олий ҳазрат, сизни истардим ғоят,
Кўзум тиригида кўрдим ниҳоят.

Кўпдин қўмсар эрдим суҳбатингизни,
Кўнглумни ром этмиш фикратингизни.

Расад илми бирла бўлиб овора,
Ҳирийга келмакка топмадим чора.

Неча йил кўз юммай расад боғладим,
Юлдузлар сариға ўзни чоғладим.

Салтанат туғини кўтариб баланд,
Улус хизматиға жон этдим пайванд.

Не тонг, ўтиб борур «умри гузарон»,
Самарқанд боғлари сизга нигорон.

Ҳамон ёд этмишдир эл-улус сизни,
Тилидин туширмас ашъорингизни.

Кўнгул хоҳиш этса, Самарқанд сори,
На бўлғай, отланса умр тулпори».

Лутфийнинг нуроний чехраси ёруғ,
Кўнгли дард-аламдан бўлгандек фориғ,

Улуғлар меҳридан бағрида оташ,
Зукко кўзларида мўлтирайди ёш:

«Фақир ҳолин сўрмиш соҳибқироним,
Гўё обод бўлмиш қасри вайроним.

Сизни кўрмак эрди олий муддао,
Мақсадимға етдим, кўнглумдир рўшно.

Вале, олий ҳазрат, мулки Хуросон
Қисмати не бўлғай оқибат гумон.

Мамлакат нотинчдур, билмас осойиш,
Амирлар зуғумин этмиш намоиш.

Улуснинг зулмидин ҳоли харобдур,
Олиму шуаро аҳли хунобдур.

Саройда фитнанинг шамоли елмиш,
Ҳақсизлик, адоват бағримиз тилмиш.

Улусда адолат топмаса қарор,
Башарни тортгайдур сиртмоғига дор.

Сизга кўзин тутмиш Хуросон тахти,
Сиз бирла очилгай улуснинг бахти».

Лутфий ҳазратлари сўзидан барча
Улуғбек қалбига изларди дарча.

У хомуш, гарқ эди хаёл наҳрига,
Андиша чанг солмиш ўтли бағрига.

Улуғбек ҳолатин кузатиб бир оз,
Салмоқ билан деди Қоплонбек барлос:

«Хуросон чўнг давлат, улуғ ҳазратим,
Анинг ҳасратидур меним ҳасратим.

Фурсати келмушдир, айтмай на илож,
Омонат тебранур буюк тахту тож.

Ҳалокат домидин қутқармоқ даркор,
Улус ҳолин сўрсин одил бир сардор.

Ҳақ гапни демишдир шоири аъзам,
Хуросон айлағай сизни мукаррам.

Қошки, бир мулк бўлса икки мамлакат,
Бир илкдин кўрк олса икки салтанат.

Бир элга икки мулк ўзи не даркор,
Икки мулкда бир эл қисмати ночор!

Улуғ хоқонимнинг нек ниятлари,
Элни қовуштирмак азиятлари,

Афсуски, кетмишдур ўзлари бирла
Муборак жасади қўйилмиш ерга.

Сизга умид кўзин тикиб, хоқоним,
Дердилар: «Қоплонбек, комил имоним,

Зукко олим бўлғай Улуғбек мирзо,
Улус кўнглин этгай илмдин рўшно».

Дедимки: «Ҳазратим, Мирзо ҳам сиздек
Шон-шавкат кўкида балқир юлдуздек.

Буюк салтанатга муносиб султон —
Бўлиб етишғайлар, келганда даврон.

Дедилар, кайфи чоғ соҳибқироним:
«Қамолин кўрмакдир орзу-армоним».

Темурбек орзусин кўрмишдур фақир,
Ҳазратим, салтанат сизга мунтазир».

Қоплонбек кўзида ёниб илтижо
Улуғбекка боқди, вале истиъфо

Сўргандек, Улуғбек хаёлга ботди
Ва кўнглини эзган дардни қўзғотди:

«Тақсирим, воқифмен улус ҳолидин,
Хуросон мулкининг истиқболидин.

Ҳазрати Лутфий ҳам нек ният этмиш,
Улусға кўнгилидин амният этмиш.

Бул фақир боши ҳам эмасдур тошдин,
Гуссалар чекмишдир қавм-қариндошдин.

Икки салтанатга бир бош етмайдур,
Фақир икки мулкни илкда тутмайдур.

Самарқанддин хийла йироқдир Ҳирот,
Идора этмаклик мушкул ниҳоят.

Азизлар, бергайсиз рухсати олий,
Расад даргоҳини хуш кўрмиш толе.

Падари бузруквор кетмиш ғам бирла.
Азиз волидамиз хушкарам бирла

Аловуддавлага марҳамат этмиш,
Соҳиби даврон, деб илкидин тутмиш».

Улуғбек кўнглига бериб тасалло,
Ардашер, этгандек унга тавалло,

Деди: «Соҳибқирон, илми нужумни
Тараққий этмишсиз, фалак кўзумни

Юлдузлар сайриға чорлаган айём
Сизни бир кўрмакни кўнгил этмиш ком.

Шукрим, ушалмиш эзгу муддао,
Фақир бошиға ҳам қўнмишдур ҳумо».

Мансур мирзо эса тўлғаниб шу он
Сўзлади, султонни синагансимон:

«Қудратли эрса-да салтанатингиз,
Нотинч кўринадур мамлакатингиз.

Абдуллатиф Мирзо хавотир тортмиш,
Кун сайин кўнглида ташвишлар ортмиш.

Сиз «яксон этмишсиз» дини исломни,
Иўлдин чалғитмишсиз аҳли авомни.

Дину шариятни айлаб беқадр,
Шайху уламога этмишсиз жабр».

Гиёсиддин бир дам боқиб оташин,
Мансур мирзога сўнг деди у вазмин:

«Абдуллатиф мирзо гаплари бежо,
Фисқ-фужур уясин қўзғаманг, мирзо.

Аъло ҳазрат топмиш илмда камол,
Ким ҳақдур, ким ноҳақ — айтур истиқбол.

Ислом илмини ҳам мукаммал билур,
Дин ва шариятга риоя қилур.

Эътиқод машъалин кўтариб баланд
Ҳазратни қутлағай мулки Самарқанд».

Бошини кўтариб Улуғбек маъюс,
Укинч билан деди: «Дўстларим, афсус,

Фақирга отмишлар таъна тошини,
Ёқмишлар ғавғою фисқ оташини.

Улус кўзин боғлаб дин пешволари
Илкидин тортмишлар жаҳолат сари.

Эл бўлса баҳраманд илм ва фандин,
Анга ҳавас қилғай етти тумандин.

Маърифат офтоби порлаган ўлка
Бошига хурофот сололмас кўлка.

Исломга азалдин эътиқодим зўр,
Лек кўнглим ёрутмиш илм мисли нур.

Тугдек баланд тутиб дин ва илмни,
Мақсудим: саводхон кўрмак элимни.

Саводхон кимсага барча ошнодур,
Саодат нуридин кўнгли рўшнодур».

«Офарин, султон», деб дўсту қадрдон
Кўнгли ташаккурин айлади баён.

Улуғбек анжуман аҳлидан мамнун
Жилмайди, ҳаёти бўлиб сермазмун.

Лутфий кўзғолмакка сўрмиш ижозат,
Улуғбек ноилож этмиш ижобат.

Дуога қўл очмиш дўстлар осуда,
Улуғбек мунғаймиш, кўнгли озурда.

Қўлин юзга суриб барча жим қолди,
Сўнг Лутфий изидан ғамгин кўзғолди.

Дарвоза олдида саф тортмиш Ҳирот,
Хомуш турар эди қанча улуғ зот.

Бошин қуйи солиб шаҳзодалар ҳам
Тахту тож даъвосин тутарди мубҳам.

Вале Алишеру Ҳусайн мирзо
Кўнглида яшарди ўзга муддао.

Бу орзу — Улуғбек мирзони кўрмак,
Пайт пойлаб, бир лаҳза анжуман қурмак.

Икки дўст кўзлари ёниб ўт каби
Рўёбга чиққандек кўнгил матлаби.

Улуғбек мирзою Лутфий ёнма-ён
Улуғлар қошидан жилгани замон,

Ҳусайн мирзо ўзин тутди-да бардам,
Алишер қўлидан етаклаб хуррам,

Юраги дов бериб, олға ўтдилар
Ва султон қошида таъзим этдилар.

Чеҳраси ёришиб Улуғбек мирзо
Ўктам болаларга жилмайди сипо.

Меҳрибон қўл билан бошларин силаб,
Елкасига қоқиб қўйди эркалаб.

Ҳусайн, ботирдек тутиб ўзини,
Сўзлади, султондан узмай кўзини:

«Аъло ҳазрат, маъзур тутгайсиз бизни,
Кўрмакка орзуманд эдик биз сизни.

Мансур мирзо ўғли Ҳусайндурмен,
Баҳодир бўлмакни орзу этурмен.

От чопмак, ёй отмак машғулотимдур,
Жанг қилмак усули мушкулотимдур.

Вале канда этмай машқни бир муддат
Қилич ўйнатурмен, соҳиби қудрат!»

Ўтдай чақнаб турган шаҳзодадан лол
Улуғбек кўзида ҳайрат ва савол.

У деди: «Офарин, Ҳусайн мирзо,
Оллоҳим қўлласин сизни доимо.

Унутманг, илмда кимки пешқадам,
Қиличсиз бош эгар қошида олам».

Ҳусайн «қуллуқ» деб таъзим этган он,
Алишерга хурсанд юзланди султон.

Алишерни босиб Улуғбек сири,
Ичига сиғмасдан кўнгил сурури:

«Олий ҳазрат, сиздек мўътабар сиймо
Номлари кўнглимда эрди доимо.

Юлдузлар бағрига тушганда кўзим,
Ҳайратдан унутиб қўймишдим ўзим.

Падари бузургим ардоқлаб сизни,
Бағримга жо этмиш пок меҳрингизни.

Мунажжим эмишсиз оламда танҳо,
Кўзунгиз нуридин ёрушмиш само.

Мен эрсам самога боққаним онлар
Кўнглим пора этмиш кўкдин пайконлар.

Юлдузлар шивирлар шеър айтиб менга,
Илҳом парисидек сир айтиб менга.

Падари бузургим (гоҳо шеър айтур)
Амир Фиёсиддин Муҳаммад эрур».

Синчков назар билан кузатиб шодон,
Улуғбек алқади: «Офарин, ўғлон!»

Ва сўрди, кўнгида шубҳали тўлқин:
«Кичик Баҳодирнинг фарзандимисен?»

Алишер, кўзлари ғурурдан порлаб,
«Ҳа» деди, қошига отасин чорлаб.

Ғиёсиддин шаҳдам елди-да, алҳол,
Улуғбек қошида бош эгди хушҳол.

«Амир Ғиёсиддин, Алишербекдин
Бағоят хурсандмен, юлдузлар кўкдин

Оқшомлар намойиш этмиш ўзларин,
Анга шеър сўйламиш, сузмиш кўзларин.

Юлдузлар сўзини англамиш ўғлон
Кўнгида, не ажаб, шеър қилса туғён.

Не ажаб, бўлса ул шоири даврон,
Бошига кўтарғай мулки Хуросон».

Ғиёсиддин бир оз чекиб хижолат,
Ташвишга солгандек гўё бу ҳолат,

Узрли оҳангда деди султонга:
«Умид кўзин тикмиш фақир ўғлонга.

Алишербек қўймиш шеърга зўр ихлос,
Шеър айтса, дил бўлғай дардлардин халос.

Қани ўғлим, ўқунг, устод Лутфийдин,
Ҳазратим шод бўлсин олий лутфидин».

Ниҳолдек қаддини ростлаб Алишер,
Кўзидан ўт чақнаб, ўқий кетди шеър:

«Ҳаққим сени дилрабо яратти,
Ошиқлар учун бало яратти...»

Улуғбек кўнглидан дард фориф бўлиб,
Офаринлар айтди севинчга тўлиб:

«Боракаллоҳ, ўғлон! Ҳофизанг баланд,
Дилингда шеър ишқи ёнмиш ўт монанд.

Бул ишқ ўти ёнсин, сўнмасин асло,
Офтобдек нур сочсин, эл бўлсин ризо!

Сут билан кирмишдир туркий қонингга,
Мангу пайванд бўлсин туркий жонингга!

Туркийни асрагин қорачиғ қадар,
Ул бир уммондирки, ҳар сўзи — гавҳар.

Ҳазрат Лутфий бўлғай сенга раҳнамо,
Шул эрур фақирда олий муддао!»

Алишер, қуллуқ деб, мамнун эгди бош,
Улуғбек тилаги кўнглига йўлдош.

УН ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Улуғбек кетдию Самарқанд сари,
Ҳиротда бошланди тахт гавғолари.

Кечмиш ҳодисотдан Алишер ҳайрон,
Покиза кўнглида оташин тугён.

Ўзгармиш отасин кайфияти ҳам,
Товаларин эса кўнглида алам.

Имондан тонгандек шоҳ ва султонлар,
Улуснинг бағрини ўртар фиғонлар.

Фитналар инига ўхшайди сарой,
Осойиш дамларни қўмсайди сарой.

Бу ҳолга нажотбахш боқиб Алишер,
Ичидан куйиниб: «Бу не савдо!» дер.

Ҳусайн, дўстига бериб тасалло:
«Шунақа яралмиш, дейди, бу дунё.

Парво қилма, кимнинг илкидур баланд,
Ушани бу дунё этар сарбаланд.

Кимнинг қўли қисқа, камдир қудрати,
Унинг бошидадир дунё ғурбати».

Алишер Ҳусайнга боқди-да ўтли,
Мулзам этмак бўлиб саволга тутди:

«Нечун парво қилмай, нечун турай жим,
Дунё зўрники, деб ким айтмиш, дўстим?»

Дунё рамзи эрса тахту тож агар,
Нечун подшоҳ бўлмас адолатпарвар?

Қўли қисқа эмас улуснинг — узун,
Соҳиб рой бўлса-да, қудрати фузун.

Эл агар чиқарса бир ёқадан бош,
Тоғлар ҳам зарбига беролмас бардош».

Алишер ақлига гўё бериб тан,
Ҳусайн жилмайди, ўртада туман

Тарқалган сингари деди: «Ғолибсен,
Фикрат нишонини тўғри олибсен».

Уйга кириб келди отаси шу дам,
Отаси изидан тоғалари ҳам.

Икки дўст баҳсининг ипи узилди,
Манқал атрофида давра тузилди.

Қўриб Ғиёсиддин авзойин нохуш,
Маъсума ўлтирди ёнида хомуш.

«Бек, ўзи нима гап?»— оҳиста сўрди,
Аммо кўзларида зўр ташвиш кўрди.

Ғиёсиддин каби, оғалари ҳам
Хотиржам эмасди, бошлар эди ҳам.

Манқални чўп билан қўзгаб, беҳузур
Ғиёсиддин деди: «Сарой нотинчдур.

Тахт учун авж олмиш тагин ғавғолар,
Шаҳзодалар аро чиқмиш низолар.

Огоҳсиз, барчаси тахтга даъвогар,
Тож битта, кўп эрур лек шаҳзодалар.

Бу ўт ичра бизга йўқдир омонлик,
Лек айтинг, кимга биз қилдик ёмонлик?

Бу ўтдин узоқроқ турсакми дейман,
Еки бирон тадбир кўрсакми дейман?»

Бир муддат ўртага чўкди-да, сукут,
Ўртади шикаста бағирларни ўт.

Соқоли кўмирдек, чеҳраси туйғун
Қобулий кўксида сўз урди тўлқин:

«Улус аламзада, юрт ҳоли хароб,
Шердек тўлғанадир, кўксида зардоб.

Қобулий ҳақдир, деб ирғади-да бош,
Ғарибий сўзлади унга тилакдош:

«Амиру беклар кўп ҳаддидан ошмиш,
Улусга зулм айлаб, ғазаби тошмиш.

Ҳар мақомға солиб шаҳзодаларни
Ёвуздек таламиш ғазнадин зарни».

Тубсиз хаёлларга ғарқ Ғиёсиддин
Чуқур сўлиш олиб, сўзлади ғамгин:

«Тўғри айтмишсизлар, шоир аҳли ҳеч
Ўтрик сўзламайдур, юртимиз нотинч.

Улусда осойиш топмаса қарор,
Элни қўрқитолмас шамшир ила дор.

Улусимиз буюк, халқимиз ботир,
Тоғни йиқмоққа ҳам қудрати қодир.

Лозимдур биз анга суянмоғимиз,
Нечунким улусдир таянч тоғимиз!»

«Бек,— деди Маъсума,— ҳақдур сўзингиз
Ва лекин эҳтиёт қилинг ўзингиз.

Сарой ғавғосига бош қўшманг зинҳор,
Ҳеч кимса бўлмағай сизга ғамгусор».

Маъсума кўнглини юпатмак бўлиб,
Ғиёсиддин деди юраги тўлиб:

«Билурсиз, тахт бирлан меним ишим йўқ,
Эл-улусдин ўзга ҳеч ташвишим йўқ».

УН ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳорғин карвон елар Ироқ чўлида,
Мушкул бир сафарнинг йироқ йўлида.

Ўт пуркаб эсади саҳро шамоли,
Чўл бетин сийпалар сафро шамоли.

...Шоҳруҳдан сўнг гўё ҳимоясиз тахт
Мўрт эди, мисоли қурт тушган дарахт.

Икки оға-ини — бир-бирига ёв,
Тахт учун жанг қилди, жангки беаёв:

Аловуддавлаю Муҳаммад султон
Бобо тожи учун ҳадсиз тўкмиш қон.

Бу икки ўт аро тополмай чора,
Бўлиб Ғиёсиддин юраги пора,

Ҳиротдан ноилож бош олиб кетди,
Армон билан Ироқ йўлини тутди.

Балодан қутулиб, сақлашгандай жон,
Қавми-қариндоши унингдек сарсон:

Бири отлик эди, бири туяда,
Бириси эшаклик, бири пиёда,

Эркагу аёлда ташвишли савдо,
Болалар бу ҳолга қилмагай парво.

Саман от устида Алишербек ҳам,
Ҳайратга солади чўли муаззам.

Навокаш тўрғайлар парвозидан лол,
Ошуфта бўлгандек суради хаёл.

Узоқдан силсила тоғлар имлашар,
Тоғлар этагида боғлар имлашар.

Қуш бўлиб тоғларга учсам, дейди ул,
Муздай булоғидан ичсам, дейди ул.

Хаёли тулпордек олиб қочмишдир,
Тилсимлар эшигин гўё очмишдир.

Кун бўйи мағрибга от қўйиб шитоб,
Сарбаланд чўққида жилмаяр офтоб.

Кўнглида қўзғолмиш оташ ва илҳом,
Чўққида офтобдек қилсам дер иқдом.

Офтоб, мусаввирдек тутиб нурқалам,
Кўкка чизди шафақ суратин кўркам.

Алишер, шафақдан нигоҳин олмас,
Офтоб санъатидан кўзин узолмас.

Бола-да, ғам-ташвиш бўлгандек унут,
Парвоз қилсам дейди мисли ёш бургут.

Оби ҳаётга зор оташзада чўл
Тўё дейди унга: «Яқин қолди йўл».

Жон қулоғи билан уни тинглайди,
Сахро ҳам одамдек мунгли инграйди:

«Раҳм эт, лабларим тарс-тарс ёрилмиш,
Кўз ёшим тупроғу қумга қорилмиш.

Бир дарё сув келтир, чанқоғим қонсин,
Менинг бағримда ҳам ҳаёт уйғонсин.

Йўлингда ўсадир бир туп қайрағоч,
Сув бергил — ҳаёт инжусини соч.

Тарк этма йўловчи удумин зинҳор,
Ким ўтса, унга сув қуймоғи даркор.

У ниҳол бир куни бергуси соя,
Ҳимматингни этгай элга ҳикоя.

Мушфиқ кимсадин ул азиз ёдгордир,
Ўткинчи йўлига муштоқу зордир.

У сендек, ёши ҳам балки баробар,
Сув қуймай, ёнидан ўтма, навсафар».

Алишер лол бўлмиш чўл нидосидан,
Кўнглини ўртаган илтижосидан.

Ва демиш: «Отажон, ғаройиб-да чўл,
Менга бир ривоят сўзлаб бермиш ул».

Алишер кўзига боқди-да ҳайрон,
Деди ул: «Чўлда ҳам армон бор, ўғлон»

Кўзларида порлаб сеҳрли ёғду,
Чўлнинг илтижосин сўзлаб берди у.

Кун ботиб, оҳиста чўлга қўнди шом,
Салқин шамол эди берганча ором.

Кўк ёқди чирогин, ойдин эди тун,
Алишер самодан кўз узмас, мафтун.

Тортилиб қолганди йўлнинг таноби,
Карвон елар эди сарбонга тобе.

Йўл юриб, мўл юриб, ҳориган карвон
Тафт шаҳрига қадам қўйди бедармон.

УН САККИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Тафтга ҳусн бўлмиш баланд иморат
Унлаб ҳужралардан эрур иборат.

Бу — қадим хонақоҳ, кўрки ораста,
Дарвишу шайхларга умри вобаста.

Азалдан маскандар зикру самоъга
Самоъси етмишдир олис самога.

Саҳндор ҳовлиси серсоя, салқин,
Бағрига ариқдан эсади эпкин.

Чинорин, одамлар муқаддас билиб,
Шоҳига латталар кетмишдир илиб.

Унинг соясида шинам шоҳсупа,
Бир кунжга тахланган ёстиқ ва кўрпа.

Ўртада хонтахта, соҳиб назар чол
Китобни варақлаб, суради хаёл.

Қамиш қаламини доводдан олиб,
Ултирган жойида секин қўзғолиб,

Тўфонли тарихни этгани рақам
Закий нигоҳ билан суради қалам.

Эшиги ланг очиқ сокин хонақоҳ
Тинчлиги бир зумда бузилди ногоҳ.

Ҳовлида ҳайратнок бир тўда бола
Шовқини — қоядан тушган шалола!

Болалар ўйинин кузатиб хурсанд,
Кўнгли жунбиш қилди булоққа монанд.

Қошига чорлади — дилда ҳаяжон:
«Қани азизларим, келингиз буён».

Нотаниш кимсадан ҳайиққансимон
Болалар отилди кўчага шу он.

Ҳовлида тийнатли бир бола қолди,
Чол сўзи кўнглига илиқлик солди.

У келиб, чол кўнглин мунаввар этди,
Таъзим-ла қўлини кўксига тутди.

Жонини яйратди иссиқ саломи,
Бағрига ўт солди ширин каломи.

«Уғлон, отинг недур?»— сўрди доно чол,
«Алишербек»,— деди болакай хушқол.

«Исминг ҳам жисмингга мос экан, бўтам,
Шер журъати сенга хос экан, бўтам,

Ёлғиз сен сўзимга қилиб итоат,
Фақирни шод этдинг, отанга раҳмат!

Айтгандек, отанг ким?»— сўрди яна чол,
«Амир Ғиёсиддин»,— деди бемалол.

«Кичик Баҳодирми?»— синчков боқди чол,
«Ҳа, шундоқ, ҳазратим!»— юзи бўлди ол.

Ч о л

Фарзанди экансен жўмард одамнинг.

А л и ш е р

Сўзидан чиқмасмен сира отамнинг.

Ч о л

Қандоқ келиб қолдинг бу ерга, ўғлон?

А л и ш е р

Ироққа кетмакда каттакон карвон.

Ч о л

Ироқ сафаридин ўзи не мурод?

А л и ш е р

Отам осойиш жой излайдур, устод.

Ч о л

Кичик Баҳодирнинг ўзлари қайда?

Алишер

Нонушта қиладур карвонсаройда...

Алишер ақлига лол қолиб, хуррам,
Чол деди: «Кел, дуо қилайин, бўтам:

Донишманд олим бўл, закий фозил бўл,
Неки мурод этсанг, анга восил бўл.

Уқисанг, мартабанг бўлғуси баланд,
Чироғим, илмга жон этгил пайванд.
Ҳар қалай, ўхшайсен мактаб кўрганга?»

Алишер

Ҳа, ҳазрат! Тўрт ёшдин қатнайман анга.

Чол

Боракаллоҳ, ўғлон! Омадинг келсун,
Илму фан йўлида толеинг кулсун!..

Қўлин очиб, олқаб кетди меҳрибон
Ва сурди юзига, бўлғил деб омон.

Алишерни излаб отаси шу дам
Хонақоҳ саҳнига қўйганда қадам,

Қошида турарди Яздий — улуғ зот,
Тушими, ўнгими? Не ҳол бу, ҳайҳот!

Кўзига ишонмай боқиб қолди у,
Сир бермай, ўзини қўлга олди у.

Орадан неча йил ўтди — саргардон,
Наҳотки, унутган бўлса Хуросон!

Дунёни тарк этиб қомус ул-аълам,
Наҳотки, узлатга чекинмиш бу дам!

Қадрдон ошналар қучоқлашиб шод
Диллар дилга гўё излади имдод.

Ўзини унутиб хурсандликдан чол
Ҳужрага бошлади уларни дарҳол.

Отаю ўғилни ўтқазиб тўрга
Гўёки қалбларин йўғирди нурга:

«Алишербек этди фақир кўнглин ром,
Ота ўғли экан, кўрсатди икром.

Хийла суҳбат қилдик, зеҳни кўп ўткир,
Кўзлари айтмишдир: дилида не сир.

Салоҳияти зўр, фикрати равшан,
Улуғ олим бўлса, олам бергай тан».

«Қуллуқ» деб жилмайди кичик Баҳодир
(Бу — ўғли шаънига олий баҳодир!)

Олқишдан ўзини тутиб мусаллам,
Буюк алломага айлади карам:

«Фақирга азиздур ҳазрат дуоси,
Сиз бирла фахр этур илм дунёси.

Ўғлимни алқабсиз, сиздек улуғ зот
Дуоси мушкул дам бергайдур нажот».

«Офарин, Бек!» дея тарихчи олим
Миқнатдор жилмайди, шу пайт мулозим

Нону чой келтириб, ёзди дастурхон
Ва деди: «Марҳамат қилгайсиз, меҳмон».

Нон ушатиб, кўк чой қуйиб узатди,
Алишерни эса зимдан кузатди.

Алишер маҳлиё боқмиш девонга,
Меҳри ортмиш яна хоксор мезбонга.

Чол қалбини гўё этиб инкишоф,
Девонни варақлар, ўйлари шаффоф.

Баҳодир кўнглини кўтаргансимон
Чол дейди: «Бошингиз бўлса гар омон,

Ҳирийга қайтурсиз, тингай можаро,
Эл-улус жонига киргайсиз оро.

Тахту тож ғавғоси тинмагай аммо,
Фисқи фасодларга тўла бул дунё».

Тошиб Фиёсиддин фиғони дилда:
Деди: «Нима гуноҳ жафокаш элда?

Сизга айтсам, ҳазрат, аҳвол ёмондур,
Тахтни ким эгаллар, ҳали гумондур».

Баҳодир кўзига жиддий боқиб чол,
Деди: «Ким зулм этса, топғуси завол.

Кўрғаймиз, не бўлса пешонада, Бек,
Яшармиз, ганимга бошни эгмай, тик».

«Дунё сафосидин воз кечиб, тақсир,
Не тарих ёзмишлар?»— сўрди Баҳодир.

Чол бир оз ўйланиб, сўнг берди жавоб:
«Умр ўтиб кетмиш дарёдек шитоб.

Фақирға омонат эмди бу дунё,
Иўлиға мунтазир эмди у дунё,

Узга чораси йўқ тарих битмакдин,
Дунё ишратидин узлат этмакдин.

Фақирнинг умри бир сафарномадур
Ва битмиш китоби «Зафарнома» дур.

Амир Темур этмиш кўп юртларни фатҳ.
Музаффар тарихин фақир этмиш шарҳ.

Турк элин тарихи бой ва улуғвор,
Улусға битигим қолғайдур ёдгор».

Аллома кўнглини кўтариб, ҳамдард,
Деди: «Кўзингизга кўнмасин ҳеч гард.

Улкан юмушға даст урмишдур тақсир,
Мулоқот этмакдин бахтлидир фақир!»

Меҳмонлар узрли хайрлашиб хуш,
Ҳужрани тарк этди, чол қолди хомуш,

Алишер босолмай ҳаяжонини,
Иўлда гапга солди отажонини:

«Бу чол ўзи кимдур, закий ва хоксор?
Эҳтиром кўрсатди сизга бузруквор?»

«Шарафуддин Али Яздийдур бу зот,
Фикр кўлами кенг, мисли коинот.

Умр йўлларида кўп чекиб заҳмат,
Оқибат топғани бўлмишдур узлат».

Алишер кўзида таажжуб бир ҳол,
Кўнглини чол меҳри этганди ишғол.

«Ҳазрат китобларин ўқурмен қачон?»—
Дея сўраб қолди ундан ногаҳон.

Ғиёсиддин ўғлин бошини силаб,
Деди елкасидан қучиб, эркалаб:

«Ўқурсен, ўғлоним, келганда даврон,
Илмда қилғайсен ўзни намоён».

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

I

Ғиёсиддин излаб Ироқдан паноҳ,
Оқибат Язддан ул тонди қароргоҳ.

Уруғ-аймоғин ҳам қўймай ғурбатда,
Нажот илкин чўзди мушкул фурсатда.

Муҳтожлик сездирмай бағрига олди,
Меҳрини чўғ қилиб қалбига солди.

Гарчанд тинч бўлса ҳам ўзига бари,
Бош эгиб келарди Баҳодир сари.

Баҳодир бу элда топиб эътибор,
Улуғлар меҳрига бўлмиш сазовор.

Хуросон тахтига Муҳаммад султон
Чиққани, умидин айлади яксон.

У билан юлдузи тўғри келмасди,
Чунки у элга ҳеч шафқат қилмасди.

Шаҳзода кўзлари тиканли эди,
Саройда қилмиши фитнали эди.

На чора? Езилмиш неки қисматда,
Уқигай, роз айтиб умри фурқатга.

Алишерни бериб мактабга яна,
Юз тутди гўёки офтобга яна.

Алишер мактабнинг сабоғи-ла банд,
Илмда от сурар чавандоз монанд.

Вале хаёлини олмиш бир китоб,
Бағрига оташлар солмиш бир китоб.

Қушлар билан бирга қилгандек сайр,
Қўлидан тушмайди «Мантиқ ут-тайр».

Қойил қолар Ҳудҳуд матонатига,
Толмас ўттиз қушнинг жасоратига.

Учгиси келади баланд тоғ сари
Ўз йўлидан қайтмас Ҳудҳуд сингари.

Болалик дунёсин тарк этган мисол
Ҳаётдан қушларга излайди тимсол.

Қушлардек иноқмас, дейди, эл нечун?
Нечун Ҳудҳуд янглиғ сардор йўқ бугун?

Элни қовуштира, ким топиб бардош,
Улусга Ҳудҳуддек бўлса қайғудош.

Бошига тушганда энг мушкул савдо
Жасур Ҳудҳуд каби бўлса раҳнамо.

Бу китоб чорлади уни хилватга,
Тилини йўғирди дурри ҳикматга.

Қушлар билан уни мангу дўст этди,
Дўст бўлиб, Алишер ўзин унутди.

Бу ҳолдан отаси бўлиб хабардор,
Ташвишга тушганда Ҳирийда илк бор,

Хавфдан асрагандек севган ўғлини,
Ўқишни маън этмиш «Қушлар тили»ни.

Вақт ўтиб, «Қуш тили»н унутди-да у
Қўнглида қўзғолди илҳомбахш туйғу.

«Бўстон»да сайр этиб гўёки булбул
«Гулистон»да термиш даста-даста гул.

Ўзга бир оламда кўрмиш ўзини,
Назмий оҳангларда айтмиш сўзини.

Саъдий қудратига гўё бериб тан,
Шом-саҳар у билан қурмиш анжуман.

Аммо келиб қолгач Ироқ элига,
Тағин меҳри тушмиш «Қушлар тили»га.

Саъдий китоблари Ҳирийда қолиб,
Уни олиб келмиш қўйнига солиб.

Вале бу ошналик бормади узоқ,
Волидаси қўймиш йўлига «тузоқ».

Ўғлининг кўзига қўнганда уйқу,
Естиғи тагидан олиб қўйди у.

Алишер «дардини» ичига ютди,
Топилиб қолгай деб умидвор кутди.

Аммо китобидан дарак йўқ ҳамон,
Қудуққа тушгандек кетди бенишон.

У ёд олган эди китобни бутун,
Назми қўшган эди умрига мазмун.

Такрор этиб юрди неча кун хумор,
Неча кун тунларни ўтказди бедор.

II

Ғиёсиддин яшар мулки Ироқда,
Ҳирот ғамларидан ғўё йироқда.

Давлат ишларидан қўл силтаб муддат,
Бегона ўлкада яшар муваққат.

Хуросонда эса даҳшатли ҳолат,
Жангу жадал ичра яшар мамлакат.

Шоҳруҳни дафн этмай қўзғолмиш гавғо
Тинмайди неча йил ўтса-да ҳатто.

Қарвонсарой дейсан шоҳ саройини,
Бири келиб олар бирин жойини.

Тахтга даъвогардир қанча шаҳзода,
Жанглардан жафокаш эл кўнгли зада.

Бошига ёғмишдир кулфат тошлари,
Кўзидан қон бўлиб оқмиш ёшлари.

Жабру ситам ила бош оққан томон
Даста-даста бўлиб кетмиш саргардон.

Саргардон эл билан чекиб азият,
Мирхонд ҳам Ироққа келмиш оқибат.

Излаб Гиёсиддин қароргоҳин ул,
Намозшом эшикда қовуштирди қўл.

Кўзига ишонмай Гиёсиддин лол,
Мирхонд эса мунгли, афтода бир ҳол.

Соғинч-ла, кўришди қадрдон дўстлар,
Юраклар тўлғанди, ёшланди кўзлар.

Алишер отилди Мирхонд бағрига,
Эмди қайтамиз, деб Ҳирот шаҳрига.

Қучиб, Алишерни ўпди-да Мирхонд,
Айтганинг келсин, деб жилмайди хурсанд.

Дастурхон устида дўстлар бафуржа
Сухбат қурди, кўкда чиққунча Зухра.

Кўнглини ўкситмиш Мирхонд ҳасрати
Ва улус бошига тушмиш кулфати:

«Денгизда тўфонда қолган кемадек
Ҳирий чайқалмишдур ғавғолардин, Бек.

Бўлиб қолганида жон сақлаш душвор
Сиз сари елмакни дил қилмиш қарор.

Шоҳ набиралари бир-бирига ёв,
Гавҳаршод илкида қолгандек жилов.

Улуғбек сўзини олмай инобат,
Ҳазонаи хосни қилмишдир ғорат.

Отаси жасадин олиб кетмакка,
Самарқанд бағрига дафн этмакка

Ҳиррийға келган пайт от тортиб султон,
Мамлакат ҳолидин бағри бўлмиш қон

Ва тахтни Улуғбек илкига олмиш,
Гавҳаршодбегим лек гафлатда қолмиш.

Жони омон қолган Аловуддавла
Бувисини сургаб қочмиш шу палла.

Абдуллатиф бир оз тинчисин дебон
Хутбаи давлатни ўқутмиш султон.

Улуғбек кетгандин ярим ой ўтмай,
Тантана нашъаси кўнглидан кетмай,

Султон Муҳаммадга беролмасдин дош
Абдуллатиф қочмиш мундин олиб бош.

Ул тинч туролмасдин Самарқандда ҳам
Ота тахтин кўзлаб юрмишдир ҳар дам.

Шайхлар анга кўмак бериб турмишлар.
Улуғбек мирзони даҳрий демушлар.

Тахтдин воз кечмиш-да оқибат, султон,
Бош олиб кетмишдур шаҳардин гирён.

Самарқанд қопқасин ёпиб ушбу дам,
Мирзонинг изидан қўймишлар одам».

«Ё тавба!»— ғазабдан кўзлари ёниб,
Ғиёсиддин секин қўйди қўзғолиб.

«Тақсир, сўзланг тезроқ, тагин не савдо
Рўй бермиш?.. »

«Қўп кўрмиш мирзони дунё!»—

Деёлди товуши қалтираб Мирхонд,—
«Мотам либосини киймиш Самарқанд»

«Е раббим!»— ушлади ёқасини Бек,
Бошида юлдузлар мунғаяр, ўксик

«Нечун ўлдирмишлар?»— Алишер ҳайрон,
Нохуш хабар этмиш дилини вайрон.

«Қай қотил тиг санчмиш соҳибқиронга?»
Баҳодир ғазаби олди аланга.

Япроқ каби титраб Мирхонднинг жони,
Зўрға баён этди, тошиб фиғони:

«Шаҳарга қайтмакка тополмай имкон,
Ҳаж йўлин тутмиш ул бесару сомон.

Бир қўнолға топмиш шаҳар четидин,
Жони ваҳмада лек тун сукутидин.

Уйқуға кетса-да мулозимлари
Султон кўз юмолмас, ғурбат ништари

Кўнглин пора этмиш, юраги қондур,
Оқпадар фарзанддин дилда исёндур.

Кўзин мудроқ босиб, чанг солмиш ғафлаг,
Тун тортмиш комиға, қилмасдин шафқат,

Палангдек ташланиб қотил устига,
Ажал пичоғини санчмиш бўғзига.

Тонг билан тарқалмиш бул нохуш хабар,
Самарқанд кўксига ургандек ханжар.

Эл турмиш оёққа, аҳли хурофот:
«Даҳрийнинг жазоси шул дермиш, ҳайҳот!»

«Ҳайҳот!— деб ўрнидан сакраб кетди Бек,
Алишер кўзида қўрқув ва ҳадик:

«Эмди юлдузларга ким бўлғай ҳамроз,
Ким этғай аларни элга сарафроз?»

Маъюс давом этди Мирхонд сўзида,
Ҳасрат шуълалари намли кўзида:

«Ота тожин киймиш Абдуллатиф шод
Ва қилмиш шайхларнинг боғини обод».

«Муртад Абдуллатиф!— лаънатлади Бек —
Эл-улус наҳотки, қараб турса тек!»

«Чорасин топмиш эл кўп ўтмай, аммо
Абдуллатиф бўлмиш бошидан жудо».

Ғиёсиддин сўрди тушиб ташвишга:
«Тақсир, ким қўл урмиш бул савоб ишга?»

Мирхонд деди, ўзи топгандек таскин:
«Сарой мулозими Бобоҳусайн!»

Мирхонд сўзидан Бек топиб қаноат
Юрагин амрига этди итоат:

«Қасосли дунёдир бу дунё, тақсир,
Қасосдин ким қочиб қутулмиш, ахир!»

Ғиёсиддин айтмиш сўздан руҳланиб,
Мирхонд деди шу он фикри чўғланиб:

«Ҳа, дунё шунақа, не қилурмиз, Бек,
Фарзанд отасига қилса қотиллик?»

Дунё — катта бозор, олди-сотди кўп,
Бириси дур олса, бири сотмиш чўп.

Дунё — бозор бўлса, тақсир, нетурмиз,
Бозорга келгандек келиб-кетурмиз».

Чуқур ўйга толди, серғавго дунё
Баҳодир кўзига кўринди рўё:

«Бу чигал дунёда фарзанди башар
Қисмати азалдин экан серҳунар.

Бири гадо бўлса, бири эрур шоҳ,
Бириси раҳнамо, бириси гумроҳ.

Бири доно бўлса, бириси нодон,
Бири шодон бўлса, бириси нолон.

Дунё савдосидин чекиб надомат,
Умар Ҳайём демиш, қилиб башорат:

«Онон, ки куҳан буданду онон ки наванд,
Ҳар як паи якдигар якояк бишаванд.

В-ин мулки чаҳон ба кас намонад човид,
Рафтанду равему боз оянду раванд».¹

¹ Кекса, ёш — ҳаётга ҳар кимки етар —
Ҳаммаси изма-из, бирма-бир кетар.
Бу дунё ҳеч кимга қолмас абадий,
Кетдилар, кетамиз, келишар, кетар.

ЙИГИРМАНЧИ ҚУШИҚ

I

Язд чўли... Кўз етмас, йўқдир поёни,
Офтобда товланмиш кўклам уммони.

Майса гиламини тўшаб табиат,
Заминга кўрсатмиш олий марҳамат.

Тонг билан Ҳиротга отланмиш карвон,
Муждаи жон келиб, шодланмиш карвон,

Елмоқда Язд чўлин обод этгандек,
Муҳтожлик комидан омон ўтгандек.

Алишер елдирмиш саман отини,
Шўх сабо уфурмиш чўлнинг тотини.

Гуллар иси этмиш димоғини маст,
Қушларнинг навоси — қулоғини маст.

Сеҳрли дунёда қолмиш адашиб,
Гуллар боқмиш ҳайрон кўзи қамашиб.

Ватан меҳри айлаб толеин кушод
Оёғин ўйнатмиш узангида шод.

Саҳрони кезади сарин ел бўлиб,
Қуёшдан тўкилар ёғду — сел бўлиб.

Шеър бўлиб, қалбида замзама қилар,
Ишқ бўлиб, ҳажрдан тантана қилар.

Намозгар бўлса-да, тин олмай ҳамон
Бешикдай тебраниб елмоқда карвон.

Амир Фиёсиддин чақнайди ўтдай,
Безакдор эгарга қўнмиш бургутдай.

Отининг бошида зийнатли юган,
Манглайига эса тумор осилган.

Ёлини ўйнатиб шамол ўтади,
Сағриси офтобда ялт-ялт этади.

Кумуш узангида Бекнинг оёғи,
Қўнгли тинч: ҳамсафар уруғ-аймоғи.

Икки ўркачи тоғ чўққиси монанд
Ювош нор туяда Маъсума хурсанд:

«Болагинам, отинг ювошдир, аммо
Ҳушёр бўл, жиловин бўшатма асло!»

Алишер, онасин юпатмак бўлиб,
Сўзлайди, шафаққа мафтун тикилиб:

«Онажон, бул манзар бўлмағай яккаш,
Офтобга боқинг-а, худди мис баркаш

Оламға мунғаяр, юзи беёғду,
Тун балки хурсанддир, кун чекмиш қайғу».

Волидаси деди: «Само бағри ол,
Қўнгулда маъюслик қўзғотмиш бу ҳол».

Чўққиларга ташлаб заррин шуъласин
Кун ботди, сайёҳдек излаб гўшасин.

Бир оз йўл босди-да, шом домонида,
Қарвон қўним топди қудуқ ёнида.

II

Саҳарлаб қўзғолди яна жамоат
Яна йўл амрига этди итоат.

Поёнсиз саҳронинг мудроқ тунида
Алишер еларди карвон думида.

Гафлат туманида қолгандек танҳо,
Оромбахш маъвога ўхшарди саҳро.

Уйқутоб, эгарда мункиб кетарди,
Гира-шира тунда мудғиб кетарди.

Гарчанд чиқса ҳамки қўлдан жилови,
Йўлидан қолмасди унинг бедови.

Қарвон лек тўхтамай одимлар чўлда,
Рўй берди дафъатан синоат йўлда.

Тушиб кетди ерга бир пайт сирғалиб,
Келган эди ундан уйқуси қолиб.

Қарвон кетиб қолди — хабари бўлмай,
От эса ўт чимдиб турарди жилмай.

Баланд тоғлар оша кўтарди-да бош,
Жунжиккан танларни илитди қуёш.

Алишер уйқули кўзларин очди,
Атрофига қараб хаёли қочди.

Чўлда қолиб кетмиш бир ўзи якка,
Ким келгай отидек унга кўмакка.

Тулпорин бошини силаб меҳрибон,
Тепага етаклаб, минди-да, гирён,

Қарвонни қидириб, йўлга тушди у,
Кўзида зориқиш, кўнглида гулу.

Жамоада бу пайт саросима ҳол,
Боши қотиб ҳамма ҳайронди алҳол.

Бу ҳолга Баҳодир бергандек барҳам,
Бир лаҳза қилди-да жамоани жам,

Изига қайтмоққа айлади қарор,
Ташвишли кўзида гўё ваҳм бор.

Икки-уч йигитни ёнига олиб,
Ўқдек учди, чўлга ҳаяжон солиб.

Ота-ўғил елиб икки томондан,
Бир-бирини излаб қиру сайҳондан,

Бедовлар тўшини босганида тер,
Сувсиз бир ўзанда учрашди охир.

Гиёсиддин қучиб Алишерни шод,
Манзилгоҳ йўлини қилдилар обод.

Отлиқлар қораси кўринган замон,
Маъсума танига югурди дармон.

«Алишербек, болам, юз берди не ҳол?»—
Бағрига босади ўғлин бемажол.

Аҳли жамоанинг юпаниб кўнгли,
Шоду хуррам, иши келгандан ўнгли.

Қарвон манзилини тарк этди яна,
Чошгоҳда Ҳиротга йўл тутди яна.

ИККИНЧИ ҚИСМ

«ҲАЁТ ГУЛШАНИНИНГ ШУҚУФА ВА ГУЛЗОРИ»

Отам бу остоннинг хок беги,
Онам ҳам бу саро бўстон канизиги.
Манга гар худ бўлай булбул ва гар зог —
Ки ушбу даргаҳ ўлғай гулшану боғ.

Алишер Навоий

Алишернинг отаси маърифатпарвар, софдил бир киши бўлиб, ўз ўғлининг улуғ олим бўлиб етишишини жону дилидан истар эди. Шу сабабли ўғлининг маълумот олиши учун қўлидан келган ҳар бир ишни қилди ва бу таланти бола ўзининг фавқулодда ҳаракати натижасида камол топиб, ўн икки яшарлигида ўзини адабиёт мамлакатининг ҳуқуқли гражданиларидан бири деб ҳис қилди.

Садриддин Айчий

Алишер билан Ҳусайн ораларидаги дўстлик мактабдошлик йилларидан бошланган. Гўё бу икки бола келажакда қайси бирлари баланд мартабага эришсалар бир-бирларини унутмасликка аҳд қилишган ва оғтинчишган.

Олим Шарафиддинов

БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Ғиёсиддин қайтди уйига хурсанд,
Султон карамидан кўнгли баҳраманд.

Абулқосим Бобур — райиятнавоз,
Аҳли сарой ичра айлади эъвоз.

Ота қувончидан дилда ҳаяжон,
Бағрига отилди Алишер шу он.

Уғлини эркалаб, даст кўтарди у,
Кўзларида ёнди ўт бўлиб орзу.

Кобулий ўрнидан сачраб қўзғолди,
Ғарибий қалбидан қуёш жой олди.

Қайнилари билан азалдан иноқ
Ғиёсиддин кўнгли эди шўх булоқ.

Маъсума бир лаҳза кузатди мафтун,
Дилида ечилди ғам солган тугун.

Сўрида ўлтириб сўнгра хотиржам,
Дил қулфини очди Баҳодир хуррам:

«Ғақир билан султон этмиш мулоқот,
Салтанат кутмишдир улусдин нажот.

Улус кўмагига эмишлар муҳтож,
Улус деб киймишлар бошлариға тож.

Вале ҳокимият кетган сўнг қўлдин,
Аламноқлар урмиш улусни йўлдин.

Дарвоқе, нек ният қилмишдур султон:
«Беш қўлдек қовушса, дейди Хуросон».

Қошки, сўзи билан бир бўлса иши,
Қўнглин тинчитмаса улус ташвиши.

Улусға таянса — боши эгилмас,
Улусдин юз бурса — толеи кулмас».

Кобулий сўзида қатъий бир ишонч,
Қўзида порлайди ўй тўла қувонч.

Қоши орасида нўхатдек тугун,
Диққат билан деди: «Эл бўлса мамнун;

Осойиш боғида яшар мамлакат,
Ғавғо калхатлари қурмас салтанат.

Сиз ҳақсиз, кучаймиш ўзаро низо,
Узи шоҳ бўлмаса — шоҳдин норизо.

Фитна уясида аридек ётмиш,
Бири-бирисиға захрини қотмиш».

Ғиёсиддин ўйлар, Кобулий ҳақдур,
Барчасин матлаби тож ила тахтдур.

Тож киймак истамас қайси шаҳзода,
Муддаоси йўқтур бундин зиёда.

Узилган гапини ўйида улаб,
Деди: «Маликалар ҳатто тахт талаб».

Суҳбат авзойидан олиб хавотир,
Ғарибий энгашиб сўзлади охир:

«Қўйинг бу гапларни, ўрни эмас, Бек,
Деворнинг қулоғи бор дер халойиқ».

Гарибий қошида бўлгандек мулзам,
Гиёсиддин чойдан хўплади шу дам.

Ва деди юзланиб Маъсума томон:
«Фақирға марҳамат қилмишдур султон.

Улус хизматиға масъул этдилар,
Аҳли бор қошида муҳр тутдилар».

Бу қутлуғ муждадан ҳозирунлар шод,
Гўёки бахт қуши бошга қўнмиш бот.

Кобулий чеҳраси очилиб, деди:
«Почча, белни маҳкам боғлайсиз эмди.

Фахрдур саройға бўлмак мулозим,
Султон иноятин оқламак лозим.

Улус ҳоли хароб, тангдур аҳволи,
Мадорин қуритмиш зулм шамоли.

Сизга раҳнамолиғ қилмаса султон
Мулкдорлар илкини тиймак даргумон».

Гиёсиддин ўйлар, излайди чора:
Улус — бу аслида аҳли фуқаро.

Мулкдорлар улусни от қилиб минмиш,
Эл бошида зулм таёғи синмиш.

Улар туя қилмиш улус нонини,
Хонавайрон этмиш хонумонини.

Сандиқлаб олтинни домига тортмиш,
Аждаҳо сингари комига тортмиш.

Уйлаб боши қотди, излади имксн,
Бафуржа, аҳдини айлади баён:

«Подшосиз иш тутмак — чоҳ қазимақдур,
Қўзинг очиқ бўлиб, йўлдин озмақдур.

Инсоф тарозуси бўлса илкингда,
Эътибор топғайсен элу мулкингда.

Қўлингда порласа адолати шами,
Сени азиз этгай улус карами.

Малҳам бўлай десанг улус жониға,
Бош эгиб борғайсен анинг ёниға.

Инобатга олсанг арзу ҳолини,
Қалқондек тўсғайсен ғам шамолини.

Вале бек, амирлар сенга бўлғай ғов,
Шафқат қилғаймен деб, орттирғайсен ёв.

Мулқдорлар жон бермас, бўйни йўғондур,
Мурувват йўлини тўсган тўғондур.

Ўзим чоғлабменки улус ишиға,
Нажот илкин чўзгум нек юмушиға.

Бу йўлда жонимни фидойи этгум,
Элу юрт раъйига қараб иш тутгум».

Падари аҳдидан Алишербек лол,
Қалбида қувончу кўзида савол.

Уни бу ҳолатда кўрмаганди ҳеч,
Ишингиз нечук, деб сўрмаганди ҳеч.

«Отажон, бошингиз равғода қолмиш,
Сувдин олиб подшоҳ оловға солмиш.

Акобир, аъёнлар сизни тинч қўймас,
Ўзлари тўйса-да, кўзлари тўймас.

Рутба ё суюрғол олғали шоҳдин,
Алар қайтмас асло бўҳтон, гуноҳдин.

Яхши кўринмак-чун шоҳға ниҳоят
Тоймағай қилмакдин сизға хиёнат».

Ўйчан Ғиёсиддин тортгандек ҳушёр,
Ўғлини бағрига босди миннатдор.

Унинг идрокига яна бериб тан,
Чекмиш ташвишлари тарқалди зотан:

«Ўзга чора йўқтур, англа, ўғлоним,
Улус хурсанд бўлғай, комил имоним.

Ўйламай иш тутмас подшоҳи олам,
Элу юрт ғамида ул чекмиш алам.

Дорул-ҳаводисда марҳамат этмиш,
Улус даргоҳига юзумни тутмиш.

Фақирға мундин ҳам олий бахт йўқтур,
Улус рутбасидан юксак тахт йўқтур».

ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

Ой хира, юзини қопламиш доғлар,
Гўё чангал солмиш ҳуснига зоғлар.

Ҳирируддан эсар сарин шаббода,
Гул иси анқийди салқин ҳавода.

Тоғлар — паҳлавондек ёнбошлаб ётур,
Боғлар — жаннат сари кўз ташлаб ётур.

Кун бўйи қозондек қайнаган Ҳирот,
Фароғат бағрига бошин қўйди бот.

Залвор дарвозалар қулфланди шу дам,
Кўтариб қўйилди осма кўприк ҳам.

Амир Фиёсиддин эшиги аммо
Ланг очиқ, дўсту ёр этмиш марҳабо.

Ёғдулар таралмиш биллур шамлардан,
Сўрилар серфайёзир муҳтарамлардан.

Дастурхон кўркидир нозу неъматлар,
Дилларни ёритгай ширин суҳбатлар.

Ҳазрати Лутфий ҳам зиёрат этмиш,
Назм боғи ичра зироат этмиш.

Ҳазратнинг улусда қадри баланддур,
Иззату икромда подшоҳ монанддур.

Фиёсиддин чорлаб Деҳи Канордан,
Ул зотни шод этиб, чиқмиш хумордан.

Алишер ўлтирар устод ёнида,
Илҳоми жўш уриб қайноқ қонида.

Мирхонднинг ёнида закий Ардашер,
Кўрмаган эди ҳеч уни Алишер.

Ҳурмат-ла эсларди отаси баъзан,
Қомус ул-аълам деб ул Саййид Ҳасан.

Алишер қошида Атойи — тетик,
Назмда зулматни ёритмиш нурдек.

Ёнида ўтнафас Ҳусайн мирзо,
Кўзида акс этмиш юлдузли само.

Мўйлаби майсадек сабзалар урмиш,
Тизида салобат билан ўлтирмиш.

Муҳтарам зотлардан ўзин кўрмай паст,
Навқирон бир йигит тўрга ўтди даст.

Бу — Даҳо Ҳиравий, осмондав шоир,
Тили бурро, сўзга чечан ва моҳир.

Ғазали чиройли сўздан иборат,
Юрак ўти йўқдир, муздан иборат.

Мадҳи сано ўқир кимки бўлса шоҳ,
Шоҳ унинг эгилган бошига паноҳ.

Ҳиравий топинган меҳроби — Урда,
Урдада ҳамиша жойидир тўрда.

Улуғлар жой берди ўрнидан туриб,
Ул мамнун ўлтирди чордона қуриб.

Нечун бундай ҳурмат, сохта эҳтиром?
Нечун тўрга ўтар Ҳиравий мудом?

Қатта бир масжидда отаси имом,
Имомни эл этгай иззату икром.

Тоғаси Урдада мирзабошидир,
Доғули вазирлар кўзу қошидир.

Уларга эргашиб неча бор Даҳо
Уйларнинг тўрида ўлтирар, аммо

Қобулий чой қуйиб, унга узатди,
Авзойини зимдан Мурхонд кузатди.

Гиёсиддин келиб ҳол сўрди дарҳол,
Бу зот ким бўлди, деб, Алишербек лол.

Ҳожа Юсуф Бурҳон эса соз чалиб,
Ўлтирган жойида қўйди қўзғалиб.

Бу улуғ зот — машҳур мусиқашунос,
Кўнглидан куй бўлиб чиқар эҳтирос.

Мусиқа илмида хуштаъб, беназир,
Дилкаш навосига улус мунтазир.

Алишерга бўлмиш мусиқа устод,
Шашмақом йўлида уни этмиш шод.

Кўнгил дуторини безатгандек зар,
Хазинадан тутмиш бир ҳовуч гавҳар.

Шогирд даргоҳига айлаб марҳамат,
Гўё анжуманга қўшмиш малоҳат.

Ғиёсиддин билан дўсту қадрдон,
Меҳр-оқибатдан диллари бўстон.

Ғарибий ёнида ўлтирмиш ул зот
Умрини навога чулғаган ҳаёт.

Лутфий ғазалига савт боғламиш ул,
Созига қўнгандек чамандан булбул.

Ликопни ўйнатиб, жўр бўлар ҳофиз,
Сел этиб, ўзига жўр қилар ҳофиз.

Ғарибий сўйлатиб дуторини шўх,
Ҳофиз овозига бахш этар шукуҳ.

Алишер сархушдир куй ва ғазалдан,
Куй билан ғазалдир жони азалдан.

Аҳли шуарога келганида гал
Даврага файз берди яна куй, ғазал.

Яна Атойининг бағри бўлди қон
Ва уни йиғлатди саркаш бир жонон.

Ғазал кишварида кезиб музаффар
Ҳусайний таҳсинга бўлмиш сазовор.

Алишер юзланди Кобулий сари,
Хаёлин чулғади шеър парилари.

Ғиёсиддин кўнгли ҳаприқиб кетди,
Сўрига таяниб, қулоғин тутди.

Ҳазрат Лутфий эса бергандек нажот:
«Ўқи, бўтам!» деди... Тилсиз коинот

Шод эди бу даргоҳ хуш толеидан,
Навқирон шоирнинг истиқболидан.

Алишер хаёлин олди-да тўплаб,
Тизида ўлтириб, шеърга очди лаб:

«Фурқатингдин заъфарон узра тўкармен
лолалар,

Лолалар эрмас, ки бағримда эрур
парголалар».

«Ваҳ!» деди ҳайратдан муҳтарам зотлар,
Дилга дард солгандек ранж, муножотлар.

Барча Лутфий сари тикди кўзини
Ва кутди умидвор устод сўзини.

Ҳазратнинг юзида барқланиб сурур,
Нуроний кўзида ёниб порлоқ нур,

Дилдан дуо қилди Алишерни у,
Беғубор қалбида олий бир орзу:

«Алишербек шоир бўлмиш азамат,
Сидқидилдан шеърга этса азимат,

Улусга туркийда дур эҳсон қилгай,
Назм бўстонида толеи кулгай.

Боқинг, кўк ҳам бугун ғоят серюлдуз.
Фақир кўзун олмиш аммо бир юлдуз.

Бу юлдуз Хуросон кўкида балқмиш,
Ёғдуси оламини ёритгон барқмиш.

Не тонг, Навоийнинг юлдузидир — бу!
Улус боши узра порласин мангу!»

УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Қадрдон мактабга қайтди Алишер,
Сабоғин назмда айтди Алишер.

Домласи ҳайратдан тутди яқосин,
Устоди бўлгандек назм даҳосин.

Сабоқдош дўстлари боқишди ҳайрон
Ва орзу кўкида уришди жавлон.

Ҳусайн мирзодан улар эди шод,
Мактабдош бўлди деб, ёрқин истеъдод.

Бугун Алишердан узилмас нигоҳ,
Навқирон шоирга диллар хайрихоҳ.

Ажиб ҳол, болалар кўтариб сурон,
Алишер шеър айтсин, дейишар шодон.

Анордай қизариб кетмиш Алишер,
Хаёл дафтарини титмиш Алишер.

Сўнг кеча ўқиган ғазалин такрор
Этмакдан ўзини сезар бахтиёр.

Болалар севинчдан қарсак чалдилар,
Алишер қалбига ғулу солдилар.

Домла сабоғини унутиб тамом,
Кўнглида қўзғалиб қувонч, эҳтиром,

Миннатдор кузатмиш ғаройиб ҳолни,
Ғазал кўкидаги янги ҳилолни.

Ўтирган жойида чайқалмиш аста,
Ғазал риштасига жони пайваста.

Ҳусайн мирзонинг юзида виқор,
Алишерда кўриб ноёб иқтидор,

Қалбида тантана қилмиш ғурури,
Кўзида барқ урмиш ғазал сурури.

Домла қайрилди-да Ҳусайн томон:
«Мирзо, сизга навбат», деди шодумон.

Жуссаси шерпайкар, кўзлари ўткир,
Ҳофизаси баланд, сўзлари кесгир

Шаҳзода боқди хуш Алишер сари,
Ҳужумга отланиб суҳан лашкари:

«Соқийё, тут бир қадаҳким, боданинг
 додин берай,
Ким, баче хуноб ичибмен давр эли
 бедодидин».

Ғазал мақтанни тугатгач мирзо:
Домла: «Офарин!» дер, юзида жило.

Мамнун туйғуларин қилғали манзур
Алишер садафдан гўё топди дур:

«Даврон бедодидин Ҳусайний қондур,
Қон ютиб ўртанмиш элпарвар жондур».

Лутфий ҳазратлари айтмиш: «Ҳусайний
Назмидин элу юрт топмиш хуш маъни».

«Назм сабоғи»га айланмиш бу кун
Ялт этган чақмоқдек ўтди сермазмун.

Ким айтди: «Бўстон»дан, ким «Алпомиш»дан,
Ким «Гул ва Наврўз»дан, ким «Чор
дарвеш»дан.

Ким деди: «Гўрўғли», «Тоҳир-Зухро»дан,
Ким Дурбек, Атойи, «Вомиқ-Узро»дан.

Домла хурсанд бўлиб, сабоқ сўнгида
Ешларни олқади, ғурур кўнглида.

Фасиҳиддин Соҳиб эдилар бу зот,
Фозиллик туфайли қозонмишлар от.

...Ўзлари қирқларга бориб қолса ҳам,
Ешидан улуғроқ кўринмиш бу дам.

Домласи ижозат бергани ҳамон,
Дув этиб қўзғалди толиблар шодон.

Ва лекин икки дўст ўйланиб қолди,
Ҳирируд бўйига сўнгра йўл олди.

Энди улар: Ҳусайн, Алишер эмас,
Ҳусайний, Навоий деса, элга бас.

Муסיқий оқмоқда нилий Ҳирируд,
Созанда бағрида чалган каби уд!

Мусоҳаба этмиш қирғоқда дўстлар,
Юракда Ҳирируд мавжидек ҳислар.

Намозгар уфқида саргашта қуёш
Дўстлар туйғусига бўлгандек сирдош.

Шеър баҳси, дўст васли ва васфи дунё
Жўшқин юракларда соз чалмиш дарё.

Ҳусайний қонида пўртана сезмиш,
Навқирон йигитлик боғида кезмиш.

Ҳусайний мактабни тарк этиб, тамом,
Ўрда хизматини кўнгли этмиш ком.

Етти ёшга қадам қўйганда, ҳайҳот!
Падари бузурги этмишдир вафот.

Азиз волидаси бўлиб жигархун,
Суянса — тоғ бўлди, йиқилса — устун.

Ҳаёлин банд этмиш энди салтанат,
Кўнглига ғулғула солмиш салтанат.

Бир юракда яшар икки зўр ният:
Бириси — салтанат, бири — шеърият!

Бир қўлида қилич, бирида қалам,
Бириси — хун талаб, бириси — қарам!

Ўспирин Алишер дарёга боқмиш,
Ҳаёли тўлқинлар мавжида оқмиш.

Шеър ишқи кўнглида кўтармиш тугён,
Илҳом парисидан роҳат билмас жон.

Неча йил яшади дарёдан йироқ,
Ўнгидан кетмади Ҳирируд бироқ.

Қандай бахтки, васли яна муяссар,
Қуй билан кўнглини этса мунаввар!

Қандай бахтки, зилол сувидан ичса,
Саратон кунлари ялангпо кечса.

Балиқдек бағрида сузса беармон,
Мавжли тўлқинларда кўтарса сурон.

Тўлқинлар сиғмаса қучоқларига,
Жон яйраб, узанса қирғоқларига...

Сидқидил қўл бериб дўстлар шодумон,
Бир мақсадни кўзлаб, этди аҳд-паймон.

Улусни ўртага қўйиб, умрбод.
Дўст бўлмакка улар қилди қасамёд:

«Қимнинг мартабаси бўлса гар баланд,
Дўстин ҳам ўзидек этсин сарбаланд».

Сут-ла кирмаса-да бу қасам қонга,
Пайванд бўлмиш имон сингари жонга.

Муқаддас қасамни бузмасликка ҳеч,
Онт ичишди, бошга келса-да қилич!

Дўстликни оқлашга келтириб имон,
Дарёни тарк этди икки қадрдон.

ТУРТИНЧИ ҚУШИҚ

Дорус-салтанатга қайтиб келди шоҳ,
Иўлига мунтазир эди ватангоҳ.

I

Ноилож Самарқанд билан сулҳ тузиб,
Мовароуннаҳрдан умидин узиб,

Қирқ кун қамал қилиб қадим шаҳарни,
Беором ўтказиб шому саҳарни,

Абу-Саид билан жангда бешафқат
Жон бериб, жон олиб, кўриб талофат,

Неча кун йўл босиб, чекиб азият,
Хуросон мулкига қайтди оқибат,

Бойсунқур мирзонинг тўнғич ўғлини
Абулқосим Бобур — Ҳирот султони.

Ҳусайн мирзо ҳам туриб ёнида,
Музаффар ўт ёниб қайноқ қонида,

Шердек ҳамла қилиб от солди жўмард,
Муяссар бўлғай деб тахти Самарқанд.

Гарчанд Абу Саид унга қариндош,
Шафқатни этмади кўнглига йўлдош.

Тожу тахт жангида қондош бўлур ёғ,
Жоннинг гаровидир: «Ҳаёт ё мамот!»

Барча шаҳзодага бу хислат хосдир,
Тахт учун жанг қилмоқ бобо меросдир.

Сулҳ билан Ҳиротга қайтса-да султон,
Ҳусайдан кўнгли нотинчдир ҳамон:

Қолмиш Абу Саид ҳузурида у,
Баланд мартабани қилгандек орзу.

Аммо лек қондоши ҳибсга олмиш,
Тахт даъво қилмиш деб элга жар солмиш.

Бу ҳолдан онаси кўтариб фарёд,
Султон оромини этмишдир барбод.

Ўғлининг жонига қасд этса, нетсин!
Туғишгани, бошин паст этса, нетсин!

Иззат-икром билан Самарқанд томон
Феруза бегимни йўлламиш султон.

Ул бориб, оғасин чорлаб инсофга,
Ўғлин олиб қайтмиш олий даргоҳга.

Ҳусайн бел боғлаб хизматга яна,
Султоннинг қошида бўлмиш парвона.

II

Абулқосим Бобур хуштаъб, хуштийнат,
Эзгулик, марҳамат — умрига зийнат.

Бойсунқур мирзодек илм ва санъат,
Назму мусиқадан қилмишлар лаззат.

Меҳридан баҳраманд соҳиби ҳунар:
Муҳандису ганжкор, наққошу меъмор.

Унинг замонида мулки Хуросон
Бир оз тинчиб қолди ва лекин ҳамон

Ғавғолар домида баъзи вилоят,
Низомга мулкдорлар этмас итоат.

Бўри инсофини егандек очкўз,
Фуқаро жонига этмиш тажовуз.

Ҳокимларга ташлаб хўракли қармоқ,
Сўнг қўймиш йўқсуллар йўлига тузоқ.

Ихтилоф солмишлар уруғ-аймоққа,
Иноят қилмишлар мулки бойроққа.

Иши ўнг, ким турса ариқ бошида
Ёки амал бўлса қариндошида.

Ким бўлса фуқаро ё қўли калта,
Муҳтожлик домига маҳкум, албатта.

Кимнинг улови йўқ, ҳоли харобдир,
Кимнинг ер-суви йўқ, умри саробдир.

Бойларнинг даргоҳи равшан ҳамиша,
Фуқаро маскани — қоронғи гўша.

Султон бўлса ҳамки раийятпарвар,
Ночор эл кулбаси бўлмади анвар.

Улусга ён босиб Гиёсиддин ҳам
Кўнгли ўксиндию кўзи бўлди нам.

Султон қошида ул чорасиз қолмиш,
Даврон жумбоғини ечолмай, толмиш.

Гиёсиддин билан ҳамроз султон ҳам
Иложин тополмай чекмишдир алам.

Нотинч вилоятдан бири Сабзавор,
Унинг кўнглин ҳамон этмиш беқарор.

Улус, ҳокимидан норизо бўлмиш,
Султон ҳам уларга жонфизо бўлмиш.

Гиёсиддин билан султон ўзаро
Сабзавор дардига изламиш даво.

Дилкаш мусоҳаба чўзилди узоқ,
Давоси топилди сўнггида бироқ.

Бўлмиш Гиёсиддин рутбаси баланд
Ва уни қутламиш султон орзуманд.

Баҳодир лол қолмиш бу марҳаматдан,
Боши кўкда гўё мулк, салтанатдан.

Энди ул тонг билан Сабзавор кетгай,
Улус хизматига жонсипор этгай.

Жонситон бўлмагай улус бошида,
Жонфишон бўлгай ул улус қошида.

Ҳоким бўлиб, улус ҳолини сўргай,
Орзую ғамини тенг баҳам кўргай.

Толе бўстонида ургандек жавлон
Уйига отланди Баҳодир шодон.

БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

I

Ҳиротдан йироқда мулки Сабзавор,
Тоғлар олқишига бўлмиш сазовор.

Турнакўз булоқлар қайнаб ётмиш шўх,
Чинорлар умрида минг йиллик шукуҳ.

Ваҳима уйғотар тоғли даралар,
Шаршаралар шердай наъра таратар.

Қояда туташиб кетмиш арчазор
Бағрида сайр этар оҳу ва олқор.

Бургутлар қоядан чангалин узиб,
Сабзавор кўкида айланмиш сузиб.

Дашту биёбонни қилмасдан сайрон,
Сувини бағирлаб, Ринд оқар сарсон.

Бафре Меҳр билан Заъфарони ҳам
Мажнунвор оқади — бағри тўла ғам.

Икки улус бунда — мисли икки кўз:
Форсий ва туркийда бунда айтур сўз.

Туркигўй форсийда сўзлар бемалол,
Форсигўй туркийда қийналулур хиёл.

Бўлиб Фиёсиддин Баҳодир ҳоким,
Улусга раҳнамо бўлгунча токим,

Неча ойлар ўтди, йил ҳам юз тутди,
У элдан, эл ундан яхши сўз кутди.

Қарс ҳам икки қўлдан чиқади, ахир,
Улуссиз иш тутмоқ ҳокимга оғир.

Қай ҳоким ўз элин этса миннатдор,
Унинг фармойиши бўлулур барқарор.

Сабзавор улуси кўмакка муҳтож,
Силласин қуритмиш солинган хирож.

Султон амри билан ҳоким даставвал
Хирож масаласин қилиб олмиш ҳал.

Ҳоким карам этмиш ўз ўлкасига,
Офтоб нури тегмиш эл елкасига.

Саробга айланмай фуқаро зори,
Бир ҳисса камаймиш закот миқдори,

Барчага дахлдор бўлмай, бу низо
Этмиш заминдорлар уйқусин ҳаром.

Ғиёсиддин боғлаб белини маҳкам,
Улус билан бўлмиш доим ҳамқадам.

Сўнгра ариқ қазиб, Ринддан олиб сув,
Аҳд қилди, даштларни этгали сулув.

Йўқсулларга ер ҳам улашди даштдан,
Лек, ҳоким, орттирди ўзига душман.

Бу ҳолдан аламнок аҳли амлокдор
Султонга арз қилиб борди неча бор.

Ва лекин султондан чиқмагач ҳожат,
Ноилож ҳокимга этди итоат.

Уйида тинч ётмай мулкдорлар аммо
Закот хусусида қўзғади ғавғо.

Ҳоким ўз сўзида турмиш устувор,
Оқибат кўникмиш аҳли амлокдор.

Элатлар сардорин кўнглигә ҳоким
Қўл солиб, ҳамжиҳат иш кўрмиш доим.

Мулкдорлар орага солмиш ихтилоф,
Низога қолмагай элда иштибоҳ.

Султон фикри билан ҳоким иш тутмиш,
Сабзавор ўлкасин осойиш этмиш.

II

Қадимдан машҳурдир асли Сабзавор,
Бу юртда яшайди насли сарбадор.

Чақмоқли қўзғолон нидоси ҳамон
Сабзавор бағрида яшар бегумон.

У дамлар чиққан йўқ улус ёдидан,
Мерос бўлиб ўтмиш ўз аждодидан.

Аждодин қони бор улус қонида,
Интиқом руҳи бор улус жонида.

Осон тутиб бўлмас ҳокимга асло,
Элни илқда тутмоқ — мушкул бир саздо.

Баҳодир доврўғи, обрўси баланд,
Сарбадор наслининг жонига пайванд.

Бу элда бор эди дўсту ёрлари,
Хизматда ҳамқадам биродарлари.

Улар Баҳодирга елкадош бўлмиш,
Ҳар бир юмушида кўзу қош бўлмиш.

Баланд тутиб дўстлар қадрини ул ҳам,
Шодлигу гамига бўлолди ҳамдам.

Бу юртда туғилмиш сарбадор шоир —
Мир Шоҳий, Лутфийдек этилар қадр.

Улусга азалдан эди меҳрибон,
Уни ардоқламиш ҳануз Хуросон.

Мулозими этиб Бойсунқур мирзо
Бир вақтлар қилганди шоирни ризо.

Мир Шоҳий ҳурматин келтириб бажо,
Баҳодир муруват этмиш доимо.

Сабзавор элига келар чоғи лек,
Бир хабар эшитиб афсусланди Бек.

Мўсафид шоирнинг бўлиб наноҳи,
Қошига чорламиш Журжон подшоҳи.

Шоҳий хурсанд бўлиб бу марҳаматдан,
Осойиш топмишдир ул мамлакатдан.

Астробод бағрида шоири даврон,
Иззату икромда яшайди ҳамон.

Қўрмаган эса-да, Шоҳийни гарчанд,
Алишер хаёлин ул зот этмиш банд.

Отаси шоирдан этмиш ҳикоя,
Ҳурматин оширмиш биланиҳоя.

Латиф ғазаллари гарчи эрур оз,
Элнинг назарида топмишдир эъоз.

Икки шоир аро толе кулмишдир,
Мактублар юбормак воқе бўлмишдир.

Ул зот юрган йўлдан кезмиш Алишер,
Сарбадорлар сасин сезмиш Алишер.

Отаси кўнглини чоғ қилиб турмиш,
Суянса — ёнида тоғ бўлиб турмиш.

Ота хурсанд бўлмиш оқил фарзанддан,
Фозилу покдомон, софдил фарзанддан.

ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Абулқосим Бобур ва Гиёсиддин
Оға-ини каби эдилар яқин.

Улар бўлмаса-да, азалдан қондош,
Азиз боболари эди кўкалтош.

Шул важҳдин марҳамат кўрсатиб султон,
Сабзавор мулкига этмиш ҳукмрон.

Сарой хизматига чорлаб муҳтарам,
Раҳнамолиғ қилмиш Алишерга ҳам.

Алишер бу бахтдан ўзида йўқ шод,
Толе этмиш гўё мушкулин кушод.

Фарсий ва туркийда Бобур мирзо ҳам
Нуктадан шоирдек сурарди қалам.

Нозиктаъб, закий қалб, дарвишваш, хуш
лулқ,
Амрига итоат этса-да чўнг мулк,

Фақир киши эди, баланд ҳиммати,
Олтиннинг йўқ эди тошдек қиммати.

Назмига Алишер эди мунтазир,
Ушбу туркий байти эди беназир:

«Неча юзунг кўриб ҳайрон ўлайин,
Илоҳи, мен сенга қурбон ўлайин».

Алишер саройга келган кунданоқ
Ҳусайн кетмади қошидан йироқ.

Ундан-да қувониб, топмиш ҳамрозин,
Гулшани назмда чертмиш дил созин.

Дўстлар кезмиш шодон ёнлик боғида,
Илҳомбахш дамларнинг гул қучоғида.

Ҳусайн кўксида йигитлик ўти,
Алишер қалбида илҳом сукути.

Ҳусайн бошида тож-тахт савдоси,
Алишер фикрида ғазал дунёси.

Ҳусайн ўйида даврон қисмати,
Алишер куйида даврон ҳикмати.

Олий саодатдан бахтиёр дўстлар,
Кечмиш-кечирмишин завқ билан сўзлар.

Ҳусайн — Самарқанд азиматидан,
Алишер — Сабзавор саёҳатидан.

Ҳусайн дедиким: «Улуғбек мирзо
Расади кўнглимни айлади рўшно.

«Нақши жаҳон» дермиш ани халойиқ,
Дарвоқе, мўжиза, мақтовга лойиқ.

Кўҳак тепасида ул тикламиш қад,
Самарқанд буржидан ҳаттоки баланд.

Расад зийнатидур «Зижи Кўрагон»,
Анингдек кўрмаган мулки Хуросон.

Дурбийнлар қадалмиш тоқи фалакка —
Юлдузлар сайр этмиш боқий фалакда.

Фақир ҳам солмишдур фалакка назар,
Рўёга ўхшайдур ғаройиб манзар».

Алишер кўзлари порлаб севинчдан,
Ҳусайнга ҳавас қилар ич-ичдан!

Ул эса, дўстини бахтиёр этиб,
Сабзавор сайрини сўрди, кўз тутиб.

Алишер ўзини тутди-да вазмин,
Рўёбга чиқарди Ҳусайн азмин:

«Оқибат осойиш топмиш Сабзавор,
Ҳаловат билмайдур аммо бузургвор.

Ҳукумат расми-ла борса-да, вале
Хотири жам эмас фақир туфайли.

Шу важҳдин, эҳтимол фақирни, подшоҳ
Саройга чорламиш, бўлғали паноҳ».

«Балки, ундоқ эмас», деди Ҳусайн,
Дўстига жилмайиб, сўзлади майин:

«Аҳли шуарони хуш кўрур султон,
Сизни, Алишербек, ёқтирур султон.

Азимат этганда Самарқанд сари,
Жайхунни кечганда жўмард лашкар,

Оромгоҳда кўрмиш ғазални афзал
Ва ўқумиш сиздин бир латиф ғазал.

Фақирдин сўрмишлар, нечук ҳолингиз,
Назмда кўрмишлар хуш толеингиз».

Алишербек кўнгли топгандек таскин,
Сабзавор мадҳида сўзлади мафтун:

«Сабзавор — хуш ўлка, латофатда ул
Тенгсиздур, тарк этмас боғларин булбул.

Дарёлари жўшқин, сувлари зилол,
Мевасин есангиз, тилдин томур бол.

Шуаро илҳоми Сабзавор эрур,
Билурсиз, аждоди сарбадор эрур.

Сарбадорлар меним хаёлим олмиш,
Дилимга оташин тугёнлар солмиш.

Шоҳ огоҳ бўлгандек ҳолу зоримдин,
Фақирни тиламиш бузургворимдин».

Хусайн қалбида фахр қўзғалмиш,
Алишер кўнглига тасалло солмиш:

« Мурод ҳосил ўлмиш, саодатманд шоҳ
Аждоди азалдин сизларга дилхоҳ».

Алишер сўзида айлади давом,
Дилида подшоҳга олий эҳтиром:

«Ҳазрат соҳибқирон беназир зотдур,
Марҳамат булоғи оби ҳаётдур.

Демушлар: саройда отангиз каби
Мулозим бўлғайсиз, иқбол кавкаби

Бошингиздан заррин шуълалар сочғай,
Мурувват қасрининг эшигин очғай.

Бул фақир таъзимға бош эгиб деди:
Ҳазратим илкида қисматим эмди..

Неки юмуш бўлса, этурмен бажо,
Илкимдин келмаса, қилгум илтижо.

Бошлари осмонга етгандек ҳазрат,
Вазирлар қошида кўрсатмиш ҳурмат.

Ва чорлаб мавлоно Муаммойни,
Билгайсиз дедилар бул Навойни.

Ул зот фақир сари боқди-да хурсанд,
Деди: Баҳодирға бўлгайлар фарзанд.

Мавлоно сўзлари султонга ёқмиш,
Вазирларга гурур кўзлари боқмиш.

Демушлар: Мавлоно, Навойга сиз
Бу олий даргоҳда паноҳ бўлгайсиз.

Ул зот таъзим ила қуллуқ дедилар,
Олий ҳазрат амри қутлуғ дедилар».

Қувончдан Ҳусайн сиғмай ўзига,
Вазмин оҳанг берди таҳсин сўзига:

«Алишербек, сизда бўлмиш истеъдоқ.
Этгай назмда қасри олийни бунёд».

Алишер қуллуқ деб айтди тасанно,
Ҳусайн кўзида пурвиқор маъно.

Падари шоҳ билан оға-инидир,
Шоҳ унунг суянган бахт устунидир.

Вале Алишер ҳам Ҳусайн қадар
Мурувват дурига бўлмиш муяссар.

Бу дурнинг қадрига етмиш Алишер,
Садафдек бағрида тутмиш Алишер.

ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Шуаро толеи кулган даргоҳда,
Навойи бир гулдай ўсар ардоқда.

Бу гулни бўғмасин дея алафлар
Бобур мирзо жони доим ҳалакдир.

Уни азиз кўриб фарзандидан ҳам,
Ҳадя этмиш нодир довоту қалам.

Лутфий ҳузурига йўллаб гоҳида,
Отасидек тутмиш ўз паноҳида.

Ҳожа Юсуф Бурҳон, Мирхонд, Гадочӣ
Меҳр булогидан қонмиш Навоӣ.

Гадочӣ — туркигӯй, ҳассос қалб шоир,
Латиф сўз айтмакка кўп эди моҳир.

Шеърӣ шуҳрат тутмиш Хуросон ичра,
Тугёнлар қиладур мулки жон ичра.

Улус орасида ул бўлмиш машҳур,
Бобур мирзо кўрмиш ғазалин манзур.

Шоҳ айтмиш шоҳ байгин бу анжуманда,
Давоси йўқ дардға бўлгандек банда:

«Оҳким, девона кўнглум мубтало бўлди яса.
Бу кўнгулнинг илкидин жонға бало бўлди
яна».

Мўйсафид Гадочӣ қуллуқлар қилмиш,
Эҳтиром кўрсатиб шоҳға эгилмиш.

Бу матла Навоий қалбин фатҳ этмиш,
Шоирга ҳурматин сарбаланд тутмиш.

Шоҳ чорлаб қошига Муаммойини,
Уқунг деб узатмиш бир рубойини.

«Қардошинг эмас улки қўюб бош санга,
Давлат чоғи қилғай ўзни қўлдош санга.

Ким қилди қатиқлиғда вафо фош санга,
Ул бўлди ҳақиқат ичра қардош санга».

Ҳозирунлар шоҳга боқмишлар мамнун,
Навоий юзлари бўлмиш лолагун.

Муборакбод этмиш барчаси шоҳни,
Лек узмас Навоий ердан нигоҳни.

Бобур мирзо эса юзида сурур,
Рубойи завқидан қиларди ҳузур.

Анжуман аҳлига боқиб бахтиёр
Рубойи соҳибин айлади ошкор:

«Туркий уммон бўлса, ундан Алишер
Жўмард ғаввос каби термиш жавоҳир.

Дил мулкин бедамиш бу дурри манзум,
Ҳақиқий қардошни этмиш тараннум.

Анингдек ким айтмиш аъло ва хўбрёқ,
Фақирни шод этмиш Навоий кўпроқ.

Навоий таҳсинга сазовор ўлмиш,
Назм бўстонида толен кулмиш».

Шоҳ назми деб фикр этганлар шу дям,
Шоирни қутлашар, диллари хуррам.

Навойи паришон тасодиф ҳолдан,
Қим ахир иқболин кўрмишдир олддан?

Пайғамбар этса-да ҳатто каромат,
Оқибат бўлолмас унга шаҳодат.

У шоҳга қуллуқ деб таъзимлар қилмиш,
Бийрон тили зўрға каломга келмиш.

Гадойи қувончдан сиғмай ўзига,
Саодат нурлари балқиб кўзига,

Эҳтиром-ла демиш мўйсафидга хос,
Жисми жаҳонида ёниқ эҳтирос:

«Ҳазрат соҳибқирон сўзлари ҳақдур,
Навойи назмидин кўнглумда барқдур.

Шеърят кўкида навқирон лочин,
Ҳадсиз кенгликларга ёзмиш қулочин.

Олий ҳавас билан кузатиб фақир,
Лочин парвозидин этмиш муфтахир.

Улусни шод айлаб сор лочин бўлғай,
Навойи лафзидин дурлар тўкилғай».

Гадойи шаънига таҳсин айтиб шоҳ,
Даҳо Ҳиравийга ташлади нигоҳ.

Ҳиравий илжайиб қўзгалди бирдан
Ва қусур топмакка уринди шеърдан:

«Алишер лочинмас, ўспирин шоир,
Назмда полапон, эмасдур моҳир.

Бу қадар мадҳға номуносибдур,
Назмда сўзлари нотаносибдур.

Вале олий ҳазрат демуш ҳақ сўзни,
Намойиш этсин ул назмда ўзни.

Сўнгра аён бўлғай, кўрсатғай даврон,
Анингдек шоирга тўлуғ Хуросон».

Навоий юзлари қизармиш лов-лов,
Қалбида учқунлаб ёнарди олов.

Бобур мирзо қадар босиб ўзини,
Ҳиравийга тикди нафрат кўзини.

Анжуман ғазаби ичидан тошиб,
Ҳусайний сўзига кетди туташиб:

«Ҳиравий қилмиши танбеҳға лойиқ,
«Юз ўйлаб, бир сўзла», демуш халойиқ.

Уйламай сўзламак бошға балодур,
Ҳасад одамзодни ўтға солодур.

Ҳиравий адоват ўтида ёнур,
Ҳақиқат олдида имондин тонур.

Навоий ашъори аъло, беназир,
Мундин ҳам юксакроқ мақтовға арзир».

«Офарин, Ҳусайний!»— деди шоҳ мамнун.
Бу сўзда бор эди оламча мазмун.

«Мавлоно Ҳиравий,— деди сўнг вазмин,—
Фаҳмига етмабсиз Навоий назмин.

Хуш ўлгай, гар андин олсангиз сабоқ,
Навқирон эрса-да, ашъори порлоқ.

Фақир умиди зўр Алишербекдин,
Саодат топгай ул ҳали бу мулкдин».

Султон сўзи ёқмиш қалбларга ёғду,
Кўзларда акс этмиш миннатдор туйғу.

САККИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳирируд бўйида хилватгоҳ қишлоқ,
Боғларга кўмилмиш жилвагоҳ қишлоқ.

Кўҳи Сафед — посбон унинг бошида,
Кўҳи Сиёҳ — мафтун эрур қошида.

Бу — Деҳи Канордир, офтобрў даргоҳ,
Ҳазрати Лутфийга манзур бўлган боғ.

Тарк этиб ғавғоли шоҳлар саройин,
Она қишлоғида топмиш осойиш.

Темур салтанатин, Шоҳруҳ ҳашамин,
Улуғбек мирзонинг олий карамин,

Тўфонли давронни кўрган бу шоир,
Эл суянган тоғдек турган бу шоир,

Кексайиб, қолса-да қувватдан гарчанд,
Навқирон йигитдай ижод билан банд.

Форсий ва туркийда бўлса-да сарвар,
Туркийда ёзмоқни кўрарди афзал.

Қонига сингимиш туркий сут билан,
Форсийни ўргачмиш вале қунт билан.

Туркий ғазаллави улусда машҳур,
Форсий ашъори ҳам элга кўп манзур.

Яздийга илк бериб, чекиб азият,
«Зафарнома»ни ҳам қилмиш таржима,

Ўн минг байтдан зиёд шоҳ асар охир,
Туркийда ярақлар мисли жавоҳир.

Баёзин ёзмакка қўймасдан баҳор,
Шоир қўлин тутмиш тўқсонинчи бор.

Деҳи Канор бўлиб элга қадамжо,
Лутфийдек бағрини очмиш доимо.

Улус меҳри зўрдир ҳаддан зиёда,
Босган қадамини қилгай зиёрат.

Баҳор ҳавосидан яйраб тан-жони,
Кўкламдай кўкариб дилда армони,

Кўзлари навқирон фаслдан хурсанд,
Қалбига яшариш ўйлари пайванд,

Асога таяниб, тонг қучоғида
Шоир сайр этарди ўз чорбоғида.

Гул билан наврўзга тикиб кўзини,
Жон қадар қадрлаб туркий сўзини,

Дилда янги ғазал юз очиб латиф,
Унга излар эди оҳорли радиф.

Либослари ўрик гулларидек оқ,
Кумушдек соқоли ипакдек юмшоқ.

Қошу киприги ҳам нафис оқармиш,
Чакка томирлари бўртиб қабармиш.

Букчайиб қолса ҳам расо қомати,
Чорбоғин парвариш этмак одати.

Тасбеҳни ўтириб, гоҳо боқар жим,
Илҳом парисига бўлгандек таслим.

Наврўз тонги каби кўнгли мусаффо,
Ғазал завқи билан кезар жонфизо.

Ярқ этиб фикрида чақин чақди барқ
Ва барқ шуъласига шоир бўлди ғарқ.

«Нозуклук ичра белича йўқ тори гисўйи,
Ўз ҳаддини билиб, белидин ўлтирур қуйи».

Латиф байт завқидан очилди руҳи,
Кўнглин сархуш этди ғазал шукуҳи.

Тонгдан хурсанд бўлиб маликул-калом,
Қайфи чоғ, йўллади қуёшга салом.

Тоғ оша жилмаймиш само султони
Шеърла қутлагандай назми хоқонни.

Шоирдек тонг билан уйғонмиш улус
Пойнга гулларин сочмишдир наврўз.

Наврўз русумини этмасдан канда,
Байрам завқи билан диллар кулганда,

Аҳли Деҳи Қанор акобирлари
Йўл олмиш шоирнинг даргоҳи сари.

Наврўз билан қутлаб, бўлиб тилакдош
Ҳазрат ҳузурида барча эгмиш бош.

Лутфий ғоят хурсанд, ўзида йўқ шод,
Азиз дўстлар билан кулбаси обод.

Дийдор кўришгандан хурсанд Гадоий,
Устоз сўзларига мафтун Навоий.

Навоийга ташлаб умидвор назар,
Лутфий қалби бўлур тонгдек мунаввар.

Навқирон шоирни сийлаб, меҳрибон,
Деди: «Не билан шод этгайсиз, ўғлон!»

Алишер кўзлари қувончдан ёнмиш,
Олий марҳаматдан кўнгли тўлғонмиш
Хаёли кўкларда чарх уриб чаппор,
Бир ғазал ўқиди, сўзлари барқвор:

«Оразин ёпқач кўзимдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким пайдо бўлур юлдуз, ниҳон ўлғоч қуёш...

Қут бир бодому ерим гўшан меҳроб эди,
Ғорати дин этти ногаҳ бир балолиғ кўзу қош.

Бу дамодам оҳим ифшо айлар ул ой ишқини,
Субҳнинг бот-бот дами андоқки айлар меҳр фош.

Бўсан қилмас мурувват асру қаттиқдур лабинг,
Десам оғзи ичра айтур лаъл ҳам бор навъ тош.

Новакинг кўнглумга киргач жон талашмоқ бу экан,
Қим қилур пайкониини кўнглим била жоним талош.

Умри жовид истасанг фард ўлки, бўстон хизридур,
Сарвким даъб айлади озодалиғ бирла маъш.

Қоши оллинда Навоий берса жон айб этманғиз,
Гар будур меҳроб, бир-бир қўйғусидир барча бош».

Лутфий кўзи чақнаб кетди, ғазалдан,
Сўлғин юзи яшнаб кетди ғазалдан.

Ғазал сеҳри билан қўзғалиб шахдам
Навоийни босди бағрига маҳкам

Ва қилиб анжуман аҳлига хитоб,
Деди: «Бошимизда гувоҳдир офтоб,

Навқирон йигитдек бағримда туғён,
Ишқ яна кўтармиш қалбимда исён.

Боракалло, ўғлим! Қойил қилмишсиз,
Барчани ғазалга мойил қилмишсиз!

Зое кеткизмади фақир умрини,
Ун икки минг байтдин кўпроқ шеърини».

Қорачиғдек асраб келмишдир ҳамон,
Элга ёдгор бўлиб қолғай бегумон.

Қасамёд қилғаймен оллоҳ номига,
Фақир жони тушмиш ғазал домига.

Вале ушбу ғазал маҳв этмиш мени,
Умр адоғинда саҳв этмиш мени.

Назм созин чалиб келса-да азал
Туркийда йўқ эрди мунингдек ғазал.

Улус назмини деб нек қадам этдим,
Туркий ва форсийда не рақам этдим,

Шу битта ғазалга этсам-да нисор,
Узимни санардим ғолиб, бахтиёр!»

Лутфий олқишидан Навоий долдир,
Ниҳолдек қомати таъзимда — долдир.

Фарзандидек босди багрига яна,
Нуроний кўзида фахру тантана!

ТЎҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Боғи Давлатхона куз қучоғида,
Навойни тутмиш ўз қучоғида.

У билан кўркамдир ота макони,
Бошида соябон — бобокалони.

Бувиси мункиллаб қолса-да бироқ
Жонин фидо этар, меҳрини чироқ.

Пироқда бўлса-да ота-онаси
Навой бошида бор парвонаси.

Қўмсаб, улар багрин, меҳрини аммо
Соғиниш домига тутқун доимо.

Меҳр кўп кўргузмиш падари бузрук
Навой суянган тоғидир — буюк.

Шодлигу ғамига ҳамдам онаси —
Бахтиёр умрининг кўрки, маъноси.

Ҳолидан олса-да ҳамиша хабар,
Елғизлик кўнглига кўргазар асар.

Сабзавор мулкин ҳам кўрмагай лозим,
Подшоҳ саройида, ахир, мулозим.

Кажрафтор эрмаса гардиши фалак,
Бўлмасди икки ўт ичра жон ҳалак.

Соғинч ўтказганда кўнглига ҳукмин
Сайрибор этади у ғазал мулкин.

Ноёб китоблардан бўлиб баҳравар,
Улуғлар фикридан излайди жавҳар.

Мусоҳаба этар Қобулий-ла ё,
Ё тинглар Ғарибий созидан наво.

Бугун ҳам уйида тоғалари жам,
Чорхари хонага ёғду сочар шам.

Уртада хонтахта, бир неча китоб,
Тун оғиб қолса ҳам уч шоир беҳоб.

Қобулий сўзлайди босиқ ва вазмин,
Салоҳият билан айтар ўз азмин.

Чиройли соқолин силар гоҳида,
Илҳом жилва қилар ўт нигоҳида.

Ғарибий таъби лек азалдан шўхдир,
Хушчақчақ, кўнглида ғубори йўқдир.

Нақши амал боғлаб Навоийга у
Созини чертади — кўзида орзу.

Ҳар қайси бир дунё, йўқдир қиёси,
Барин шеърга баланд меҳри, ихлоси.

Қондошлик туйғуси қонида гарчанд,
Шеър ишқи қалбларин этмишдир пайванд.

Шеър ишқи дўстлигин этмиш мустаҳкам,
Қон билан ўтмиш ул Навоийга ҳам.

Қобулий туркийга қилиб жоннисор,
Сочди Навоийнинг қалбига шарор.

Форсийда азалдан бўлса-да моҳир,
Туркийга меҳрини қўйганди шоир.

Қобулий демушким: «Турк эли улуғ,
Улуғ эл тили ҳам азалдин қутлуғ.

Волида сутидек пок ва азиздир,
Волида меҳридек жонға лазиздир.

Онадек азиздир она тилимиз,
Она тили билан улуғ элимиз!

Тилимиз бағоят гўзал ва бойдир,
Назмга азалдин ҳусну чиройдир.

Улус неча юз йил айтмиш бу ўлан
Балки назмимизга волида бўлган:

«Ҳай-ҳай, ўлан, жон ўлан,
Ўлан кўпдир, ёр-ёр.
Ўлан айтган тилингдан
Менга ўпдир, ёр-ёр».

Бу ўлан сўзлари қуйма ва содда,
Бир айтсанг, умрбод қолғайдур ёдда.

Форсий русум бўлмиш, вале туркий ҳам,
Назмда форсийдек жаранглар кўркам.

Фақир неки битмиш ўз тилиндадур,
Ўз тилин англамиш улусиндадир.

Навоий хўб қилмиш, кўп туркий айтмуш,
Улусға дилпазир назмин улғайтмуш».

Ғарибий кўзида порлаб эҳтиром,
Қобулий фикрини эттирди давом:

«Қай шоир бош эгса кўнгил амрига,
Она тилининг ул етгай қадрига.

Она тили этгай қадрини баланд,
Она тили этгай улусга фарзанд!

Фақир ҳам форсийни қилса-да одат,
Туркий назми билан топмиш саодат.

Ва лекин ғазалда Лутфийдек зариф
Навой қошида Ғарибий ғариб».

Ғарибий ҳолига ачингансимон
Қаҳ-қаҳ уриб кулди Қобулий шодмон.

Ғарибий сўзини ҳазилга йўйиб,
Навой завқ ила жилмайиб қўйиб:

«Ғарибий азалдин ғарибдур», деди,
«Ғариб, лек ғазалда зарифдур», деди.

Кўнгил каломини йўғирди нурга,
Туркий хусусида сўз очди сўнгра:

«Улусимиз тили улкан бир маҳзан,
Анда ҳар қайси сўз бир дурри адан.

Қобулий сўйламиш ўлан нақадар
Порлоқдур, сўзлари нафис, мунаввар.

Улус тили содда, тили бокира,
Боқинг, эл нечоғлик сўзга моҳир-а!

Меҳри раҳшон каби ҳар сўз товланмиш,
Дурри шоҳвор каби байтлари ёнмиш.

Шоир қадам қўймай назм мулкига,
Жонфидо қаламни олмай илкига,

Заргардек сўз қадрин билмоғи лозим,
Сўнг анга мулозим бўлмоғи лозим.

Латиф ғазал битмак элга муносиб,
Ҳар қандоқ шоирга қилмағай насиб.

Фақир ҳам туркийга жоннисор этгай,
Назми-ла, эл кўнглини бахтиёр этгай.

Элдин ўзга йўқтур фақир ташвиши,
Элга хизмат этмай, не этгай киши!

Форсий шеър бобида бўлса-да нафис,
Туркийда қургайдур фаслу мажолис.

Назми жавоҳирин туркийда тузгай,
Туркий чаманидин ул гуллар узгай!»

Кобулий кўзида сурур бир жаҳон,
Кўнглида ушалмиш энг буюк армон.

Ғарибий созини чертиб шўху шан,
Юзида табассум гуллари чаман.

«Офарин, Алишер!— қилишар дуо.—
Ўзи ланоҳида асрасин худо!»

УНИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳироту Сабзавор, Машҳад, Астробод
Алишер назмига қўймиш эътиқод.

Ғазали куйланмиш анжуманларда,
Номи шуҳрат топмиш хуш чамаанларда.

Закий табиъ назм соҳиблари ҳам
Навойи шарафин тутмиш мукаррам.

Ҳатто турк элида энг доврўқли зот,
Мавлоно Ардашер демиш: «Мўъжизот!»

Падари бузурги билан Ардашер
Қадрдон дўстлигин билур Алишер,

Аммо улуғлигин қилиб андиша,
Йироқ тутар эди ўзин ҳамиша.

Вале Саййид Ҳасан Ардашер бир кун,
Кобулийдан уни сўратмиш мамнун.

Навой лол бўлиб бу марҳаматдан,
Майл пайдо қилди мулозаматдан.

Отлиқ Навойга кўзи тушган он
Ардашер қалбида қўзғалди туғён.

Ҳиротнинг шавкатли бу алломаси,
Хуросон давлатин закий даҳоси

Юксак эҳтиромга бўлиб сазовор,
Эл ичра топса-да обрў, эътибор,

Хуштабъ киши эди, эди хокисор,
Меҳрига этмасди кишиларни зор.

Отаси, Бойсунқур мирзо даврида,
Нафас олган эди сарой бағрида.

Баланд мартабага бўлиб мушарраф,
Шеър у илмда у топгани шараф.

Олиму шоирга эди раҳнамо,
Қўнглида эзгулик берарди садо.

Ота русумини ул этиб давом,
Фузало аҳлини қилмиш эҳтиром.

Илму фанда шуҳрат топган Ардашер
Қалбига азалдан ошна эди шеър.

Шеър ўқиган чоғда унутиб ўзни,
Қалб ўтига гўё йўғирар сўзни.

Чеҳраси батамом ўзгариб кетур,
Кўзида завқ чақнаб, сеҳрида тутур.

Товуши бўлса-да, майин ва нафис,
Ҳар байт мазмунини қалбдан қилиб ҳис.

Гоҳ шиддат, гоҳ маънос янграр овози,
Созанда риндона чертгандек созни.

Бир куни олимлар суҳбатида у,
Доно кўзларида барқ уриб орзу,

Бутун вужудини қамраб эҳтирос,
Навонийга қўйиб юракдан ихлос,

Мақтов сўзлар айтиб шоир шаънига,
Фикрат чашмалари тўлиб маънига:

«Лабинг кўргач, илигим тишларам ҳар дам таҳайюрдин,
Ажаб ҳолатки: болни тутмайин бармоқ ялайдурмен».

Бу олқиш муждаси чарх уриб кўркам,
Етганди Навоний қулоғига ҳам.

Шундан у бахтиёр сезиб ўзини,
Кўндан қўмсар эди олим сўзини.

Ҳар қалай, ўзлари йўқлатмиш бугун,
Ечилди Навоний кўнглида тугун.

Ардашер илмда бўлса-да ҳакам,
Мусоҳаба пайти сўзлар эди кам.

Олимлар баҳсига қўймас эди чек,
Нуқсли фикрин ҳам тинглар эди тек.

Юзига солмасди хатойин зинҳор,
Андиша кўзгуси эди беғубор.

Хижолат чекмасин эл қошида деб,
Сукут сақлар эди, ҳурматиң тутиб.

Эҳтимол, шу важҳдин нодир фазилат
Аллома умрига берарди зийнат.

Ардашер Навоий камолидан шод,
Толе кулиб боққан иқболидан шод.

Таклиф этар уни сўлим боғига,
Боғ чорлар шоирни ўз қучоғига.

Унда сайр этарди Мирхонд, Гадоий,
Хожа Юсуф Бурҳон ҳам Муаммой.

Навоий изидан Ҳусайн мирзо ҳам,
Ардашер қошида бош эгмиш хуррам.

Меҳмонлар самимий бағирлашиб хуш,
Меҳр шаробидан бўлмишлар сархуш.

Сарҳовуз бўйида ўлтириб сўнгра
Ардашер кўнглини тўлдирмиш нурга.

Боғдинг неъматидан яшнаб дастурхон,
Тўкин ёз кўркини этмиш намоён.

Суҳбат гули бўлмиш Гадоий назми,
Газал бўстонида Ҳусайний азми.

Соз билан сўзлайди муғанний Бурҳон,
Боғаро латиф куй уради жавлон.

Бурҳонга Ғарибий бўлур жўровоз,
Кобулий ғазали янграр дилнавоз.

Мозийга от суриб муаррих Мирхонд,
Ғавгодан чиқмас дер ҳамон Самарқанд

«Султон Улуғбекнинг фарёди ҳамон
Самарқанд кўкида кезмиш беомон.

Соҳибқирон анда не қилмиш бунёд,
Абусаид мирза айламиш барбод.

Шуаро шаҳардин бош олиб кетмиш,
Ғуссадин кўзига ёш олиб кетмиш.

Улус кулбасини айламиш вайрон,
Ғариб эл емиши бўлмишдир явғон».

Ардашер Мирхондга тасалли бермиш,
Сўзидан Алишер жавоҳир термиш:

«Ўткинчи дунё бу, мавлоно Мирхонд,
Абаддир ва лекин умри Самарқанд.

Анга кимлар келиб, кимлар кетмади,
Самарқанд бошидан нелар ўтмади.

Султон соҳибқирон қилиб жонфизо,
Бир шаҳар яратмиш оламда танҳо.

Довруғин авлодлар этгай сарбаланд,
Дунё турғунича турғай Самарқанд!

Улуғбек мирзонинг «Зижи»н насллар
Сарафроз этажак неча асрлар!

Еруғ кунлар кулгай расад бошида,
Башар таъзим этгай расад қошида».

Муаммой деди (кўзларида барқ):
«Офарин, мавлоно, сўзингиз барқақ.

Дунёни забт этмиш Темур тиг ила,
Улуғбек мирзо лек илми туғ ила.

Бобо ва набира — икки улуғ шахс
Ҳақида авлодлар балки этгай баҳс».

Ардашер сўзидан қалби жунбишда,
Муаммой гапи ўхшайди тушга.

Мирхонд аламидан бағри тўлганар,
Самарқанд ҳолидан борлиги ёнар:

«Жаҳолат домига илинса подшоҳ,
Ул подшоҳ эмасдур, балки бир гумроҳ.

Маърифат чироғин сўндирган султон
Мамлакати бўлгай қоронғи зиндон.

Зулму ситам солса улус бошига,
Ул оғу солғондек ўзин ошига.

Гарчанд тиг тутса-да илкида амир,
Улуғлар ичинда топмишди қадр.

Улуғбек мирзо лек ёқиб кетмиш шам
Нуридан мунаввар бўлгай не олам».

Теран ақл сочмиш нурдан баҳравор,
Кўзларда ўйнади шодлик пурвиқор.

Ардашер қалбида сурурли нидо:
«Ташаккур, Навоий!» деб қилди дуо.

Юрак меҳри бўлиб сўзига пайванд:
«Ташаккур, устод!» дер Навоий хурсанд.

Сўнг эса: «Бир янги ғазал ўқунг» деб.
Ардашер боқади, меҳри жўш уриб.

Алишер илинди ғазал домига,
Гўё лабин тутди элҳом жомига:

«Ул паривашким, бўлубмен зору
саргардон анго,

Ишқидин олам манга ҳайрону мен
ҳайрон анго».

Дилларга ғулғула солганида шеър,
Анжуманга деди мамнун Ардашер:

«Азизлар, барқ урмиш порлоқ истеъдод,
Нуридин дил бўлмиш мунаввар ва шод.

Навоий бўлса-да, гарчанд навқирон,
Улуғлар кўнглига солмиш ҳаяжон».

Олқишдан Навоий юзи бўлмиш ол,
Хижолат чеккандек бош эгмиш хиёл.

«Умрдин барака топғайсиз, бўтам,
Улуғлик боғига қўймишсиз қадам.

Назм дурри ила безамиш даврон,
Муҳтождир сиз янглиғ зотга Хуросон.

Этмишсиз Навоий дея тахаллус,
Латиф наволардин маст эрур улус.

Туркийга қўл уриб мардона, бўтам,
Савобга қолмишсиз, фарзона, бўтам!

Туркий маҳзанида жавоҳир мўлдир,
Турк эли азалдин ғазалхон элдир.

Турк эли — бу ўзбек элидир закий,
Ўзбекининг тили ҳам ўзидек боқий!

Бу элининг меҳридин баҳра топмиш зот.
Бошига тушмагай ҳаргиз мушкилот!»

Навоий қўзғалиб, аллома сари
Таъзим этди, таҳсин тўла сўзлари:

Меҳрингиз тушгандин бахтлимен гоят,
Ишончни оқламоқ мушкул ниҳоят.

Вале сиздек зотлар бўлса раҳнамо.
Фақир жонин этгай туркийга фидо.

Туркий — дурри адо бўлмас уммондир,
Туркий — назм ила қўшиқча кондир!

Туркий — камалакдек кўркам ва рангдор,
Туркийда ҳар калом янграр оҳангдор.

Форсийдин фақир ҳеч кўрмағайдур кам,
Туркий деб олмишдур илкига қалам!»

Анжуман кўзида ифтихор нури:
«Офарин, Навоий!»— диллар сурури!

УН БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Ардашер меҳрига бўлиб сазовор
Алишер сезарди ўзин бахтиёр.

Қамтарлик боғида сайр этиб хуш,
Назм шаробидан дил эди сархуш.

Фозиллар тилида ёд бўлиб номи,
Кун сайин ошарди эл эҳтироми.

Устодлар олқиши бахш этиб қанот.
Жўшқин илҳомига берарди нажот.

Деҳи Қанор сари этиб азимат,
Табаррук устодин қилиб зиёрат,

Маликул каломнинг дуосин олиб,
Гавҳарин уммондек бағрига солиб,

Мамнун қайтар эди Ҳиротга яна
Тугёнли қалбида ўтли пўртана.

Бобур мирзо қўйиб унга зўр ҳавас,
Меҳри билан гўё оларди нафас.

Мурувват даргоҳин катта очиб у,
Нажот офтобидек сочарди ёғду,

Шоҳ эмас, фақирдек лек чекиб алам,
Шоҳ Бобур мирзо ҳам сурарди қалам.

Шу важҳдин, ул етиб назм қадрига,
Навқирон шоирни олмиш бағрига.

Бу карамдан хурсанд эди Алишер,
Шоир шоҳга дилбанд эди Алишер,

Ногоҳ, кўкни булут қоплади гўё,
Кўзига бу олам бўлди зим-зиё,

Хазонга айланмиш орзу гулшани,
Гурбат оташида кул бўлмиш тани.

Алишер суюнган тоғ қулаб, ҳайҳот,
Мотам либосини киймишдир Ҳирот.

Ҳаётдан умиди бўлгандек барбод,
Отаси бошида чекади фарёд.

Онаси оламни кўтариб бошга,
Дод солмиш, бошини ургандек тошга.

Етим қўзичоқдек мўлтираб, мунгли,
Дарвиш Али йиғлар, эзилиб кўнгли.

Бевақт жудоликдан бағрида алам,
Кўзидан ёш тўкар тоғалари ҳам.

Ялдо кечасидай узун эди тун,
Гусса наштаридан бағри эди хун.

Бошига тушгандек олам кулфати,
Қаддини дол этмиш мотам кулфати.

УН ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Тонг билан «йиғлади» дилпора созлар,
Мусибат тошидан чилпора созлар:

Ҳиротни уйғотиб, пола қилди най,
Бутун бағирларни пора қилди най.

Танбур ситамидан кўзларда жола,
Ҳазин оҳангидан юзларда жола.

Етим бола каби ингранар дутор,
Торини узгудек мунгранар дутор.

Жудолик дардидан кўнгиллар вайрон,
Фигонли оҳангдан юрак-бағир қон.

Жудолик даштида сарсон «Шашмақом»,
Навой кўнглидек гирён «Шашмақом».

Ҳофизлар куйлайди «Шашмақом»га жўр,
Ҳазин хонишидан олам ўртанур.

Боғи Давлатхона мотамсародир,
Ҳиротнинг қайғудан бағри порадир...

Дарвоза ёнида Навой маҳзун,
Етим бўта каби бўзлайди беун.

Навойга ҳамдари мотамзада эл,
Фигонли бағридан гўё оқар сел.

Қайғудан Қобулий боши эгилмиш,
Ғарибий кўз ёши тирқираб келмиш.

Мулки жаҳон боғи бўлгандек барбод,
Маъсума бегимнинг қалбида фарёд.

Ҳол сўраб келмиш эл йўқдир ҳудуди,
Қондошлар бошида мусибат дуди.

Навой дардига бўлгали малҳам,
Таъзияга келмиш Бобур мирзо ҳам.

Султоннинг кўксига бошини қўйиб,
Падари бузурги доғида куйиб,

Навой йиғлайди, қалбида фиғон,
Қулаб тушган янглиғ бошига осмон.

Бобур мирзо уни юпатар маъюс,
Нотавон кўнглида алам ва афсус.

Ғамзада умрига бўлиб соябон,
Отадек бошини силар меҳрибон.

Навой қалбида ёқолмасдан шам,
Ҳамдард бўлур Ҳирот улуғлари ҳам.

Лутфийнинг дил уйи — гўшаси вайрон,
Ардашер мусибат чўлида сарсон,

Бобур мирзо бўлиб ҳамдард элга бош.
Кўзида ғилтиллаб аламангиз ёш,

Тобутни кўтарди, кўнглида ситам
Ва чиқди кўчага, маъюс, боши ҳам.

Тобутга ғамкаш эл тутади елка,
Дафнга келганди бутун бир ўлка.

Навой бенажот йиглаб борадур,
Тумонат эл бағрин тиглаб борадур.

Тоғалари уни суяб олмишлар,
Дунёда бепаноҳ, етим қолмишлар!..

Жаноза ўқилгач, ғамдийда султон
Қабр ичра қўйди амирни гирён.

Бир сиқимдан тупроқ олиб борки жән
Навой барига солди нотавон.

Отаси қабрига тупроқни тўкиб,
Навой оламини титратди ўксиб.

Амир қабрига эл тортди-да тупроқ,
«Қандай одам эди?»— деб қилди сўроқ.

«Яхши одам эди!»— минглаб акс садэ
Бағрида кемадек чайқалди дунё!

«Яхши одам эди!»— деб она тупроқ
Кўз етмас бағрига яширди бироқ.

УН УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Ярим кеча... Ҳамон Алишер бедор,
Руҳида оғир дард, ғам бирла озор.

Ўксиниб, қоғозга тўкар қайғусин,
Ҳаёт ичиргандек унга оғусин.

Мунгли кўзларида фиғон учқуни,
Қалбини тарк этмас мусибат туни.

Юзлари ҳасратдан сўлғин, заъфарон,
Орзу уйи бўлмиш шикаста, вайрон.

Ботмиш отасининг умр қуёши,
Гўё тошга тегмиш Алишер боши.

Ўспирин кифтига қўнмиш чўнг тоғлар,
Беғубор қалбига қўнмиш гард, доғлар.

Тўфонда қолгандек умр кемаси,
Ҳалокат домида шуур кемаси.

Азиз волидасин қадди камондур,
Кулфату аламдан ранги сомондур.

Қора сочларига тушмиш оқ тола,
Бағридан тутундек чиқмиш оҳ, нола.

Дарвиш Али эса мунғайиб қолмиш,
Еш бошига ҳаёт кулфатин солмиш.

Умид боғларига тушгандек хазон,
Алишер қалбида ғуссали армон.

Ҳар қалай, онаси қилиб жонфидо,
Ўғлини ўкситиб қўймагай асло.

Унинг ноласидан куйса-да фалак,
Фарзандлар бошида жонидир ҳалак.

Ғусса оташида ёнса-да гарчанд,
Меҳр чашмасидан қилар баҳраманд,

Фарзандлар камолин ўйлаб мушфиқ жон
Қаддини тик тутай дейди, ҳар қачон.

Умид кўзин тикиб Алишерга у
Тунларни ўтказар бедор — беуйқу.

Бугун ҳам бедордир ўғли сингари,
Ғамгин хаёллари елар сарсари.

Хонтахта устида шам ёнар хира,
Шуъласи хонани ёритар зўрға.

Бағри хун Алишер илкида хома,
Қоғозга мунғайиб қилади нола.

Афтода бир ҳолда Маъсумабегим
Мунғайиб ўғлини кузатади жим.

Алишер оҳидан куйгандек қоғоз,
Хома фиғон ичра беради овоз.

Хома ҳасратига беролмай бардош,
Алишер қоғоздан кўтаради бош.

Ўрнидан қўзғалиб, кўнгли шикаста,
Кўк кийган онала сўрашар аста.

Она болиш қўяр ўгли ёнига,
Малҳам излаб унинг ўксик жонига,

Сўнг дейди, бошини силаб, мушфиқ зот,
Бергандек Алишер қалбига нажот:

«Не ёзмишсиз, ўғлим, кўнглумдир илҳақ,
Уқунг-чи, дардимга бўлурми дилхоҳ?»

Боқиб волидасин кўзига маҳзун,
Рубоний ўқиди бағри бўлиб хун.

«Гардуни анинг жаврида мамлу ғамдур,
Ҳар бир ғамда юз ибтило мудғамдур,

Дунёдаги эл навҳаси зеру бамдур,
Ҳар зовияси анинг тўла мотамдур».

«Бошинг тошдин бўлсин сенинг, болажон,
Кўзингга қўнмасин ғубор ҳеч қачон.

Отанг ўрнида сен отасан эмди,
Дунё бошимизни ғамларга кўмди.

Бошингда, яхшики, тағоларинг бор,
Мушкул кунларингда бўлғайлар ҳимкор

Султоң меҳр кўзи тушмишдир сенга,
Содиқ бўл, ўғлоним, ҳамиша анга,

Назда тушмишсен улус тилига,
Қам бўлмас, суянса, кимки элига.

Алишер онасин қучиб, юпатди,
Ўксик кўнгли юмшаб, вазмин сўз қотди:

«Онажон, ғам чекманг, кори дунё бу,
Ҳеч ким устун бўлмас дунёга мангу.

Нетай, бевақт кетмиш оламдин отам,
Кулбамизни вайрон этмиш ғам-алам.

Вале ғам-аламга бардош бергаймен,
Улусни ўзимга қардош кўргаймен!

Иқиқилган чоғимда тиргак бўлғай у,
Адашсам келгайлар фақирга ўтру.

Назда тутгаймен қадримни баланд,
Тирикмен, жонимға шеър ишқи пайванд!

Ўздин ризо этгум Бобур мирзони,
Отадек кўргаймен ул раҳнамони.

Отам, шоир бўл деб этганди ҳавас,
Бу ҳавас, онажон, менга муқаддас!

Отам орзулари эмасдур сароб,
Ул менга нур сочур мисоли офтоб!»

Она дуо қилди, тилаклар тилаб,
Меҳрибон ўғлини қучди эркалаб:

«Илоҳим, ушалсин отанг матлаби,
Шоир бўл, ўғлоним, ҳазратим каби».

УН ТУРТИНЧИ ҚУШИҚ

Хуросоннинг олтин бешиги — Ҳирот
Бошидан кўп ўтмиш сирру синоат

Юксак миноралар ял-ял товланиб,
Қуёш ёғдусида ранглари ёниб,

Улкан шаҳар ичра бўй чўзиб дароз,
Ҳирот доврўғини этар сарафроз.

Гарчанд порласа-да офтоб шарори,
Алишер кўнглига ёғмиш ғам қори.

Бу қор неча кундир эримас ҳамон,
Ҳамон исканжада озор чекар жон.

Ҳар қалай, банд этмиш сарой хизмати,
Бир оз унут бўлмиш дарду кулфати.

Туманли қалбидан ёзилмиш алам,
Еру дўстлар бўлмиш дардига малҳам.

Устози Лутфийдан кўнглидир ризо,
Мушибат дамида қўймади танҳо.

Гарчанд жудоликдан кўнглидир гирён,
Мунгли кўзларига боқди меҳрибон.

Мавлоно Ардашер бўлиб жонфизо,
Қошидан бир нафас кетмади асло.

Нажот илкин чўзиб аллома Мирхонд,
Кўнглини юпатди жигари монанд.

Дўстининг ғамида дард чекиб фузун,
Оҳидан ўртаниб гўёки гардун,

Бобур мирзо олмиш бағрига уни,
Умр қасрин бўлмиш таянч устун.

Алишер миннатдор бўлиб султондан,
Гўё паноҳ топиб ёруғ жаҳондан,

Умидвор кўтариб эгик бошини,
Ўксик хаёл ўртаб ичу тошини,

Сарой сари елар озурда бир ҳол,
Нима ваъда этар унга истиқбол?

Билмасди, назм уйи бўлгандек вайрон,
Кўнглида кўп эди, афсуски армон.

Отасин ўғити ёдига тушиб,
Нотинч хаёлига кетди туташиб:

«Ҳаёт гулшанингиз шукуфа этмиш,
Йигитлик фусули илкингиз тутмиш.

Баҳраманд ўлғайсиз ул чашмасордин
Ва илҳом олғайсиз чаман гулзордин.

Ҳаётбахш оғози этганда сархуш,
Шодлик бодасини айлағайсиз нўш.

Унутманг, назм айтмак ҳунари азиз,
Барчага муяссар бўлмағай ҳаргиз.

Ўзни йироқ тутинг аҳли маддоҳдин,
Қишиға дўст бўлмас нокас, гумроҳдин.

Сухбати жон тузинг яхшилар билан,
Яхши зотлар кўнгли — ҳикмати гулшан.

Улусимиз буюк, мулкимиз улкан,
Минг йилдин бурунроқ айтмишдир ўлан.

Юртимиз азалдин ўлан дафтари,
Элимиз тилида — ўлан гавҳари.

Саводхон улус бу, гувоҳдир ўтмиш,
Ўғлонлари ажиб китоблар битмиш.

Маҳмуд Кошғарий ва Юсуф Хос Ҳожит
Беруний, Синодек эл ичра нажиб.

Султон соҳибқирон жон фидо этиб
Ўз «Тузукот»ини кетмишдир битиб.

Улуғбек мирзодин «Зижи Кўрагон»
Бўлиб қолмиш элга табаррук эҳсон.

Ўғлим, улус кўнгли тоза булоқдур,
Қим андин сув ичса, толеи оқдур.

Назмингиз бўлмаса улусга ҳамроз,
Мажруҳ қуш сингари қилолмас парвоз.

Мен сиздин ризомен, оқил фарзандсиз,
Фақирга муносиб бир жигарбандсиз!

Азиз волидангиз, ўғлим, ҳеч қачон
Гам-кадар чекмасин, бўлинг соябон!

Дарвиш Али эса ҳали бир ниҳол,
Парвариш этсангиз, топғайдур камол!»

Ота васиятин дилда этиб ёд,
Табаррук руҳини қилган каби шод,

Алишер елади султон қошига,
Дунё савдолари тушиб бошига.

УН БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Султон Бобур мирзо нақшин саройи —
Ҳирот ҳашамати, Ҳирот чиройи.

Саройга кўрк бўлмиш кўркама дарвоза
Буюк салтанатни этмиш овоза.

Уймакор устунлар, гулчин пештоқлар,
Жилвагар тўсинлар, гўзал равоқлар

Хуросонга қойил қолсин деб олам,
Олтиндан қилинмиш подшоҳ тахти ҳам.

Шоҳруҳдан меросдир олтин тахту тож
(Бу — ночор улусдан йиғилмиш хирож!)

Алишер саройга келмасин қачон,
Унинг ҳашамига боқади ҳайрон.

Дилда пайдо бўлиб олий бир ният,
Барқарор бўлса дер юртда амният.

Гоҳ ёнар ифтихор оташида у,
Руҳини яйратар илҳомбахш туйғу.

Гоҳ чекар азият улус ҳолидан,
Хуросон мулкининг истиқболидан.

Гарчанд эл кулбаси эрур вайрона,
Яратиб қўймиш ул шундоқ кошона!

Маъюс Алишерни кўрган замон шоҳ,
Тахтдан тушиб, уни қаршилар дилхоҳ.

Кифтларига қоқиб, бағрига босиб,
Ардоқлар, ҳурмати дилидан тошиб:

«Алишербек, кўшким обод этмишсиз,
Ўғлимдек фақирни кўп шод этмишсиз.

Сизга тикиб азал умид кўзимни,
Миннатдор сезурмен юртда ўзимни.

Назмингиз улусга хуш ёқур ғоят,
Ҳаётда ёр бўлғай сизга ҳидоят.

Салтанат бошида турсам-да, вале,
Кўнглум мажнунсифат назм туфайли.

Шоир бўлмоқ мушкул, шоҳ бўлмоқ осон,
Шоҳдин буюк турғай шоири даврон.

Гарчанд юксак эрур шоҳнинг нуфузи,
Андин баланд турғай шоирнинг сўзи.

Элни тобе этса шоҳ фармойиши,
Шоирни шоҳ қилгай эл намойиши.

Шоир эл кўнглининг садоси эрур,
Эл эса шоирнинг даҳоси эрур.

Отангиз руҳини шод этинг, бўтам,
Сўнмасин ул азиз ёқиб кетган шам.

Фақир ҳаёт экан раҳнамо бўлгай,
Кўнглунгиз торифа хуш наво бўлгай.

Бул қутлуғ даргоҳда чекмагайсиз ғам,
Аҳли сарой сизни тутгай мукаррам».

Ўксик кўнгли гўё тоғдек юксалиб,
Деди у, ўрнидан ўйчан қўзғалиб:

«Қуллуқ, шаҳаншоҳим! Сиздек жонфизо —
Сўзларингиз этмиш кўнглимни рўшно.

Шоҳ бўлмак осонмас, шоир бўлмак ҳам,
Ҳазратим, жумбоқдур яралмиш олам».

Алишер сўзидан қаддин тутиб роз,
Олтин тахт кунжидан олиб бир баёз,

Зарҳал саҳифани очди-да султон,
Бир рубой ўқиб, жилмайди шодон:

«Май ичгин ва лекин бўлмагин бадмаст,
Саркашсан, жонингга мажнунлик пайваст.

Май ичдинг, ичмадинг, дунёга нима,
Дунё ҳам сен каби телба ёки маст».

УН ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Боғларга тўшалмиш барги хазонлар,
Ҳавода сайр этмиш кумуш мезонлар.

Турналар арғимчоқ ташлаб осмонга,
Жонсарак учмишлар жануб томонга.

Ҳовридан тушгандек оқар дарёлар,
Бағрини тарк этмиш жўшқин садолар.

Тоғлардан эсмишдир салқин шаббода,
Тўрғай наволари тинмиш самода.

Деҳқонлар кўймоқда тоқлар зангини,
Хазонлар босмоқда йўллар чангини.

Осойиш боғида лек Бобур мирзо,
Улусдан оқибат бўлгандек ризо.

Ҳиротдан кўчириб ўз қароргоҳин,
Машҳад томонларга тикмиш нигоҳин.

Пойтахт бўлмаса-да Хуросонга у,
Ҳирот шуҳратини қиларди орзу.

Осойиш ҳаётни этиб ихтиёр,
Машҳадни танлади улуғ ҳукмдор.

Унинг кўнгли тинчиб эл-юрт ҳолидан,
Мамнун эди гўё ўз толеидан.

Сулҳ тузгач, Самарқанд султони шод
Улуғбек жадвалии қилганди эҳсон.

Мирзодан чўчирди Абу Саид ҳам,
У ҳаёт, қўёлмас бу юртга қадам!

Машҳад қучоғида ул топиб ором,
Жафокаш улусдан кутди эҳтиром.

Сарой аъёнлари билан шодумон,
Машҳадга отланган чоғида султон,

Ҳусайн мирзою Алишербек ҳам,
Келмишлар карвонга эргашиб хуррам.

Султон карамидан бўлиб баҳравор,
Алишер илмга этиб жон нисор,

Узун кечаларни улади тонгга,
Кўнгли ҳамроз бўлди назмий оҳангга.

Илми нужум қилди хаёлини банд,
Юлдузли осмонга боқди ҳавасманд.

Сифинди Улуғбек мирзо руҳига,
Фикрати чулғанди кўк шукуҳига.

Файласуф сингари хаёл сурди гоҳ,
Гоҳ дилда қўзғалди сирли иштибоҳ.

Гоҳ озор чекканда, ҳасратга ботиб,
Тасалли берарди Ҳусайн ёди.

Ҳусайн султонга бўлиб сазовор,
Саройда топганди обрӯ, эътибор.

Тожу тахт даъвоси яшаб жонида,
Жунбушга келса-да қайноқ қонида,

Бобур мирзога ул садоқат билан,
Хизмат қилар эди, бахти кулиб шаън.

Султон туғишганмас, ўз авлодидан,
Унинг марҳамати чиқмас ёдидан.

Яхшилик қилганга ёмонлик нечун?
Султонга миннатдор бош эгар бугун

Отасидек тутиб уни умрбод,
Хизматин қилмакка этмиш қасамёд.

Ҳатто назмда ҳам қозонсин деб ном,
Ҳусайн кўнглига солади илҳом.

Алишер қатнаса мадрасага гар,
Ҳусайн жанг қилмоқ илмин ўрганар.

Гарчанд орзулари ҳар хил, ўхшамас,
Дўстлик меҳрин тутмиш дилда муқаддас.

Садоқат чашмасин сувидан қониб,
Илҳом чоғларида кезмишлар, ёниб.

Қайсиси ёзса гар янги бир ғазал,
Ошино этмаклик одатдир азал.

Бир-бирига гоҳо боғлаб мухаммас.
Бир боғ ҳавосидан — олишар нафас.

УН ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Қорли чўққилардан мўралар қуёш,
Машҳад уйқусидан кўтаради бош.

Карнайлар ғат-ғути оромин бўлар.
Қулогига шодон садолар тўла.

Машҳадга маҳлиё термулади у,
Садолар мавжида шўх кулади у.

Нечун шодиёна, нечун тантана?
Нечун эл жам бўлмиш яна майдонда?

Сарой аъёилари серташвиш нечун?
Нечун шикор беги хурсанддир бугун?

Нечун тулпорларга урилмиш эгар?
Балки, Бобур мирзо урушга жўнар?

Йўқ, асло! Узгадир султон мақсади,
Ул энди жанг қилмас бобоси каби.

Осойиш топсин деб мулки Хуросон,
Қиличин ғилофга солмишдир султон.

Султон истаб қолмиш шикорни бугун,
Шикор зўр безакдир қиш фасли учун!

Қўғирчоқ сингари безанмиш оти,
Қўк сари учгудек, бордек қаноти.

Ёнида навкарлар сачрайди ўтдек,
Ўлжага ташланмиш ёвқур бургутдек.

Кўзида шижоат оташи ёниб,
Ҳусайн турибди, меҳрига қониб.

Ҳусайн кўзига боққанда султон,
Жасур саркардани кўрмиш бегумон.

Шикорга отланиб Алишербек ҳам,
Асов тулпориди ўлтирар ўктам.

Шикор беги эса йўрға тулпорда,
Бахтини синайди гўё шикорда.

Халойиқ кузатар султонни ҳайрон,
Изидан чайқалиб қолади майдон.

Қашафруд ёқалаб, йўл босиб узоқ,
Қор кечиб, жайронга қўйғали тузоқ,

Овчилар қўнишди тоғ домонига,
Тобистон дараси — каклик конига.

Шикор беги шайлаб тийру камонни,
Ўзидан миннатдор этди султонни.

Қалбида ўтланиб ов иштиёқи,
Қамонкашга ўхшаб унинг сиёқи,

«Ҳайт», дея қор кечиб, овга отланди,
Султоннинг азмидан барча шодланди.

Навкарлар ҳайдашиб каклик гўдасич,
Унга пешвоз келур, султон ўлжасин

Назардан қочирмай олур нишонга,
Ихтиёрин бериб гўё камонга.

Бошидан учмишдир какликлар нолоч,
Нечаси ўқ тегиб, йиқилмиш гирён.

Навкарлар ўлжага шердек ташланмиш,
Султон қаҳ-қаҳ уриб, кўзи ёшланмиш.

Хусайн, султонни ов билан қутлаб,
Ўзи ҳам ўқ узур, омадни чўтлаб.

Алишерга ташлаб нигоҳин мағрур,
Ўлжасин томонга илдам югурур.

Шикорда пишгандир унинг кўзлари,
Шижоат аксидай қатъий юзлари.

Какликлар галасин навкарлар ҳамон
Қувлаш-ла овора ва лекин султон,

Овга даъват этар Алишерни ҳам,
Дилкушо сайрда этгандек карам.

Алишер шикорда бўлиб неча бор,
На каклик, на жайрон отмаган зиаҳор.

Уни мафтун этиб ов томошаси,
Қалбида жўшарди илҳом чашмаси.

Каклик навосига ул бўлиб вола,
Ҳайратли кўзида порлади жола.

Бир каклик фарёдваш йўрғалар қорда,
Жони омон қолиб гўё шикорда.

Алишер отмасдан, қувлайди илдам
Ва тутиб олади — ҳолдан тойган дам.

Севинчдан жўш уриб томирида қон,
Какликни султонга қилади эҳсон.

Султон хурсанд бўлиб уни олқишлар,
Мерган экансиз деб овга киш-кишлар,

Сўнг навбат келади жайрон овига,
Қай навкар дош берар ов синовига?

Шикор беги бошлар дарага шодон,
Унга жайронларнинг манзили аён.

Вале жайрон ови эмасдир осон,
Мерган овчини ҳам кўп қилар сарсон.

Кун бўйи чўзилган бу гаштли шикор
Ҳусайн кўнглини яйратди бисёр.

Алишерга эса ҳайратбахш илҳом
Бир латиф ғазални айлади инъом.

УН САҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Куртаклар гул бўлиб, қийғос очилди,
Оламга муаттар бўйлар сочилди.

Қуёш зияснини эмиб дала-дашт,
Сурурли боғларда деҳқон қилди гашт.

Кўнглини қувнатиб наврўз айёми,
Тилидан кетмасдан сумалак таъми,

Заминга тўқди у манглай терини,
Дур билан тўйдирди гўё ерини.

Машҳади муқаддас гул қучоғида,
Шодон нафас олар ҳаёт боғида.

Баҳор либосида яйрайди эл ҳам,
Дилида ғунчадек кўзи юмуқ ғам.

Алишерни қутлар наврўзи олам,
Фалакдек ранго-ранг зардўзи олам.

Ўтли гуйгулари сигмас кўксига,
Сўз топмай, лол боқар баҳор ҳуснига.

Бошига тушгандек Алишер ҳоли,
Ҳусайн манглайин ўпгандек толе,

Қалбида замзама қилади илҳом,
Хаёл кабутарин этолмасдан ром.

Баҳор насмидан яйрайди қушдек,
Чаманзор бу олам туюлар тушдек.

Алишерга тикар ҳайрат кўзини
Ва унда кўради шеър юлдузини.

У ҳам Ҳусайнга ўтли тикилар,
Меҳр ёғдулари дилга тўкилар.

Бир-бирини босиб бағрига маҳкам,
Дейишар: афсуски, баҳор умри кам!

Сўнг яна боғаро сайр этиб дўстлар,
Болалик дамларин завқ билан эслар.

Ҳирируд бўйида ичилган қасам,
Садоқат рамзидек боғлар мустаҳкам.

Унга содиқ қолгай дўстлар бир умр,
Токи порлар экан кўзларида нур.

Ким бузса, эл аро юз қаро бўлгай,
Не юз қаро, мотамсаро бўлгай.

Хаёлга гарқ бўлиб дўстлар сайр этар,
Балки ушбу гаплар кўнглидан ўтар.

Норғул йигит энди Ҳусайн, ахир,
Тоғни талқон қилур, ул этса амр,

Шоҳликни ул ҳамон орзу қилади,
Қудрати етмас лек — ўзи билади.

Содиқ мулозимдир Бобур мирзога,
Тож киймаса, нечун келди дунёга?

Алишер шоҳликни қилмайди даъво,
Олтин тож солмайди кўнглига гавғо.

Басдир, бўлса унга назм кишвари,
Қалбини тинчитмас эл ташвишлари.

Илм булоғидан ичсам, дер қониб,
Шеърят ишқида ўтсам, дер ёниб.

Ғарчанд икки дилда икки зўр мурод,
Дўстлик меҳри этмиш қалбларни обд.

I

Султон Бобур мирзо осойиш истаб,
Осойиш топмади, тан-жони титраб,

Қора безгак тутиб, ётиб қолди у,
Машҳаднинг бошига қайғу солди у.

Ундан ҳол сўргани келди ҳабиблар,
Бошида парвона бўлди табиблар.

Мўътадил бўлса-да Машҳад ҳавоси,
Топилмади унинг дардин давоси.

Назмкаш хомаси қоғозда қолди,
Улусга номаси оғозда қолди.

Машҳаднинг кўз ёши мисли сел бўлди
Ва селга фарқ бўлган шўрлик эл бўлди.

Эл энди қаддини ростлаган чоғда,
Тағин қисмат уни қолдирди доғда.

Тағин шаҳзодалар қўзғалиб қолди,
Шоҳсиз тожу тахтга кўз солиб қолди.

Султонни қабрга қўймасдан ҳали,
Саройда бошланди тож-тахт жанжали.

Тахтга даъвогарлар шай қилиб шамшир
Қулай пайтни пойлаб кўрдилар тадбир.

Хусайн бўлса-да тахтга даъвогар,
Нечундир олмади илкига ханжар.

Алишер сингари ёниб мотамда,
Таянчи қолмаган эди оламда.

Ҳусайн ёнида мунгли Алишер,
Мотамзада эди, мисли мажруҳ шер.

Ҳали унут бўлмай отасин ғами,
Уни тутқун этмиш султон мотами.

Бу не кўргуликдир, бағритош ҳаёт,
Наҳот, раҳму шафқат сенга бўлса ёт?

Наҳот, силамасанг унинг бошини,
Бошига ёғдирсанг кулфат тошини?

Заррача мурувват бўлса сенда гар,
Эҳтимол, кун келиб тақдир эркалар.

Ғамзада эл билан чекиб азият,
Эгилган бошини силаб раият,

Фарзанди сингари бўлиб жонфишон,
Султонни тупроққа топшириб нолон,

Алишер ғамзада қайтди мозордан,
Бағри қон йиғларди чекмиш озордан.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Муҳташам хонада шам сочар ёғду,
Учмиш, шамдек уйғоқ кўзлардан уйқу.

Икки дўст сўзига осгандек қулоқ,
Само соқчиларин кузатар уйғоқ.

Бобур вафотидан сўнгги бу кеча
Сухбати чўзилар балки тонггача.

Бошини эгса-да бемаврид қайғу,
Ҳусайн мирзонинг кўнглида ғулу.

Тахтни олай деса журъати етмас,
Журъати етса-да, қудрати етмас.

Саройда бор ундан қўли баландлар,
Шоҳликка даъвогар шерга монандлар.

Эски мато каби ҳали Хуросон
Парча-парча бўлиб кетмаса гирён.

Қимнинг баланд бўлса ҳарбий қудрати,
Ҳукмдор бўлмоққа етгай журъати.

Кучли қўшин йўқдир ҳеч бирида ҳам,
Даста-даста навқар эмас мустаҳкам.

Шаҳзода зоти бор — шоҳлик даъвоси,
Бешикда ўргатмиш балки онаси.

Ҳусайн мирзо ҳам шаҳзода, ахир,
Аммо сийламади азалдан тақдир.

Падари бузурги Мансур мирзо ҳам
Салтанат кўйида ўтди дунёдан.

Вале волидаси жон этиб фидо,
Подшоҳ бўл деб ният қилди доимо.

Нечундир, Ҳусайн ўйлари тарқоқ,
Тож-тахт орзусила яшайди бироқ.

Алишер мақсади тамом бўлакдир,
Илм чашмасидан қонмак — тилакдир.

Дўстининг ништардек ўтқир кўзига
Уйчан боқиб, ҳайрон эди сўзига:

«На чора? Ғанимат дамлар ўтмакда,
Умримиз дарёдек оқиб кетмакда.

Ҳануз бирор жойда қўним топмадик,
Ё жангда мардона от ҳам чопмадик.

Эмди бу оламда паноҳимиз йўқ,
Ҳатто бош урарға даргоҳимиз йўқ.

Бу оқшом биргамиз, эртага, фақир
Машҳаддин бош олиб кетмакка мажбур».

Алишер дўстига тикилди ўтли,
Ҳаяжон ичида бузди сукутни:

«Бул қатъий қарорми? Кетурсиз қаён?
Ё Ҳирий кўнгулга солдими туғён?»

«Йўқ,— деди Ҳусайн,— Ҳирийда меним,
Ватаним эрса-да йўқдир таянчим.

Фақир боролмағай Самарқандға ҳам,
Гарчи Абусаид бўлса-да тоғам.

Мени ғанимидек хуш кўрмас асло,
Кўнглида яшайдур ўзга муддао.

Ҳирийдин умидин узмаган ҳамон,
Жониға гулгула солмиш Хуросон.

Аммо чўчир эди Бобур мирзодин,
Афсус, бевақт кетди султон дунёдин.

Ул эмди ғилофдин суғуриб шамшир,
Хуросон устиға балқи от солур.

Машҳадда қолмакка йўқ сира илож,
Ғавғолар домида омонат тахт-тож!

Алишер бир дафъа хаёлга ботди,
Шафқат кўзи билан маъюс сўз қотди:

«Йўқса, қайдин паноҳ топғайсиз, мiрзо,
Қим этгай қоронғу кўнглингиз рўшно?

Абусанд мирзо темурий гарчанд,
Ўз қавми қошида бўлмиш нописанд.

Маърифат аҳлини қатағон этмиш,
Зулмидин олимлар тарқалиб кетмиш.

Билурмен, ул сизни хуш кўрмас азал,
Сиздин кўра анга бегона афзал».

Ҳусайн кўзлари баттар ўтланиб,
Вазмин жавоб берди, бир оз ўйланиб:

«Марвни истамиш бу кўнгул, нетай?
Мақсадға ўзга бир йўқдир йўл, нетай?

Марвға тобедур Жом бирла Макон,
Улусин бошида Санжардек султон.

Вале норизодур улус Санжардин,
Санжар ўтқарармиш элин ханжардин.

Марҳум султонимиз этиб ҳимоя,
Марҳамат кўргазмиш биланиҳоя.

Евқур қўшини ҳам кучлидир ғоят,
Санжар паноҳ бўлса бошимга шояд.

Қамтарлик либосин кийса-да, фақир,
Қошида бош эгсам мисли мусофир.

Мурувват илкени узатғай, балким,
Қўнглим синиқларин тузатғай, балким».

Шубҳа оташида қолиб бегумон,
Алишер сўзлайди куйингансимон:

«Санжардин улуси эрса норизо,
Сиз андин марҳамат кутманг ҳеч, мирзо».

Боши қотиб деди Ҳусайн зўрға:
«Билурмен, ул мени ўтқазмас тўрға.

Тўрт томон қибладур, фақирға бул ол,
Қайға бош урса ҳам егайдур пушмон.

Вале қудратлироқ бирор ҳукмдор
Паноҳида бўлсам деган умид бор».

Алишер ўт каби кетди-да сачраб,
Мардона деди у, дўстига қараб:

«Афсус, минг афсуски, сизга Хуросон
Умид кўзин тикиб, боқмиш нигорон.

Илм ва маърифат, фан ила санъат,
Кошки, қўшса Ҳирий ҳуснига зийнати

Ҳирий қисматидин бағримда фиғон,
Умид ғунчалари бўлмакда хазон.

Ҳирийга керакдур адолатли шоҳ,
Қудратли раҳнамо, саодатли шоҳ!

Улусимиз қачон яшагай озод,
Қачон тинч яшагай, қачон бўлғай шод?

Тўқ ва обод бўлғай юртимиз қачон?
Қачон улусимиз бўлғай фаровон?»

Алишер сўзидан қалбида ғулу,
Диққат билан жиддий назар солди у,

Тасодиф фикридан босди-да, ҳайрат,
Ақлига тан бериб, деълди: «Раҳмат!»

Ҳусайн қошида ўспиринмас, йўқ,
Доно йигит турар, сўзи мисли ўқ.

— Йўлим равон эмас, кўпдир тўсиқ, ғов,
Бир кимса дўст бўлса, ўзгасидир ёв.

Оғир синовлардин ўтмоғим даркор,
Мақсадга етгунча чекурмен озор.

Аmmo мени кутар, шуҳрат, тахту тож,
Қасд этсам, ишларим топғайдур ривож.

Қўлни қовуштириб турмак пайтимас,
Машҳадда ҳеч кимса тож кийгин демас.

Фурсат ганиматдур, бой бермай илкдин,
Нажот сўрсам дейман қудратли мулкдин.

Алишер кўнсангиз, бирга кетурмиз,
Субҳидам Марв сари йўлни тутурмиз?»

— Темурийзодасиз, Хусайн мирзо,
Ҳақлисиз тож-тахтни этмакка даъво.

Вале мен... тутғаймен илм йўлини,
Кўнглум хуш кўрғайдур Машҳад элини.

Мадраса таҳсили сизга аёндур,
Тарк этиб кетмагим, дўстим, гумондур.

Камол Турбатийни хоҳиш этурмен,
Ул зот карам этса, илкин тутурмен.

Хусайн дўстига боқиб меҳрибон,
Сўзлади, кўнглини тинчитгансимон:

«Қадамингиз сизнинг имлда шахдам,
Аммо канда қилманг назм машқин ҳам.

Уқуб олинг, дўстим, борица имкон,
Менинг эса вақтим йўқтур бегумон.

Юрт қачон тинчиса, учрашурмиз, бот,
Насиб этса, қутлар бизни ҳам Ҳирот.

Қайда бўлсам, сизга хабар этурмен,
Азиз номингизни ёдда тутурмен.

Кимга кулиб боқса олдиндан иқбол,
Қадрдон дўстидин сўрағай аҳвол.

Болалик қасамин унутманг асло,
Анга содиқ бўлмак эзгу муддао!»

Алишер кўзлари севинчга тўлиб,
Қутлуғ аҳд-паймоннинг шоҳиди бўлиб:

Тилади жонажон дўстига оқ йўл,
Хусайн мирзонинг қўлин олиб сўнг.

Манглайига босди бир лаҳза шодон,
Ёришиб қолганди субҳи Хуросон!

ПИГИРМАНЧИ ҚУШИҚ

Денгиздек безовта мулки Хуросон,
Безовта чайқалар Машҳад беомон.

Яна шаҳзодалар кўтардилар бош:
Ўртада — олтин тахт, улоқдек талаш.

Тахт битта ва лекин даъвогарлар кўп,
Хилват-хилватларда шайланмишлар хўп.

Барчаси ўзига излаб тарафдор,
Улуснинг бағрини этмиш ярадор.

Султон қўшини ҳам бўлиниб кетди,
Қўмондонлар ҳийла йўлини тутди.

Тахт деса — оға не, ота ҳам ётдир,
Тахт жанги жанг эмас, нақ қиёматдир.

Сарой ўхшаб қолди ари инига,
Шамширлар сизмади гўё қиннига.

Бу ҳолдан Алишер тинчи йўқолди,
Хусайн мирзо йўқ — бир ўзи қолди.

Саройни тарк этиб кетди-да тамом,
Мадраса бағрини кўнгли этди ком.

Чунки Ҳиротга ҳам қайтолмасди у,
Мунда ҳам қўпганди тахт учун ғулу.

Қуюнда қолгандек нотинч Хуросон
Бошида ўйнарди қилич бегумон.

II

Самарқандга етди бир нохуш хабар
(Абусаид учун лек бу хушхабар):

«Султон Бобур мирзо оламдин ўтмиш,
Хуросон фиғони самони тутмиш».

Маъюс тортди — кимки унга қариндош,
Бепарв тинглади — кимки бағри тош.

Ҳукмдор жони лек ўт ичра қолди,
Ҳирот фатҳи дилга ғулғула солди.

Фурсат — чақмоқ эди, бой берса агар,
Сўнгра ўкинарди ўлгунга қадар.

Чақмоқ — толе эди, ялт этиб бир дам,
Равшан этди балки қолган умрин ҳам.

Бахтини қарангки, қулай пайт келди,
Сулаймон ўлдию девлар қутулди.

Ахир неча йилдир, тахти Хуросон
Умидида нотинч, жони саргардон.

Наҳот ёрлақади уни хуш толе?
Наҳот, кулиб боқди Ҳирий ҳилоли?

Абусаид ўйчан, аммо кайфи чоғ,
Боғаро кезса-да илқида яроғ.

Баҳор жамоли ҳам этмайди мафтун,
У босқин ўйларнинг домига тутқун.

Сулҳ тузиб, яшади чўчиб Бобурдан,
Отланса, ул тўсмас, чиқиб қабрдан!

Ҳар лаҳза ғанимат, ғанимат ҳар кун,
Хуросон тахтини забт этмак учун!

Лек унда Ҳусайн мирзо сингари
Баҳодирлар борки, балки лашкари

Қўли баланд келиб, керилса ғолиб,
Қайга ул бош урар аскарсиз қолиб.

Яна Санжар ҳам бор — Марв султони,
Қудратли қўшиннинг чўнг қўмондони.

Бобур мирзо унга зўр ҳомий эди,
Олий зотлар ичра энг олий эди!

Ул ҳам Ҳирот сари от сурса агар,
Жанговар кучлари балки тўқнашар.

Абусаид ўйлар, кўпирар қони,
Кўзига кўринмас ҳаттоки жони:

«Мардга кенг дунё бу, қўрқоқ учун тор,
Мардга қасри олий, қўрқоққа-чи, дор!

Сен хунхор бўлмасанг, хунхор бўлғайлар,
Сен озор бермасанг, озор берғайлар».

Икки мулк сулҳини бузиб ҳукмдор,
Ҳиротни олмакка айлади қарор.

III

Баҳор келиб, кўҳна олам уйғонар,
Саройда ҳали ҳам фитна тўлғонар.

Саройга тиккандек нажот кўзини,
Нотинч сезар эди барча ўзини.

Ҳеч кимса билмасди, очар эди фол:
Қимга кулиб боқар улусда иқбол?

Тахт учун авж олиб қирғин ўзаро
Бўлмиш неча зотлар толеи қаро.

Бугун — бири, эрта — ўзгаси султон,
Қиронлар домида инграр Хуросон.

Элга бош ва юртга бўлмаса сардор,
Ғаним этар унинг тупроғини хор.

Мушкул кунда бўлиб бошига бало,
Улусни кулфатга этиб мубтало,

Ҳирот осмонида тугилгандек ой,
Душман оёқ қўйди унга ҳойнаҳой.

Қора дажжол каби солиб ғалаён,
Қуюндек бостириб келди беомон.

Абусаид мирзо зулмидан, ҳайҳот,
Ҳазондай сарғайди, начора, Ҳирот!

УЧИНЧИ ҚИСМ

«ЙИГИТЛИК ЧАШМАСОРИНИНГ ҲАЁТБАХШЛИГИНИНГ ОГОЗИ»

Шабоб замониким, йигирмадан ўттуз бешгача деса бўлгайким, ҳам бу фусулнинг ёзидурким, йигитлик чашмасорининг ҳаётбахшлигининг оғозидур.

Алишер Навоий

Амир Алишер... Абу Саид Мирзо Султоннинг замонида Хуросон дориссалтанасига бориб, бир неча кунини ул иқбол уйи остонасининг мулозаматида ўткарди, аммо ўзининг ҳолига яраша риоят ва тарбият тополмади.

Мирхонд

Мир Алишердан аввал ва ундан кейин ҳеч ким туркий тилда шеърни ундан кўпроқ ва ундан юксакроқ ёза олган эмас. Навоий бу ҳунарда устоддир. Ва унинг туркий шеърлари Мулло (Абдураҳмон Жомий)нинг форсий шеърлари билан тенг шуҳратга эгадир.

Мирзо Ҳайдар

БИРИНЧИ ҚҶШИҚ

Қашафруд водийси баҳор қўйнида,
Ҳаёт куйи янграр гуллар тўйнида.

Булоқдек тиниқдир кўм-кўк осмони,
Қушлар нағмасида баҳор достони.

Қиличдек ярқираб оқар Қашафруд,
Тунда аксин кўрмиш унда Аторид:

Бу — фалак котиби, сирли сайёра,
Қошки, Алишерни этмай овора,

Ҳомий бўлса унинг бошида абад
Ва ўксик кўнглини айласа обод.

Мозий афсонаси бўлиб ҳақиқат,
Қашф этса, назмда янги мамлакат!

Қашафруд бўйида у сурар хаёл,
Руҳида яшайди таажжуб бир ҳол.

Рутубатли тунда сиқилиб кўнгли,
Тонг билан ҳужрасин тарк этди мунгли.

Қафасдек кўриниб кўзига Машҳад,
Бош олиб кетмакни қилдими мақсад?

Кўнгил ғуборини ёзмакка наҳот,
Машҳаддан топилмас дилга яқин зот?

Ҳусайн мирзо ҳам ўзга йўл тутди,
Паноҳ излаб, Марв сариға кетди.

Мавлоно Лутфий ҳам қолди йироқда,
Алишер не қилгай энди бу ёқда?

Азиз волидасин не кечди ҳоли,
Инисин букдими ғурбат шамоли?

Қора булут кезар Ҳирий бошида,
Калхатлар дағдаға қилар қошида.

Қайга етса Абу Саид қадами
Тутундек ўрламиш кўкка эл ғами.

Оёғи остида пайҳондир Ҳирот,
Ҳирот осмонини тўсмиш зулумот.

Қувғинга учрамиш улуг зотлар ҳам,
Тегирмон тошидек босмишдир алам.

Ари уясига ўхшаган шаҳар,
Алишер қалбига солмиш ғам, кадар.

Қадам қўёлмайди Ҳирот сари у,
Гарчанд яшаса-да, кўнглида орзу.

Оқибат дардига тополмай даво,
Кашафруд бўйига келди бенаво.

Сайр этди соҳилда хаёл ичра банд,
Тўлқинлар мавжига боқди ҳавасманд.

Руҳида тарқалган сингари туман,
Мафтун этди гуллар қурган анжуман.

Борлиққа боқди у шайдо кўз билан,
Гўё нидо этди ўтли сўз билан.

Юксак чўққиларга хуш нигоҳ отди,
Табиат қошида хаёлга ботди.

Унут бўлиб кўнгил дардлари гўё
Баҳор қўшиқ айтди унга бир дунё,

Қолмади бағрида заррача ғубор,
Тумандек тарқатди уни лолазор.

Кашафруд тўлқинин олиб қайтди лек,
Ғазал ишқи ёниб қалбида ўтдек.

Йўлда у бир чолни учратиб қолди,
Гаплари қовушиб, суҳбат авж олди.

Бир ажиб ҳикоят сўйлаб берди чол,
Жон қулоғин тутди Алишер хушҳол:

«Бўтам, сизга айтсам қадим замонда,
Икки дўст бор экан Ажам томонда:

Бири — Муқбил экан, бириси Мудбир;
Ҳаёт гулшанида яшаркан масрур.

Муқбил орзу қилса илм булоғин,
Мудбир излар экан фароғат боғин.

Икки дўст ажралиб оқибат бир кун,
Икки йўлни тутиб кетмишлар бутун.

Муқбил мадрасадан топса гар паноҳ,
Мудбир майхонада чекмиш оҳу воҳ.

Муқбил уламога эгса бошини,
Мудбир хумга тўкмиш кўзин ёшини.

Муқбил илм уйин шонга тўлдирмиш,
Мудбир бир кимсани уриб ўлдирмиш.

Муқбилни шоҳ сийлаб, эгса гар мамнун,
Мудбирни қатл этмиш гуноҳи учун.

Муқбил узоқ яшаб кўрса эҳтиром,
Мудбир инсонлигин айламиш бадном.

Яхшидан от қолур, ёмондан-чи дод.
Алқисса, эзгулик яшар умрбод.

Сиз илм йўлига тушибсиз, болам,
Эл-улус кўнглига бўлингиз ҳамдам.

Чол дуо қилди-да ҳаяжон ичра,
Унга бахт тилади бу жаҳон ичра.

Меҳмон этиб уни кулбасида чол,
Намозшом кузатди шаҳарга хушҳол.

Алишер унутиб ўзини тамом,
Чол суҳбати тагин кўнглин этиб ком,

Тоғ ошиб, уфққа ботгандек қуёш,
Алишер болишга мамнун қўйди бош.

ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Бир даста навкар-ла Ҳусайн мирзо
(Кўнглида элига шоҳлик муддао)

Марвга қадам қўйди, йўл босиб узоқ,
Халойиқ ётсираб кузатди бироқ.

Қатъият акс этиб қиёфасида,
Шижоат барқ уриб ишорасида,

Ужарлиги бўлиб юзидан аён,
Кўзлари наштардек қадалиб ҳар ён,

От қўйиб, Ҳусайн мирзо еладир,
Санжардан ул паноҳ излаб келадир.

Санжар — Марв ҳоқими, гарчи бермиш тан,
Вале бўлак эди мақсади аслан.

Довруғи тутганди Хуросонни ҳам
Бобур билан Санжар эди ҳамқадам.

Ҳусайн мирзони қадрлаб Санжар,
Ҳадя этган эди Ҳиротда ханжар.

Шу важҳдин Санжарга қилиб тавалло,
Ўзин этмак бўлмиш элда муалло.

Ҳусайн, қалъага яқинлашган он
Дарвозани қоқди навқари чаққон.

«Ҳусайн мирзо, денг, айламиш сафар.
Султонга келтирдим қайғули хабар:

Султон Бобур мирзо қилмишлар қазо,
Ҳазрат бандаликини келтирмиш бажо».

Бу хабар оғиздан-оғизга ўтди,
Кўз очиб юмгунча саройни тутди.

Саросима ичра қолгандек Санжар,
Мулозимга ўткир кўзларин қадар:

«Йигитлар толиққан йўлда, эҳтимол,
Эҳтиром кўрсатинг аларга дарҳол.

Мирзо ҳурматини баланд тутгайсиз,
Ҳузуримга ани таклиф этгайсиз».

Мулозим таъзим-ла бош эгиб хурсанд,
Султон фармониға жон этди пайванд.

Кўп ўтмай, Ҳусайн қалбида ғулу,
Санжар ҳузурида таъзим этди у.

Тахтидан тўнғиздек қўзғолиб Санжар,
Ҳусайнга синчков нигоҳин қадар.

«Адашиб қолмабсиз йўлдан, хайрият,
Балки чеккандирсиз чўлда азият?»

Ҳусайн юзида қатъий ифода
Акс этиб, сўзлади кескин ва содда:

«Мақсад аниқ бўлса, адашмоқ нечун?
Марвга келмадим томоша учун.

Фақирнинг кўнглида ўзга муддао
Бош уриб келмакка этмиш мубтало.

Султон Бобур мирзо оламдан ўтмиш,
Машҳади азимни мусибат тутмиш.

Ун бир яшар ўғлин ва лекин султон
Ворис қилиб кетмиш, тахти Хуросон

Шоҳ Маҳмуд илкида қолмиш оқибат,
Машҳад қил устида турур омонат.

Шаҳзода номидин юртни сўрар ким?
Ким ўзин санайди улусда ҳоким?

Шу савол келтирмиш паноҳингизга,
Дўст қадам қўйгандек даргоҳингизга»

Бобур Мирзо руҳин шод қилган каби
Фотиҳа қилди-да, ўртаниб қалби,

Санжар қўлларини юзига сурди,
Хусайн кўзида илтижо кўрди.

Вазмин деди сўнгра: «Марву Жом, Макон
Фақирнинг мулкидур, Санжардек султон

То тирик экандур, бермас ҳеч кимга,
Ахир, ул салтанат қурмаган қумга!

Қудрати етадур бўлмакка қалқон,
Балки, бош эгадур анга Хуросон!»

Фурсатни бой бермай Хусайн аммо
Солди гўё султон кўнглига ғавго:

«Хуросон тахтининг даъвогари бор:
Ул — Султон Иброҳим: тулкидек айёр

Бобур замонида зиндонда эди,
Балки бош кўтариб қолғуси эмди.

Аламзада эди қавми ҳам бутун,
Қашқирдек ташланмиш балки тахт учуа.

Хусайн ғазабин кўрди-да Санжар
Кўнглида қўзғалди нафрати баттар:

«Санжар тирик экан, бош эгмас асло,
Тиз чўкиб яшашдин ўлимдир аъло.

Имонингиз комил бўлсин, султоним,
Бўйсунмаймен, токи танда бор жоним».

Хусайн кўзлари қувончга тўлиб,
Кўнглида ишончи барқарор бўлиб,

Санжар журъатига тан бериб яна,
Асил муддаосин деди мардона:

«Салтанат темирдек бўлса мустаҳкам,
Қуламас бостириб дажжол келса ҳам.

Қудратли бўлмаса шоҳ салтанати,
Осойиш топмағай эл, мамлакати.

Содиқ йигитлари бўлмаса, султон,
Ғолиб чиқолмағай жангдин ҳеч қачон.

Ул шафқат қилмаса улусга агар,
Муҳтожлик даштида ранги сарғаяр.

Хуросон кулфати бағримни ҳамон
Тегирмон тошидек эзмиш беомон.

Абусаид мирзо хавфи бор аммо,
Заҳрини сочмаса мисли аждаҳо.

Хуросон тахтига ҳоким бўлса у
Балки, Марвга ҳам солади ғулу.

Фақирға тағодур, лек баланд ўчим,
Яксон қилай десам, етмайдур кучим.

Аммо у қаҳримдин қочиб қутулмас,
Ҳирийға заҳрини сочиб қутулмас.»

Содиқ дўст топгандек Санжар ўзига
Меҳр билан боқди унинг кўзига.

Мос келиб мақсаду муддаолари,
Босилди гўёки дил ғавғолари.

Иззат-икром билан Ҳусайнни у,
Зиёфат айлади, дилда бир орзу:

«Қанча яқин бўлсак, бўлсак қон-қардош.
Оғадек чиқарсак бир яқодин бош,

Меҳр ипларимиз боғланур маҳкам,
Қудратли бўлажак ҳокимият ҳам.

Султонга эди лек ҳурматим баланд,
Ўйимда бўлғайсиз энг азиз фарзанд».

Ё Санжар сўзидан ва ё шаробдан,
Ё меҳр нурига муштоқ офтобдан

Жунбиш қилди Ҳусайн томирида қон,
Зўр ҳомий топдим деб келтирди имон,

Султон Санжар мирзо шодланди беҳад,
Қувонч тўлқинлари билмади сарҳад.

Олий мақсад билан кийгизди-да тўн,
Қутлади, ўзидан ғоятда мамнун.

Ҳусайн бу ҳолдан шод ва лол эди,
Бошида ғам эмас, йўқ, иқбол эди.

Санжар сиймосида балқиб ифтихор,
Ҳусайнга қараб деди маънодор:

«Эмди дам олғайсиз Султон Ҳусайн,
Мавр ҳавоси ҳам ёқимли майин».

«Қуллуқ!» деб Ҳусайн этди-да таъзим,
Орқага тисланди, уни мулозим

Ҳашамдор хоналар сари бошлади,
Қия эшикдан қиз нигоҳ ташлади.

Ҳусайн кўзлари қадалди ўқдек,
Қиз ёпди эшикни, чўчиб оҳудек.

Ва лекин кўнглида нурли из қолди,
Кўзлари ўнгида қўш юлдуз қолди.

Ҳусайн узоқ вақт ўйланиб ётди,
Фурбат тунни тугаб гўё тонг отди.

УЧИНЧИ ҚУШИҚ

Мадраса ҳужраси... Чоғроқ ва шинам,
Саҳнига тўшалган оҳорсиз гилам.

Токчада китоблар терилган қатор,
Олам ҳикматидан бағри шуъладор.

Деворларда ажиб насҳ талиқ билан
Ёзилган шеърлардан лавҳа осилган.

Хонтахта устида: девону баёз,
Қора тушли довот, бир даста қоғоз.

Ва қамиш қаламлар ҳамда биллур шам,
Алишер кўнглига ҳамрозу ҳамдам.

Ғариблик жонига кўрсатиб асар,
Азиз волидасин меҳрини қўмсар.

Хаёл қуши учар Ҳирот томонга,
Турилмиш гўшаси — ота маконга.

Вале борай деса йўқдир ҳеч илож,
Машҳад таҳсилига ул эрур муҳтож.

Олий орзуларин жувонмарг этиб,
Маърифат масканин кетса тарк этиб,

Ҳирийда ким тутғай илқидан яна,
Қим ғариб бошида бўлғай парвона.

Навқирон йигитлик бўсарасида,
Машҳаднинг энг олий мадрасасида

Илм чашмасидан бўлиб баҳраманд,
Боққанда истиқбол сари орзуманд,

Етмаса, ғанимат кунлар қадрига,
Қим қулоқ осар сўнг кўнгил амрига?

Ушбу саволларга тополмай жавоб,
Неча тунларни у ўтказди беҳоб.

Ҳамон хаёлига солиб оташлар
Қалбини беомон ўтларга ташлар.

Лекин у бу «жанг»дан чиқса-да ғолиб,
Нечундир ўлтирмиш хаёлга толиб!

Бир латиф ғазалнинг сирли илҳоми
Домида тутқундир ўтли каломи.

Гарчанд қалам билан азалдан сирдош,
Муттасил эгса-да қоғоз узра бош,

Бу тонг юрагида ўзга савдолар,
Дилидан илҳоми келар дарёдай.

Берлиқ уйғониб тонг ашуласидан,
Ҳилол нурсизланиб кун шуъласидан,

Алишер чеҳраси очилиб кундек,
Қуёш саломидан кўнгли мамнундек

Саодатли куннинг келиб муждаси,
Ёғдудан нурафшон бўлиб ҳужраси,

Бир парча осмонга кўз тикади гоҳ,
Гоҳ ҳамроз қоғозга қадайдим нигоҳ.

Даричадан эсар куз шаббодаси,
Илкида сарбаланд тоғлар бодаси.

Баҳраманд бўлгандек қуёш тафтидан
Симоби тўнини олар кифтидан.

Ва шўх-шан чертади илҳом созини,
Қоғозга тўкади кўнгили розини:

«Ҳар гадоким, бўриёйи фақр эрур
кисват анго,
Салтанат зарбафтидин ҳожат эмас
хилъат анго».

Бу — янги ғазалга бўлди-да матлаъ,
Шоир қилди унга жонини садқа.

Ғаввосдек дур излаб сўз уммонидан,
Мисқоллаб зар олиб гуҳар конидан,

Оламга ёғдусин сочганда қуёш,
Қоғоздан оҳиста кўтарди-да бош,

Ғазал мақтаъига топиб латиф байт,
Сўнг нуқта қўяди, дунё кулган пайт:

«Ғар Навоий сўз узотти
фақрдин эрмас деланг,

Бўлмагунча ҳукм шаҳдин
қайда бу журъат ансоэ.

Бу гулшан бўйдан олам бўлар маст,
Олам дарди эса ғазалга пайваст.

ТҲРТИНЧИ ҚУШИҚ

I

Ярадор бургутдек Султон Ҳусайн,
Қўнай деса, унинг жойи йўқ тайин.

Мурғоб даштларида кезмакда сарсон
У билан Бека ҳам кезар ёнма-ён.

Бека — Султон Санжар мирзонинг қизи,
Ҳусайн мирзонинг суюк юлдузи.

Бириси малика, бири шаҳзода:
Илкида тутгани оғуми, бода?

Нечун Марвни ташлаб елар Мурғобга?
Нечун юз тутдилар фожий саробга?

Ва лекин сўнмасдан умид қуёши,
Ғанимлар қасдидан эгилмай боши,

Мардлигу шижоат чақнаб кўзида,
Оташин куч-қудрат сезиб ўзида,

Йигитлари билан баҳодирга хос,
Елмакда Ҳусайн — қалбида қасос...

Марвга у дўст эмас, энди ёв бўлиб,
Қадам қўяр, балки, ўт-олов бўлиб!

Ҳусайн тимсолида Санжарга алҳол,
Буюк бир саркарда кўринди яққол.

Кўнглида аҳд ипин тугди-да маҳкам,
Ҳусайн қалбига қўл солди хуррам.

Шаҳзода бу бахтдан боши осмонда,
Ундан бахтли одам йўқдек жаҳонда.

Бека — келин бўлмиш, Ҳусайн — куёв;
Икки қалбда ёнар ишқ ёққан олов.

Беканинг илкида бебаҳо ёқут,
У ўзин қувончдан этгандек унут.

Авлоддан-авлодга ўтмиш бу мерос
Ҳусайн ҳадяси — йўқ эди қиёс.

Ҳиндистон фотиҳи — бобосидан у
Ажиб ёдгор эди, дунёсидан у

Кечса ҳам, кечмади ёқутдан асло,
Уни ўз қадридек тутди муалло.

Олий ҳиммат билан Санжар мирзо ҳам
Баҳодир куёвга кўрсатди карам:

Бебаҳо шамширу араби тулпор,
Хазинадан олтин айлади нисор.

Баҳодир куёвдан кўнгли тўқ султон
Марвни топшириб унга шодумон,

Ёзда Машҳад сари мамнун йўл тутди.
Фароғат боғида ўзни унутди.

Тадбиркор Ҳусайн султондек дарҳол
Сарой аҳлини қилди кўнглини ишғол.

Вале вазир Ҳасан қалбида фитан,
Кўзида меҳрмас, ниш урди тикан.

Шикорга кетганда Ҳусайн мирзо,
Унга бўҳтон қилиб, тарқатди иғво:

«Ҳусайн азалдан тахтга даъвогар,
Куёв қилиб уни панд еди Санжар.

Шаҳар дарвозасини бекитинг маҳкам,
Шаҳзода қўймасини Марвга қадам».

Ҳусайн қайтганда ўзга ҳол эди,
Ҳар навкар гўёки бир дажжол эди.

Ўқ билан қаршилаб қалъа бошида,
Нафрат ёнар эди ичу тошида.

Вазир фитнасини англаб шу замон,
Ғазаби сел каби тошиб бегумон

Ҳусайн жанг қилди — кўзида чақин,
Вале келолмади қалъага яқин.

Шарт қўйди: гар халос қилинса Бека,
Марвнинг бошига солмас таҳлика.

Ҳасан рози бўлди: малика шу он
Ҳусайн қошига отилди гирён.

Узи қўйган шартга қилди-да амал,
Ҳусайн қалъани қилмасдан қамал,

Шаҳардан бош олиб кетди ноилож,
На чора? Омонат қолди тахту тож.

Кечмиш воқеадан дил уйи вайрон,
Йигитлари билан бесару сомон

Мурғоб эли сари сурмакдадир от,
У кимдан бош эгиб, сўрайди нажот?

БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Қаҳратон қўйнида Машҳад боғлари,
Алишер елмакда мадраса сари,

Қорли манзарадан кўзлар қамашар,
Тилиқ бир ҳаяжон қалбга туташар.

Аҳли Машҳад ҳали танимас уни,
Ғариблик шомида ўтмакда куни.

Вале мадрасанинг мударрислари,
Олиму шоиру муаррихлари

Салоҳиятига чиндан бериб тан
Мусоҳаба этар Алишер билан.

Мударриси аълам Муҳаммад Эҳсон
Бошида отадек бўлмиш соябон.

Улуғбек мирзонинг издоши бу зот
Қилмиш Алишернинг мушкулин кушод.

Алишер кўнглига тинчлик бермай ҳеч,
Қўпдан банд этганди хаёлини «Зиж».

«Зиж» қулфига калит топгандек хурсанд,
Устод кўзларига боқди орзуманд:

«Самовий кашфидин Улуғбек мирзо
Хурофот аҳлини этмиш норизо.

Гарчанд бебаҳодур тузмиш жадвали,
Ақлга сиғмайдур чекмиш алами.

Фикрат чароғидин нурланмиш само
Тилсими очилган фурсатда аммо

Мирзоға отилмиш маломат тоши,
Тандин жудо бўлмиш олтиндек боши.

Илму фан йўлига кимки тикса жон,
Наҳот, Улуғбекдек бўлғайдир қурбон?»

Мунажжим кўзлари чақнаб ҳайратдан,
Ҳайратга тушганди бундоқ журъатдан:

«Жаҳолат тумандур, адолат — бир шам,
Шам шуъласи эса ожиздур, бўтам.

Вале шам офтобга айланғай бир кун,
Хурофот тумани тарқалғай бир кун.

Нечоғлик тараққий қилса илму фан,
Жаҳолат домидин қутулғай Ватан.

Бахтли замон келғай, ҳали не авлод
Улуғбек мирзони, балки этғай ёд.

Улуғбек замони бўлғай ул даврон,
Башар закосидин ёришғай осмон!»

Ҳануз ёдидадир устод суҳбати,
Устод башорати, устод ҳикмати.

Таҳсилга ошиқар — қалбида баҳор,
Оёғи остида ғарчиллайди қор.

Мана, кўринади кўркем мадраса,
Алишерни қуршар дўстлар давраси.

Шу пайт ўзин сезиб жуда билағон,
Суюнчи олгандек ҳовлиқиб, шодмон,

Саид Акбар бирдан чулдираб кетди,
Муҳим янгиликдан хабардор этди.

«Султон Санжар бирла Ҳусайн мирзо
Уртасида чиқмиш тахт учун низо.

Ҳусайн Мурғобга кетмиш, бош олиб,
Қувғин қилмиш аҳли Марв қўзғалиб.

Ҳусайн мирзо лек шердек ўчланиб,
Мурғоб улусидин мадад, куч олиб,

Марвға отланмак қасдида кезмиш,
Санжар осойишин неча бор бузмиш».

Алишер қалбига тушди-да ларза,
Саросима ичра қолди бир лаҳза.

Ва лекин дардини ичига ютди,
Дўстлари олдида ўзини тутди.

ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳусайн илкида қутлов номаси,
Мужғони учида қувонч жоласи.

Кўзига суради дўст мактубини,
Мактуб изҳор қилмиш дўст мақсудини.

Тўнғич фарзанд билан қутлаб ул, ахир,
Ҳаёт гулшанида кезмиш муфтахир.

Саодат боғида Бадиуззамон
Бўлсин демиш шоир ҳамиша омон.

«Ҳарқалай, осойиш боғида Машҳад,
Ташвишу ғамига вале йўқ сарҳад.

Фақир йироқ тушмиш Ҳиридан гарчанд
Ғамкаш фарзандидек жон этмиш пайванд.

Ноланда кезадур ғурбат шомида,
Жони қолмиш, нетсун, алам домида.

Мадорисдин ўзга гўшаси йўқтур,
Ғариблик бағрига қадалмиш ўқтур.

Илму фан йўлига умрини тикмиш,
Гоҳ назм мулкида азият чекмиш.

Гоҳ сизни ёд этсам, султон Ҳусайн,
Отгондек кўринмиш субҳи хумоюн.

Ярашса, не ажаб, султон Санжар ҳам,
Мадад илкин чўзса не пайғамбар ҳам.

Ва лекин, султоним, ҳушёрлиғ даркор,
Шароб деб, оғу ҳам узатғай ағёр.

Кўнглумға хавф солмиш Абусаид гоҳ,
У — қаттол, султоним, бўлғайсиз огоҳ.

Абусаид билан Санжар ғаним лек,
Келишиб яшолмас икки султон тек.

Сиз икки ўт ичра қолмишсиз, мирзо,
Адолат жангида ёр бўлғай худо».

Алишер номасин асраб жон каби,
Жавоб хати битгач ёришди қалби.

«Гарчанд қариндошлик ила туташдур,
Санжар билан фақир сув ва оташдур.

Тажан бирла Несо ҳамда Астробод
Фатҳидин фақирнинг кўнглидур обод.

Эмди Марв сари қўймакчимен от,
Элчилар юбордим: не деркин Ҳирот?

Қаттол султонларнинг зулмидин элни
Халос этмак учун боғладим белни.

Алишербек, жонға меҳрингиз пайванд,
Кўришмак истаги кўнглим этмиш банд».

ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

I

Субҳидам... Алишер хаста беҳолдир,
Тўшакдан турмакка у бемажолдир.

Жисми-жаҳонига бермасдан омон
Мафосил касали чанг солмиш ҳамон.

Суяк-бўғинлари тинмай сирқирар,
Оғриқдан кўзидан ёши тирқирар.

Гоҳ тунлар ғашини қўзғар бедорлик,
Гоҳ жонига тегиб кетар беморлик.

Ҳасрат кўзин тикиб хира шамга гоҳ,
Назмдан ахтарар дардига паноҳ:

«Оллимда табиби чорасозим ҳам йўқ,
Енимда рафиқи дилнавозим ҳам йўқ.

Теграмда аниси жонгудозим ҳам йўқ,
Бошимда шаҳи банда навозим ҳам йўқ».

Тонг отар, чекиниб рутубатли тун,
Алишер ўрнидан қўзғалар маҳзун.

Қумгонни қайнатиб, ёзди дастурхон,
Ризқ-рўзи, майизу қотган патир нон.

Нонушта қилди-да, ёнбошлаб аста,
Токчадан девонни олди дилхаста.

Ҳужра эшигини очиб шу замон,
Қошида номабар бўлмиш намоён.

Алишер қувониб, зўрға қўзғалди,
Меҳмонини шодон бағрига олди.

Қалбида жўш уриб меҳр буяоғи,
Номани узатди азиз қўноғи.

Тугундан тўн олиб жилмайиб турди,
Ҳусайн совғасин унга кийдирди.

Бу машҳур Муҳаммад Куштигир эди,
Эл севиб Куштигир паҳлавон дерди.

Полвону донишманд, бастакор моҳир,
Хушовоз хонанда ҳам дилбар шоир.

Беқиёс Ҳироту Хуросонда у
Топғанди чинакам ҳурмат ва обрӯ.

Ҳусайн бўлса-да, ўз сўзли, саркаш,
Унга меҳр билан боқарди яккаш.

Мурғобга чорлаган эди Ҳиротдан,
Паҳлавон шод бўлиб бу саодатдан,

Хизматига маҳкам белин боғлади,
Санжар билан жангга ўзин чоғлади.

Ҳусайн ёнида туриб мушкул дам,
Зафар шаробини сипқорди хуррам.

Беқиёс ҳурматга бўлиб сазовор,
Алишерни йўқлаб келмиш бахтиёр.

Бегона эмасди Алишерга у,
Дийдорин кўрмакни қиларди орзу.

Алишер дўстининг келганидан шод,
Ғариб кўнгли бўлди дафъатан обод.

Аммо ўйга чўкиб дер Паҳлавонга:
«Башар нечун келмиш ёруғ жаҳонга?»

Паҳлавон бу савол қаршисида лол,
Фикрат уммонига фарқдир, эҳтимол.

Деди: «Маъзур тутинг, фақирни алҳол
Бу савол оллида жаҳон аҳли лол.

Инсон келиб-кетгай, қолгай бу дунё,
Бандаи осийни олгай у дунё.

Шоҳу гадони ҳам оллоҳ яратмиш,
Дунёда бесарҳад даргоҳ яратмиш.

Бирин баланд этмиш, бирин эса паст,
Бирн ҳушёр эса, бирн кезур маст.

Билмағай ҳаётдин недур муроди,
Қолғайми улусға бирор бунёди?»

Дўстининг сўзидан қониқмагандек
Боқди у Паҳлавон кўзларига тик.

Ва деди: «Наҳотки, Сиздек олй зот
Икки ўт ичинда қолмиш бенажот.

Келиб-кетмак учун яшамас инсон,
Ҳаётдин муроди ўзга бегумон.

«Қим кўрди экин жаҳонда аё хушлуқ,
То бир киши айлағай таманно хушлуқ.

Юз йилда агар бир ўлса пайдо хушлуқ,
Омодадурур ёнимда юз нохушлуқ».

II

Алишер соғайиб кетмаган ҳамон,
Мафосил дардидан жисми нотавон.

Шеърдан юпанч излаб, унутар ғамни,
Тонгга боқиб дилхоҳ, ўчирар шамни.

Қалбидан тўкилиб қоғозга ёғду,
Латиф бир ғазалга нуқта қўйди у.

Шу пайт «Ассалому алайкум» дебон
Йўқлаб келиб қолди уни Паҳлавон,

Шоир «Ваалайкум ассалом» деб шод,
Хушнуд кутиб олди — толен кушод.

Бирдан қизиб кетди дўстлар суҳбати,
Суҳбатни безади олам ҳикмати.

«Табиб Шерозийдин фақир эмас кам»,
Дея мақтанди-да Паҳлавон хуррам,

Алишер дардига ахтариб малҳам,
Оғриқ суякларин уқалар бир дам,

Руҳи енгил тортиб, Навоий деди:
«Мавлоно Абдусалом Шерозий эмди,

Не тонг, сизни шогирд қилиб олсалар,
Илки шифобахш деб мамнун қолсалар».

Алишер сўзидан қаҳ-қаҳлаб кулиб,
У деди, табиби аъламдек бўлиб:

«Фақирни демушлар куштигир гарчанд
Дардга даво топғай Шерозий монанд.

Вале ул кишидек табибни ҳамон
Кўрмаган дейдилар мулки Хуросон.

Соғаймай қолмағай ул боққан бемор,
Шерозий илкида сеҳри қудрат бор».

Дўстига жилмайди Навоий мамнун:
«Анингдек табиб кам», деди сўнг маҳзун.

Навоий ҳолатин пайқаб Паҳлавон
Кўнглини кўтармоқ истади шу он.

Яна шеърга кўчди суҳбат мавзун,
Гўё амал топди диллар орзуйн.

Вале Навойни қилиб имтиҳон,
Дафъатан саволга тутди Паҳлавон.

«Бул айём дерларки, Сиз туркий шеърни
Гоят хўб айтмушсиз, барҳақ фикрни

Улус ҳам маъқуллар, фақирнинг аммо
Кўнглида бир савол ҳамон муаммо».

Навой сўради: «Недур бу савол?»
Паҳлавон сўзлади мақсадин алҳол:

«Сизнингча, туркийда қай шоир буюк?
Қай нажиб зот шеъри эл ичра суюк?»

Деди у: «Барчаси хўб айтур, тақсир,
Шеърлари ҳурмату таҳсинга арзир».

Жиддий боқиб деди аммо Паҳлавон:
«Бу сўзда инсофдин кўринмас нишон.

Такаллуфни қўйинг, хоксорлик нечун?
Ҳақиқат кўзгусин синдирманг бу кун.

Ҳаммаси хўб айтмас, бордир тафовут,
Чаман ичра ўсғай, ахир, гулу ўт».

Дадил жавоб берди Навой мамнун:
«Мавлоно Лутфийдир барчадин устун.

Бул қавм устоди, сўз подшоҳи ул,
Ҳузурида барча қовуштирғай қўл».

Паҳлавон сўради — кўнглида ғулу:
«Саид Насимийни айтмадингиз-ку?»

«Хотирга келмади», деди у охир,
«Назми ўзга рангга эгадир, тақсир.

Айтмас зоҳир аҳли шуаросидек,
Ҳақиқат тариқин адо этмиш лек.

Саволингиз фақир хўб ўйлаб кўрди:
Мажоз тариқида айтур эл эрди».

Эътироз юзидан киноятомуз
Паҳлавон дедики: «Раво бўлса сўз,

Саид Насимийни қилмасдин писанд,
Лутфийни ул зотдин қўясиз баланд.

Зоҳир юзидин лек Насимий назми
Мажоз тариқиға шомилдур асли.

Ва маъни юзидин солсангиз назар,
Ҳақиқат тариқин этар мунаввар».

Навоййга фикрин қилгани исбот
Бир гўзал байтга у бахш этди қанот:

«Ҳар қаён боқсам, юзимга ул қуёшдин нур эрур,
Ҳар сори қилсам назар, ул ой манга манзур эрур».

Бу байт Навоййга эди дахлдор,
Тонг билан дилига сочганди анвор.

Шоир бир дақиқа ўйланиб қолди,
Эзгу ташвиш дилга ҳаяжон солди.

Синов назари-ла боқиб Паҳлавон,
Истеъдодин этди яна намоён.

Қўзларида чақнаб умид ва орзу
Энг сара байтларни ёд ўқиди у.

Фазал мақтаёнга етган чоғида,
Қалби жавлон урди ишонч боғида.

Бузмасдан салафлар шеър русумини,
Ўзгартиб «Навой» тахаллусини,

«Насимий» деб айтди фахр билан у,
Навой қалбида қўзғалди ғулу.

Асли мундор эди ушбу гўзал байт,
Ислоҳ қилингунча, келиб, қулай пайғ:

«Гар Навой сиймбарлар васлин истаб кўрса рап
Иўқ ажаб, невчунки хом этган киши ранжур эрур:

Ҳайрат тоғи босди шоирни баттар,
Паҳлавон қай йўсин топди деб хабар.

Сездирмай, қўйнига қўлин солди у,
Қўнгли тинчиб, аммо ҳайрон қолди у.

Фазали битилган қоғоз, ҳар қалай,
Турибди... Ёд айтур Паҳлавон қандай?

Яна таажжубки, «Насимий» сўзи
Мос эди гўёки узукнинг кўзи.

«Навой лафзидан «Насимий» лафзи
Майинроқ жаранглаб турарди асли.

Паҳлавон, ўзини тиёлмай завқдан,
Баъзи байтларини такрорлар шавқдан.

Тугаб Навоийнинг сабру тоқати,
Гўё мулзам этиб дўст мулоқоти;

Исбот қилмоқ бўлса, ундоқ эмас деб,
Маҳкам туриб олди, ул баланд келиб.

«Сўрар шеърни қачон айламишсиз ёд?»
Деди у: «Ўн икки йил бўлғай, дил шод.

Бобур мирзонинг шеър мажолисинда
Уқулур эрдик, шабоб фаслинда

Бағоят хуш кўриб, мен битиб олдим,
Ед тутиб, умрбод сеҳрида қолдим.

Сўрмакка тил бормас — Навоий ҳайрон,
Исботга гувоҳ йўқ, дил уйи вайрон.

Паҳлавон қўзғалди, уни мот қилиб,
Масканга отланди, ўзин шод қилиб.

Эртаси куни ҳам келди Паҳлавон,
Тўрт нафар шогирди билан шодумон.

Кечаги таҳайюр шоирни ҳамон
Тинчитмас, қалбида яшайди гумон.

Тезроқ ҳал бўлмаса бу муаммо гар
Алишер бу кунни қандай ўтказар?

Яна шу мавзуда сўз очган ҳамон
Кулимсираб деди унга Паҳлавон:

«Ул шеърни ёд тутган пайтимда ҳатто
Мана бу қуштигир йигитлар ҳам то

Едлаб олмагунча топмай осойиш,
Қувван ҳофизасин этмиш намойиш,

Уқунг қани, мен-ла ўрганмиш шеърни,
Ҳайратга солгайсиз лек Алишерни.»

Қуштигир йигитлар ўйга ботдилар,
Шеърни бири қўйиб, бири айтдилар.

Сўнги байтда эса, Навоий қолиб,
Насимий дедилар, зийрак кўз солиб.

Шоир таажжуби ортди яна ҳам
Ва ҳайрат яқосин ушлади шул дам.

Паҳлавон шеърни лек кўтариб кўкка,
Мақтовин юлдуздан қўйди юксакка.

Дарвоқе, Паҳлавон ҳақдир сўзида,
Бу ишонч нурлари чақнар кўзида.

Ғазалнинг ҳар байту сўзи мукамал,
Хулласки, ғазалнинг ўзи мукамал.

Нишонга ургандек бўлиб Паҳлавон,
Йигитларга рухсат берди шу замон.

Ҳужрада ўзлари қолишгач танҳо,
Воқеа сирига айлади ошно:

Уқалар чоғида Алишер эгнин,
Чўнтакдан қоғозни олибди секин.

Уқиб боқса, янги фазал экан у,
Сўзидан кўнглига сочилмиш ёғду.

Енига қоғозни очиб қўймиш ва
Ёд олмиш, ҳар байти қилгандек жилва.

Қоғозни қайтариб чўнтакка солмиш,
Сезмади деб дилдан шубҳа йўқолмиш

Оқшом бориб эса маскан сарига,
Фазални ёдлатмиш шогирдларига.

Устод билан қўйиб бир йўлга қадам,
Улар ҳайрон этди Навойни ҳам.

Шоир қуллуқ қилиб, завқланиб кулди,
Мафосил дардини унутган бўлди.

Паҳлавон Муҳаммад ажиб зот эди,
Ҳар қилган иши бир мўъжизот эди.

Машҳад сафарида бўлган чоғида
Неча бор қўнди у дўст даргоҳида.

Мушкул кунлар уни зиёрат этди,
Гоҳ таом тайёрлаб, зиёфат этди.

Шоир тутди бир кун дўстини сўзга:
«Шайх Қамол Турбатий танишми Сизга?»

Паҳлавон дедик: «Ўзларин яхши
Билмасам-да, назми дилимнинг нақши.

Фазал, мухаммасда олий мақомдур,
Хожа Ҳофиз янглиғ элда киромдур».

Навой сўзлади: «Менга ҳам мақбул,
Барчадин устундир фасоҳатда ул.

Гарчанд назми билан хаёлимдур банд,
Узларин кўрмакка кўнглум орзуманд.»

Деди у, ижобат қилган мисоли:
«Иншооллоҳ, насиб бўлғай висоли».

САККИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Баҳор чеҳрасини очмиш келиндек,
Кашафруд сувлари чопмиш қулундек.

Боғлару адирлар кўм-кўк сабзавор,
Қирларда сочилмиш чўғдек лозазор.

Серташвиш эл билан расталар гавжум,
Кўчаларга сиғмай оқади мардум.

Шаҳар кўкин тутмиш бозор сурони,
Ҳамённи тўзғитар савдо бўрони.

Йўқни бор қилгандек ҳайит ўтгунча,
Ҳар ким харид қилар қурби етгунча.

Қурбонлик беради тўқ хонадонлар,
Қайғурмас, имкони йўқ хонадонлар.

Фариб бир ҳужрада хастадир, гарчанд,
Мутолаа билан Алишербек банд.

Низомий «Ҳамса»си тушмас илқидан,
Мўъжиза кутгандек Ҳусрав мулқидан.

Ҳужра деворида: қитъаю байтлар,
Рубоий, муаммо, чистон ва қайдлар.

Эшикдан эсмишди сарин шаббода,
Даричадан баҳор узатмиш бода.

Димоққа урилар бинафша ҳиди,
Қушларнинг тилида ҳаёт суруди.

Хасталик жонига кўрсатиб асар,
«Хамса»ни Алишер токчага қўяр.

Лавҳаларга ташлаб маъюс нигоҳин,
Босмоқчи бўлади гўё дил оҳин:

«Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш.

Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулға тикандек ошиён бўлмас эмиш».

Ҳовлида — одамлар товуши бир чоқ
Эшитилиб қолди, Алишер бироқ

Эътибор бермади, чунки арафа,
Ҳатто қарамади эшик тарафга.

Имом равзасини зиёрат этмак,
Сўнгра ҳужраларга бир кириб ўтмак,

Қутлуғ одат эди арафа чоғи,
Элга азиз эди бу ер тупроғи.

Сухбат-ла банд бўлмиш бир неча одам
Шоир ҳужрасига қўйдилар қадам.

Абётни ўқирлар ва лекин шу пайт,
Ушларин ром этди лавҳадаги байт.

Байтнинг мазмунидан ўйга толдилар
Ҳайрат бармоқларин тишлаб қолдилар.

Баҳс этиб, ҳар бири айтди ўз фикрин.
Гўзал либос билан безади зикрин.

Улар орасида ёши улуғроқ
Бир киши хаёлга ғарқ эди бироқ.

Барчаси ҳурматин келтириб бажо,
Ул киши фикрини тинглар шу асно.

Туман оғриқларга бергандек бардош
Алишер тўшакдан кўтаради бош.

Тирсагини қадаб болиш зирҳига,
Эътироз билдирар унинг фикрига.

Алишерга боқди қайрилиб ул зот,
Бурчакда ётарди — кўрмади наҳот!

Ҳурмат ила деди бирови шу дам:
«Бир сўз айтмиш, устод, бемор йигит ҳам.»

У сўрди, сўзини этмакни такрор,
Алишер ўз фикрин айтди маънодор.

Улуғ зот хаёлга чўмди-да, бир дам,
Маъқуллади унинг фикрини хуррам:

Фақирдин саҳв ўтмиш, бу йигит ҳақдур.
Садаф ичра гўё яширинмиш дур.

Қуллуқ, бўтам! Айтинг, ким бўладурсиз?
Бул буқъада, балки кўпдин турурсиз?

Алишер ўзининг кимлигин айтди,
Ул киши қалбида меҳрин улғайтди:

Исмим Алишербек, Навоийдурмен
Илму назмда бир фидойидурмен.

Неча йилки, Машҳад қароргоҳимдур,
Мадраса буқъаси бошпаноҳимдур.

Суҳбат аҳли ҳурмат гулини тутди,
Табаррук сиймони унга танитди:

«Бул ҳазрат Шайх Қамол Турбатийдурлар!..»
Алишер юзидан ёғилмиш нурлар...

Қувониб кетди-да, қўзғалди аста,
Дардини унутди, ҳарчандки, хаста.

Чунки Хуросонда машҳурдир бу зот,
Эл-улус кўнглига манзурдир бу зот,

Унингдек баркамол соҳиб истеъдод
Кам эди улусда, Лутфийдек устод.

Латиф ғазалларин бўлиб мафтунни,
Баланд тутар эди барчадан уни.

Турбатий — зийрак ва хуштаъб зот эди,
Ҳушчақчақ, нозикфаҳм бир устод эди.

Зурафо ичида обрўси баланд,
Улус жони билан жонидир пайванд.

Ҳазрат Хожа Ҳофиз ғазалларига
(Ғазал кишварининг гўзалларига)

Мухаммас қилмишдир кўп ва беқиёс,
Алишер қўйганди унга зўр ихлос:

Кўрмакка зор эдим ҳазратим Сизни,
Шод эдим, ёд айлаб ғазалингизни.

Тангри, мушкулимни қилмишдур осон,
Қоронғи буқъасини этмиш чароғон.

Олий бахт қилмишдур фақирга насиб,
Нажиб зотлар бўлмиш анга мусоҳиб.

Турбатий қалбида меҳр жилоси,
Кўзида ҳайрату сеҳр жилоси:

— Фақир ҳам эшитмиш Сизни неча бор,
Назмингиз кўнглини қилмиш бахтиёр.

Кўрмоқ ҳавасинда юрардим сизни,
Қурбон вақфаси шод айламиш бизни.

Алишер қошида ўлтириб хушвақт,
Дилжўйлик қилди у, гўё олий бахт

Турбатий бошига қўнди ҳумодек,
Бемор дардига у боқди Синодек.

Кўнгли жавлон уриб шавқ дунёсида,
Бир муаммо айтди сўз асносида:

«Оне ки дар ҳавои сари зулфи ёри мост,
Аз сар гузашта аввалу дар охираш

ҳабост».¹

¹ Мазмуни: кимики сендан ҳар нафасини (сўзни) эшитаркан, шубҳасизки, ундан унга ҳамнафас (киши) ҳам эшитади.

Алишер дардини бир оз унутди,
Шеър завқидан ўзин шер каби тутди.

Муаммо мағзини чақди-да шу пайт,
Кўнгил деди тилга: «Дўстим, қани аёғи!»

Тил сочди, шод кўнгил маҳзанидан зар,
Турбатий қалбига тўкилди гавҳар:

«Гўзал муаммоким, маъни бир жаҳон,
Гунча бағрида гул ётгондек пинҳон.

Фикрат уйи — маъни дуридин обод,
«Қутб» ҳосил бўлур, ечилса, устод!»

«Офарин, Навоий!» — аллома хурсанд,
Таҳсин ўқиб деди: «Эй, азиз дилбанд,

Соғайиб кетгайсиз — шердек йигитсиз,
Назмда — қалами чақмоқсиз, ўтсиз!»

Турбатий қўзғалди, ўқиб дуолар,
Садоқат ўтида ёнмиш сиймолар.

Дарддан фориг бўлди гўё Алишер,
Қонида пўртана қилди яна шеър.

Узоқ ўйга толди ётиб тўшакда,
Мулозим кўринди бир пайт эшикда.

Таъзим этгач, йигит зеб берди сўзга:
«Ҳазратим савғолар юбормиш сизга.

Марҳамат қилгайсиз», — деди у шодон,
Алишер қалбини боёди ҳаяжон.

Хушчеҳра йигитдан бўлиб миннатдор,
Турбатийга этди ташаккур изҳор.

Эртага ўзлари келажаклар деб,
У кетди, Алишер кўнглин кўтариб.

Кун қайтиб, оқшом ҳам қўнмоқда эди,
Шаҳарда сурон ҳам тинмоқда эди.

ТУҶҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳазарнинг ҳажрида бўлгандек мажнун,
Аждардек тўлганиб оқмоқда Жайхун.

Асов тойдек ўжар лойқа тўлқинлар
Қирғоқни емириб, чўлга юлқинар.

Дарё ёқасида музайян чодир,
Хоразм даштида гўё мусофир.

Чодирда — қийиқкўз, шерандом султон
Ҳусайн Баҳодурхон, эғнида чакмон,

Қундуз терисидан чакмон ёқаси,
Дасторга қадалган қора жиғаси.

Шоҳи тўн устидан боғланган камар
Келишган қоматин кўркам кўрсатар.

Яроғ-аслаҳасин узоқ қўймас ҳеч,
Ёнида: дубулға, совут ва қилич.

Шаробдан сипқорар султон ташналаб,
Тахту тожга эса ҳамон ташна қалб.

Чодирнинг кунжида — пастак курсига
Энгашиб, котиб банд қоғоз устида.

Чодир эшигида қотган қозикдек
Икки навқар тўрар, нигоҳлари — ўқ.

Ҳусайн қошида: кўзлари жасур
Мир Саид Кобулий, ўктам ўлтирур.

Майизу қанд-қурсдан қилиб тановул
Шарбатни қултумлаб ичар эди ул.

Кобулий ёнида Ғарибий шодон,
Илкида танбуру кўнглида туғён.

Қирмизи шаробдан бир ҳўплаб султон,
Боладек севиниб, деди шу замон:

«Мавлоно Кобулий, демуш бир доно:
Бир кун шод, бир кунни ғамгин бу дунё.

Фақирға бош эгар тагин Астробод,
Ғанимлар чекади илкимда фарёд.

Олсам — қайтиб бермас қилиб оламен,
Золимлар бошига даҳшат соламен!»

Урнидан турди-да, Ҳусайн ғолиб,
Товушин чиқармай, қовоғин солиб,

Йўлбарсдек у ёқдан бу ёққа юрди,
Чодир ўртасида ўйланиб турди.

Унга боқиб деди Кобулий босиқ:
«Улус хуш кўрмағай — кимки мунофиқ.

Имонли подшоҳни эл қилар орзу,
Адолат истайди кўпдин бери у.

Ғам кўрмай, яшасам дейди осойиш,
Қувончим қилсам дер тўйда намоиш.

Элни тоғдек билиб, суянинг унга,
Эл сизни етказғай бахтиёр кунга.

Улусга суянган хор бўлмас асло,
Улус — қудратли куч, улус — зўр дарё!»

Хусайн чеҳраси ёришиб кетди,
Сўзлари шеър билан қоришиб кетди:

«Мавлоно, Ҳирий гар бўлса муяссар,
Салтанат жангидан чиқсак музаффар,

Мадҳ этгайсиз, ғазал, қасидаларда,
Кўмилгайсиз бошдин то оёқ зарга».

Ширин орзуларга бўлди-да банда,
Деди у, бағрини ҳижрон тилганда:

«О, Ҳирот! Дунёнинг жаннати — Ҳирот!
Шуаро назмию санъати — Ҳирот!»

Қайнаб Хусайннинг томирида қон,
Тутоқиб деди у: «Жаннатдек бўстон

Дўзахга айланса, наҳот, мавлоно,
Не дерсиз, от сурсак тонгда мардона?»

Ўтирган жойида қўзғалиб олиб,
Кобулий сўзлади, тугёнда қолиб:

«Сабр — таги олтин, улуғ султоним,
Ҳирийни олгайсиз, комил имоним.»

Хусайн юзига қувонч югурди,
Шу асно чодирга Паҳлавон кирди.

У таъзим этди-да султон қошида,
Ўзини унутди дўст оғушида.

Алишердан айтиб дуою салом,
Номани узатди — айлаб эҳтиром.

Очиб, ўқир экан — титради саси,
Қўксига урилди дўстнинг нафаси.

«Бир буқъада хаста йиқилиб эрдим,
Сиздин мужда келиб оёққа турдим.

Қурбон вақфасида олиб савғолар,
Ғариб кўнгулни тарк этмиш ғавғолар.

Бош уриб борурға йўқдир бир макон,
Ғалаён домида қолмиш Хуросон.

Ҳиротда хунрезлик, балою офат,
Абусайд мирзо қилмиш қиёмат.

Гавҳаршодбегимни тигдин ўткармиш,
Нолаю фарёддин қулоғи кармиш.

Улуғбек мирзонинг невараларин,
Қўзининг қаросин — эвараларин

Жаҳаннамга элтмиш қотили хунхор,
Илқида қиличу сиртмоқ ила дор.

Сарахс ёнида катта жанг бўлмиш,
Жангда султон Санжар ҳоли танг бўлмиш.

Тутқун этиб, узмиш бошини тандин,
Фарзанди Умар ҳам қочмиш ватандин,

Найзага қўндириб Санжар бошини,
Ҳиротга келтирмиш, лаънат тошини

Отмиш анга улус, бағри хун бўлиб,
Қуёшли кунн ҳам қаро тун бўлиб,

Абусаид зулми топмаса барҳам,
Ҳирот жаннат эмас, бўлғай жаҳаннам.

Улусни зулмдин қутқармак даркор,
Ҳалокат домида Хуросон ночор.

Умид боғлаб, нома юбормиш фақир,
Умрбод сиз билан ул этгай фахр.

Вале ўзингизни эҳтиёт айланг,
Адолат жангига қўшинни шайлағ.

Эҳтиёт бўлғайсиз Кобулийга ҳам,
Паҳлавон Муҳаммад, Ғарибийга ҳам!»

Шароб кўпиртирмиш Ҳусайн қонин,
Дўст меҳри оташга ташламиш жонин.

Мулозимга қараб демиш мастона:
«Бир коса май кетур!» Мулозим таъна —

Нигоҳини узиб султондан шу он
Самарқанд шаробин узатар чаққон.

Ҳусайн, косани қўлига олиб,
Қирмизи шаробга бир нигоҳ солиб,

Тантанавор дейди: «Дўст муждасидин
Гўё садо келмиш кўк гумбазидин.

Амримга бош этса мулки Хуросон,
Навойй бўлғуси шоири даврон.

Ул фикр юритмиш мисли донишманд,
Фақир қисматиға жон этмиш пайванд.

Насиб этса, бўлғай ул улуғ арбоб,
Сўзимга шоҳиддур фалакда офтоб!»

Кобулий қувончи чодирни тутиб
Умид билан деди, ўзин унутиб:

«Улуғ султонимнинг тожларида у
Бебаҳо олмосдек порлагай мангу!»

Хусайн, келтириб Навоййдан байт
Майни ичмоқ истаб, деди ўша пайт:

«Соқие, тут бодаким, бир лаҳза ўзумдин борай,
Шарт буким, ҳар неча тутсанг лаболаб сиқорай».

Дўстим насиҳатин этмасам бажо,
Қим этгай фақирға, ич деб илтижо.

Майни сипқорди-да, султон мардона,
Музаффарбекка дер боқиб мастона:

«Қозоқийлик тегмиш жонимга, нетай,
Тагин қўшин тортиб Астробод кетай.

Дунёдан камаймиш битта душманам,
Вале қолмиш битта душманам манам.

Бир мулкка сиғмағай икки ҳукмдор,
Икки ҳукмдорга ҳатто жаҳон тор.

Мулкимиз ғанимдин қилмасак озод,
Дунёдан ўтғаймиз чекканча фарёд.

Тонг билан сафарга шай бўлсин лашкар,
Ҳусайн мирзога ёр бўлғай зафар!»

Музаффарбек жангни кўп кўрган барлос,
Ҳусайнга қўйиб азалдан ихлос,

Султон Бобур мирзо вафотидан сўнг,
Саройда ишлари келмагандан ўнг,

Бош бўлиб Ҳусайн йигитларига,
У билан Марвга кетганди бирга.

Яхши-ёмон кунда қошида турди,
Шодлигу ғамини тенг баҳам кўрди.

Қозониб, Ҳусайн ишончини у,
Султон амрига ҳеч бормади ўтру.

Шу важҳдан, кўнглини ёриб, дўстона,
Ҳусайн барлосга буюрди яна.

Музаффар, амрига этиб итоат,
Кўзида чақмоқдек чақнаб шижоат:

«Кечув топиб қўйдик,— деди,— Жайхундин,
Кўнглингиз тўқ бўлсин, султон, қўшиндин.

Сарахсдин қочмиш бир тўда навкар,
Бош эгиб келмишдир, енгилмиш Санжар»

«Санжар ўлдирилди»— чўрт кесди Султон.
Музаффарбек кўзин тикди ўқсимон:

«Қон оқмиш Хуросон дарёларидин,
Кўк қаро — Ҳиротнинг фарёдларидин,

Ва лекин, султоним, қораймас қуёш,
Сизни деб дўсту ёр кўтарғайдур бош.

Зулматда қолмағай мулки Хуросон,
Тағри, мушкулингиз айлағай осон.

Абусаид биздин қочиб қутулмас,
Толе юлдузингиз ойдек тутилмас.

Сарахсми, Астробод, Машҳад ё Ҳирот,
Йигитлар жангаро қозонғайлар от!»

Фурурдан Ҳусайн қадди тоғ бўлиб,
Музаффар сўзидан кўнгли чоғ бўлиб:

«Офарин, қўмондон! Кам бўлманг,— деди,
Олингу олдирманг ҳаётда эмди!»

УНИНЧИ ҚУШИҚ

Машҳад боғларига қўнарди оқшом,
Шом тутди гулларга бода тўла жом.

Сарин ел қўзғалди Қашафруд ёқдан,
Япроқлар шивирлаб боқди бутоқдан.

Саратоннинг ўтли нафаси ўчди,
Тоғларнинг салқини Машҳадга кўчди.

Ой ярим, мисли хом тарвуз палласи,
Доғ босган юзида ғам кўланкаси.

Сўлим боғ, юлдузли кўкдек ястаниб,
Меҳмонлар йўлига чиқмиш ясаниб.

Биллур шамдан ойдин боғнинг тўрида,
Сарҳовуз бўйида — баланд сўрида

Файзли дастурхондан тотиб ноз-неъмат,
Садоқат қасрига бергандек зийнат,

Юзидан нур ёғиб ўлтирмиш шодон:
Аллома Ардашер, муғанний Бурҳон.

Боши кўкка етиб Алишербек ҳам
Устодлар қошида — кўнглида йўқ ғам.

Дийдор кўришгандан ўт каби ёнмиш,
Меҳр булогидан чанқоғи қонмиш.

Ҳиротлик дўстларин пойқадамидан,
Лутфий ҳазратларин хуш карамидан

Бағри обод бўлиб, кўнгли бўлиб чоқ,
Бағрида жўш уриб илҳомбахш булоқ,

Меҳмонлар шаънига ўқиб ҳасанот,
Шайх Камол Турбатий хурсанд бағоят.

Дўстлар ташрифидан қувончи чексиз,
Турбатий қалбидан чақнаб чиқар сўз.

«Қай шамол учирмиш ҳазратларини,
Губордек тарқатмиш ҳасратларимни.

Бағрим тўлмиш гўё сийму зар билан,
Янги ой чиққандек толеим кулган.

Дўстлар жамолидин равшан бўлмиш тун,
Юлдузлар чиқмишлар юз кўрмак учун.

Кеча бир этмишки сабо йўқ эрди,
Бу оқшом боғ ичра еллар югурди.

Ҳазрат қадамлари қутлуғ келмишдир,
Фақир боши кўкда — қуллуқ қилмишдир».

Ардашер, Турбатий олқишидан лол,
Сўзлади, тилидан томди гўё бол:

«Дўсту ёр сиймоси иссиқ қуёшдин,
Дўст нигоҳи тушса, ўт чиқар тошдин.

Дўстга макон бўлса қайсики гўша,
Жаннатдек кўринмиш кўзингга ўша.

Дўст билан бу жаҳон боғи чамандир,
Дўст билан фақирга жаҳон ватандир.

Сиздек, Навоийдек дўст-ёр бўлмаса,
Кўнгулга ғамнишин дилдор бўлмаса,

Эҳтиёж йўқ эди Машҳад сайрига,
Қулоқ тутмас эдим кўнгил майлига.

Машҳад баҳонаю дийдор ғанимат,
Фурбатли дунёда дўст-ёр ғанимат.»

Турбатий, таъзим-ла мамнун эгиб бош,
Қуллуқ қилиб деди унга тилакдош:

«Ташаккур, мавлоно, дўст қўйса қадам,
Хазон ҳам гулшанга айлангай шу дам.

Сиз келиб кўкда ҳам юлдузлар чиқмиш,
Ой заррин шуъласин боғимга тўкмиш.»

Суҳбат оқимини кузатиб хурсанд,
Устодлар кўзига боқиб ҳавасманд,

Алишер сўзларди — кўзлари чақноқ,
Ҳикмат осмонида чақнади чақмоқ:

«Бу жаҳон боғининг боғбони — устод,
Боғбон билан жаҳон боғидур обод.

Боғбонсиз қолса боғ бўлғайдир хазон,
Хазон боғни этгай бойқушлар макон.

Фақир қолмиш эди хазон боғ ичра,
Тўрт тарафи гўё баланд тоғ ичра,

Ул офтоб нурига бўлмиш эди зор,
Хасталик тунда чекмишди озор.»

Алишер юзланиб Ардашер томон,
Сўзин давом этди — дилда ҳаяжон:

«Боқсам бир нажиб зот қошимда турмиш,
Ҳазрати Шайх ғариб ҳолини сўрмиш.

Эмди қадрдонмиз ота-фарзанддек,
Назм риштаси-ла кўнгли пайванддек.

Мушкул савдо тушган чоғда бошингга,
Ҳол сўраб, ким келса сенинг қошингга,

Едингдан чиқмагай ўшал умрбод,
Меҳр қасрин анга этгайсен бунёд.

Ўзингиз нечуксиз, устоди аъзам?
Хавотир тортгаймен сизни ўйласам?

Ғавғолар ичида қолди деб танҳо,
Ҳирийга кўз тутдим субҳи-шом аммо.

Элни нотинч этмиш қаттол султондин
Кўнглум пора бўлмиш, нетай. фиғондин.

Лутфий ҳазратлари саломатмилар?
Олий зотга фақир саодат тилар.

Ҳирий ғурбатидин ҳоли не кечмиш?
Устод сўзин қўмсаб, дил қуши учмиш.

Азиз волидамдин тонг-ла ҳар сафар
Офтобни кутгандек кутгаймен хабар.

Муҳтожлик тунида ютганча қонлар,
Кўнглумни тилкалар соғинч, армонлар.»

Ардашер андуҳли хаёлга ботди,
Кўнглида тош бўлмиш дардни қўзғатди:

«Қуллуқ, Алишербек! Ўйлаб фақирни,
Зулматдин излабсиз йилт этмиш нурни.

Қиёматдин дарак — дажжол келмаги,
Хиёнатдин дарак — қаттол келмаги.

Тўфонда қолгандек Ҳирот кемаси,
Лек порлар соҳилда нажот шуъласи.

Султон Абусайд ғафлатда қолмиш,
Тағин Астрободни Ҳусайн олмиш.

Мирзодин Ҳиротга келмиш элчилар,
Абусаид бағрин тилмиш элчилар.

Шундоқ бир шарт қўймиш Ҳусайн мирзо:
Сулҳ тузмакка султон бўлмаса ризо,

Хуросон устига тортғаймен лашкар,
Ҳирий деб қилғаймен жангги музаффар.

Сулҳга рози бўлиб султон даставвал
Ва лекин оқибат қилмади амал.

Тағин низо чиқмиш, икки ҳукмдор
Уртасида қонли жанглар хавфи бор.

Сиҳат-саломатдур ҳазрати Лутфий,
Вале кўкни тутмиш ҳасрати Лутфий.

Эл топса осойиш ҳазрат ҳам тинчур,
Нотинч бўлса агар дилда ўкинчдур.

Гарчанд чиқмаса-да Деҳи Қанордин,
Азият чекмишлар ҳукми хунхордин.

Гоҳ сизни ўйласа, босгандек қайғу,
Тонг отқунча келмас кўзига уйқу.

Сизни дуо қилиб юбормиш нома»,
Бир мактуб узатди унга аллома.

Алишер номани кўзига сурди,
Қалб тугёни бирдан юзига урди.

Ардашер суюниб тикилди мамнун
Ва деди очилиб кўнглида тугун:

«Хавотир тортманг ҳеч волидангиздин,
Гарчанд кўнгли нотинч бўлса-да сиздин.

Дейдилар: онанинг кўнгли болада,
Бола кўнгли эса доим далада.

Таҳсил бирла бандсиз, қочмағай Ҳирот,
Борсангиз, лек эшик очмағай Ҳирот.

Сабаби: Ҳусайн мирзога дўстсиз,
Паҳлавон Муҳаммад билан дурустсиз.

Ҳусайн тарафда тоғаларингиз,
Султонга ганимдур оғаларингиз.

Ҳоким қулоғига етса бу хабар,
Иноят қилмағай борсангиз агар.

Келмай турсин демиш волидангиз ҳам,
Сизни деб чекса-да гарчанд ўзи гам.

Дарвиш Али эса улғайиб қолмиш,
Волидангиз юкин илкидин олмиш.

Кўнглига солса-да соғиниш ғавғо,
Дуо қилиб, сизга юбормиш савғо.»

Аллома узатди унга бир тугун,
Қуллуқ деб Алишер хўрсинди нигун.

Кўзида тирқираб пайдо бўлди ёш,
Бу ёш томса, балки эрир эди тош.

Алишер кўнглини кўтариб бир оз
Хожа Юсуф Бурҳон деди, чалиб соз:

«Қим кутса золимдин меҳр ва шафқат,
Улуснинг кўнглида қўзғагай нафрат.

Умид кўзин узмиш улус султондин,
Балки, қувғун бўлғай ул Хуросондин.

Алишербек, сизга эл меҳри баланд,
Жонига пайвандсиз сўзингиз монанд».

Юлдузли фалакни тутиб фиғони,
Алишербек деди: «Султон даврони

Қурт еган дарахтдек турар омонат,
Қаттиқ шамол турса, қулагай албат.

Лек ҳозир пайтимас, Ҳусайн мирзо
Қудрати етмағай жанг қилса аммо.

Эл эса одил бир подшоҳга муҳтож,
Тинкаси қуриди тўлайвериб бож.

Ночор элдин кўмак ўтинса мирзо,
Меҳр кўп кўргузуб, айласа ризо,

Балки, Абусаид чорасиз қолғай,
Хуросон кўкидин булут йўқолғай!»

Алишер сўзидан қониб кўнгиллар,
Муғанний созига қўнди булбуллар.

Ҳазин садо чиқди танбур бағридан,
Юлдузлар тўкилди само қаъридан.

Муғанний созига кўнгли жўр бўлиб,
Турбатий бир ғазал сўйлади, тўлиб.

Алишер илҳоми жўш уриб кетди,
Турбатий боғини оҳанги тутди;

«Менда бир ўтдурки: гар дам урсам
афлок ўртанур,
Асрасам кўнглумда жону жисми
ғамнок ўртанур.
Меҳр эмас, оҳим ўтидин кўкка
етмиш бир шарор,
Айб эмастур, гар десам: дам урсам
афлок ўртанур...»

УН БИРИНЧИ ҚУШИҚ

Қора либос киймиш гўёки олам,
Тун қўйнида маъюс миноралар ҳам.

Оч бўридек увлаб, шамол жар солди,
Машҳад селу жала остида қолди.

Дову дарахт шохи синди, қарс этиб,
Гўё ер силкинди, кўнгли дарз кетиб

Само гумбазида гулдирак турди,
Чақмоқ қиличини ҳар томон урди.

Машҳад зулматида мисли тор қафас,
Бир ҳужра ўртаниб оларди нафас.

Бағри вайрон бўлиб қаро кечадан,
Ҳужранинг кўзидек тор даричадан

Шам боқар қоронғи тунга, мунғайиб,
Қошида Алишер — қадди мункайиб,

Паҳлавон кўксига қўйиб бошини,
Уксиниб йиғлайди, кўздан ёшини

Тиёлмас, қўлида мирзо номаси:
Номамас, Ҳусайн чекмиш ноласи.

Паҳлавон дўстига юпанч излайди,
Узи ҳам Алишер янглиф бўзлайди.

Кўздан ёшин артиб, чўкишар маҳзун,
Алишер қалбини босмиш қора тун.

Нечун у бу қадар маъюс ва мунгли?
Нечун чироқ ёқса, ёришмас кўнгли?

Кўнгли нотинч бўлиб волидасидан,
Бағри вайрон эди соғинч сасидан.

Жонига хасталик чанг солдими ё?
Ғариблик шомида танг қолдими ё?

Ё зулм ўткариб султони қаттол
Лутфийнинг умрини қилдими завол?

Ё мағлуб бўлдими Ҳусайн яна?
Ё душман қилдими элда тантана?

Ёки тоғалари, босиб фалокат,
Ҳусайн мирзога этди хиёнат?

Алишер боши ҳам, қоронғи дунё;
Қифтидан ғам тоғи босади гўё.

Паҳлавон маъюсдил, зўрға сўзлайди,
Алишер дардига даво излайди:

«Жанг-жадалда ғолиб келгани сайин,
Қуюн каби елмиш султон Хусайн.

Неча мавзи олмиш ва неча шаҳр,
Аммоки, улусга этмасдин қаҳр,

Сара йигитларин навкарга олмиш,
Эл ҳам ўкинмасдин хайрихоҳ қолмиш.

Чунки султон зулми ўтиб жонидин,
Фуқаро айрилмиш емак нонидин.

Пичоқ қадалгандек устухонига,
Ғам-ғусса чанг солмиш хонумонига.

Шул важҳдин Хусайн сиймосида эл
Халоскор кимсани кўргандек, хушфеъл —

Муомала қилмиш, кўтармай ғавго:
Зулмдин қутулмак эди муддао.

Дейдилар: дарёға кимки ғарқ бўлар,
Жонини ҳовучлаб, хасга ёпишар.

Қатта қўшин йиғиб олса-да, мирзо,
Осойиш ҳаётни қўмсарди аммо.

Қазоқийлик ўтиб жон-жаҳонидин
Паноҳ топсам дерди Хуросонидин.

Аммо сулҳга султон қилгач хиёнат,
Ҳиротга отланди мирзо ниҳоят.

Чанг-тўзон кўтариб елдик қуюндек,
Нону туз узатмиш элдин суюндик.

Ўтдек сачрар эди навкарларимиз,
Юлдуздек чақнарди сарварларимиз.

Ғоят баланд эди Ҳусайн руҳи,
Еру кўкни тутган эди шукуҳи.

Мирзонинг таянчи Музаффар барлос
От қўймиш мардона, ғолибларга хос.

Ҳазрат Қобулийнинг йигитлари ҳам,
Ўзларидек ботир, эдилар ўктам.

Навкарлар шай эди доим амрига,
Оғасидек кўриб етмиш қадрига,

Меҳри баланд эди Мирзонинг анга,
Номи ҳам ёйилмиш неча туманга.

Ғарибий назмию навосини эл
Эшитмиш ҳамиша кўнгли бўлиб сел.

Фақир ҳам Ҳирийни эшитган ҳамон
Навкарлар кўнглига солмиш ҳаяжон.

Афсуски, муродлар ҳосил бўлмади,
Неча кун жанг қилдик — толеъ кулмади.

Ҳирот қамалинда қанча муҳориб
Олий эҳтиромга бўлмиш муносиб.

Қалъани олмакка етмагач кўзи,
Бир оз хира тортиб умид юлдузи,

Абусаид қўли келди-да баланд,
Чекинди Ҳусайн, мағлубга монанд.

Хусайн йўл тортди Хоразм қараб,
Изидин от қўйди султон дарғазаб.

Сарахс қалъасин ололмай аммо
Абусаид мирзо кўп чекмиш жафо.

Тулкилик қилиб сўнг сулҳ ваъда этмиш,
Қалъага кирган чоғ сўзин унутмиш.

Кобулий чиққанда унинг қошига,
Нафрат тошларини отмиш бошига:

«Султон Хусайнга бермасдин нажот,
Мен билан қўйгайсен Хоразмга от.

Шердек йигитларға сардор бўлгайсен,
Мирзонинг калласин олиб келгайсен.

Йўқса, бошинг кетур — қатл этгаймен,
Шамширимға санчиб, Ҳирий элтгаймен».

Кобулий газаби тошиб ичидин,
Қони қайнаб кетиб ғаним ўчидин,

Демушлар мардона: «Афзалдур мутлоқ
Тиз чўкиб яшашдин тик туриб ўлмоқ.

Мард бир карра ўлар, номард эса юз,
Улсам-да, қилмаймен, умримдин афсус.

Ваъдага вафо, бу марднинг ишидур,
Ваъдасини бузган номард кишидур.

Қим улус бошига ўтқарса зулм,
Зулм солур анинг бошига ўлим.

Фақир тутмиш мудом адолат йўли,
Тиф санчиб, ҳали қон қилмаган қўли».

Жазаваси тутиб Абусаид лол,
Кўзи косасидин чиққандек алҳол,

Буюрмиш: боғланг деб кўзу қўлини
Ва тутмиш Қобулий ўлим йўлини.

Содиқ навқарлари олмиш интиқом,
Мислсиз жангаро қозонмишлар ном.

Бир дастаси эса қочиб қутулмиш,
Сарахс кўкида ой ҳам тутулмиш».

Алишер айюҳаннос солса-да қалби,
Маъюс оҳанг билан титради лаби:

«Азизим, фақирни илкин тутгайсиз,
Хунхор золимдин сиз нима кутгайсиз?»

Қотилга муносиб жазо топилгай,
Кун келиб, анинг ҳам боши чопилгай.

Сиз ҳам ўзингизга бўлинг эҳтиёт,
Қилмасун ганимлар жонга хиёнат.

Душман сўзига ҳеч мирзо учмасун,
Сувни кўрмасдин лек этик ечмасун.»

Ҳазин ўйга толди Алишер беун,
Қобулий ҳасрати этгандек кукун.

Нетсин ул, қуласа суянган тоғи,
Хазонга айланса гуллаган боғи.

Кобулий шеърини маҳзун этар ёд,
Бу туюқ ёдида яшар умрбод:

«Эй муҳиблар: етсангиз гар ёза сиз,
Гул адоқинда хуморя ёзасиз.

Гар мен ўлсам, турбатимнинг тошига
«Куштаи бир шўх эрур» деб ёзасиз.»

Алишер дардидан олам ўртанар,
Зулматдек самода булут тўлганар.

Саргардон кезаркан ғам домонида
Бир байт нола қилди дил осмонида:

«Турбатинг тошида қолмағай коминг,
Авлодлар дилига ёзурмиз номинг!»

УН ИККИНЧИ ҚУШИҚ

Зулму ситамлардан зада Хуросон,
Қора кийиб, тутмиш аза Хуросон.

Рутубат тунида адодек Ҳирот,
Нурафшон кунларга гадодек Ҳирот.

Халойиқ бўйнига осилгандек тош,
Ерга қараб юрар, кўтаролмас бош.

Қўрқувдан ичига тушиб нафаси,
Сўзласа, бўгилиб чиқади саси.

Ўз ерида ўзи бўлиб хору зор,
Келгинди султондан чекади озор.

Оғир солиқлардан қадди букилиб,
Эл қолди нотавон, тутдек тўкилиб.

Қозони мой кўрмас — емиши явғон,
Ҳафталаб очилмас ҳатто дастурхон.

Халойиқ айрилиб бор бисотидан,
Фигонлар чекади шўр қисматидан.

Султон Абусаид итдек қопоғон,
Тувагин ялайди бир тўда аён.

Тишлаб келтиради — бир суяк топса,
Ойболта тутади, эл бошин чопса.

Султон шароб эмас, эл қонин ичар,
Дарёда сув эмас, гўё қон кечар.

Ҳирот — ғурбатхона, бўри уяси,
Ҳирот — қора қозон, юқар куяси.

Бурунги файзидан қолмаган асар,
Йиғи-сиғи тинар на шом, на саҳар.

Очилмас мадраса эшиклари ҳам,
Тебранмас маърифат бешиклари ҳам.

Савдо расталари ҳувиллаб қолган,
Дўконларга эса қулфлар осилган.

Игна кўзидек тор толе кўчаси,
Ойсиз тундек қаро шаҳар кечаси.

Фигони фалакни этгандек дилхун
Оҳ урар қалъаи Ихтиёриддин:

Бағри вайронадир ихтилофлардан,
Юраги зададир интиқомлардан.

У мард йигитларни тортиб домига,
Айланмиш истибдод истехкомига.

Унда зиндон узра қуриб салтанат,
Султонлик номига келтириб лаънат,

Аждаҳодек сочиб элга захрини,
Қўзғатиб улуснинг ғазаб, қаҳрини,

Жоҳил Абусаид тахтдадир ҳамон,
Пойида — топталган мулки Хуросон.

Кичик Баҳодирнинг кулбасига ҳам
Тағин бало қуши олиб келди ғам.

Очкўз султон чўзиб бало илкини,
Мусодара қилмиш молу мулкини.

Гурбат хонасида Маъсумабегим
Қон қақшаб, кўз ёшин тўкмиш бетиним.

У мажруҳ — уяси вайрон қушсимон,
Паноҳ топай деса, йўқдир бир макон.

Инисин қотили дастидан, ҳайҳот!
Қоронғи зиндонга ўхшайди Ҳирот.

Катта шаҳар бўлмиш кўзларига тор,
Қиёмат-қойимдек ҳар қадамда дор.

Бош олиб кетмакка йўқдир иложи,
Қайтади Алишер — умрининг тожи!

Ардоқлаб қолгандир мадориси ҳам,
Келса гар ёришиб кетади олам.

Тоғдек кўкрагига қўйиб бошини,
Бағрига босади бахт қуёшини.

Муздек эриб кетар алам тошлари,
Кўзидан тўкилар қувонч ёшлари.

Орзуси ушалган волида монанд,
Эл ичра бошини тутади баланд.

Машҳад йўлларига боқиб умидвор,
Ўғлини кутади онаизор зор.

Ўғлини кутади — комил имони,
Имон бутун экан — келгай ўғлони!

УН УЧИНЧИ ҚУШИҚ

I

Тоғлар қори эриб, сойлар пишқирди,
Анҳорлар ошиқиб боғларга кирди.

Дарахтлар уйғонди қиш уйқусидан,
Қуртаклар жилмайди кўклам сасидан.

Қуёш кўзларида кўриб шижоат
Ерига дон сочди аҳли зироат.

Булутлар подаси суриниб қолди,
Чақмоқли гулдирак кўкда жар солди.

Мозор бошидаги хонақоҳнинг бир
Ғариб ҳужрасида ҳамон Алишер.

Мадраса таҳсили билан банддир у,
Илм офтобидан баҳраманддир у.

Ғурбат туни тугаб гўё тонг отмиш,
Навбаҳор авжидан ҳайратда қотмиш.

Чеҳраси қуёшли кундай рўшнодир,
Қалбига қувончли дамлар ошнодир.

Туйғулар исёни жисми-жонида,
Уммон мавжи кезар дил тугёнида.

Кўзларида ёнар порлоқ юлдузлар,
Порлоқ юлдузлардек шод эди кўзлар.

Тошқин дарё бўлиб қалбида илҳом,
Хаёлин ўзига айлаганди ром.

Баланд овоз билан ўқиди такрор,
Илҳом неъматидан бўлиб миннатдор.

Янги ой чиққандек кўрсатиб жамол
Бир пайт кириб келди ҳазрат Шайх Камол.

Алишер бу олий марҳаматдан лол,
Хушнуд бўлиб, тўрга ўтказди дарҳол.

Турбатий изидан кириб мулозим
Бир тугун узатди, қилганча таъзим.

Совгани олди-да, хижолатнамо
Қуллуқ деб, Алишер боқди сермаъно.

Шоир мушкулини қилгандек осон,
Мулозим ҳужрани тарк этди шу он.

Тухфани токчага қўйди-да хурсанд,
Шайх ҳолин сўрди боқиб дилписанд:

«Зиёратлар қабул бўлғай, ҳазратим,
Сизни кутиб, ўтмиш қанча фурсатим.

Хайрият, қуёшдек кулмишдир толе,
Буқъасига эсмиш висол шамоли.

Ҳолингиз нечукдир, Ҳирийда не гап?
Кўзларим «ўрт бўлмиш эшикка қараб.»

Кўзларида меҳр қилди-да, жилва,
Турбатий сўзлади салобат ила:

«Кўнгил истагандек лола сайлини,
Фақир хоҳиш этмиш Ҳирий сайрини.

Кеча қайтиб келмиш, кезиб бир ҳафта,
Ҳирий манзаридин, афсус дилхаста.

Зулумот қўйнида доруссалтанат,
Аждаҳо комидек ёвуз салтанат.

Масжидлар айланмиш фитна инига,
Мадрасалар, тўлмиш ғам тутунига.

Ҳирӣ қирғинхона тусини олмиш,
Гўёки қон ва ўт ичида қолмиш.

Тоҷу тахтга харис шаҳзодалар ҳам
Афсуски, Ҳирӣга қўёлмас қадам:

Султон Абусанд қатоғон этмиш,
Шоҳруҳ мирзо наслин бағрин қон этмиш.

Илму назм аҳли парокандадур,
Сизни қайтмиш дебон орзумандадур.

Лутфӣ ҳазратларин қилиб зиёрат
Қувончим юлдуздек бўлмиш зиёдат.

Фақир хурсанд қилиб Сайид Ҳасанни,
Кўнглидин тарқатмиш гўё туманни.

Сизни кўп сўрдилар, нечук деб ҳоли?
Бир лаҳза қўймади фақирни холи.

Уйингизга айлаб қадам ранжида,
Бахтиёр санадим ўзимни жуда.

Волидангиз боши кўқларга етмиш:
Ўғлимга элтинг, деб бир тугун тутмиш.

Сарупо юбормиш: кийиб келгай деб.
Эл ҳавас қилгудек йигит бўлгай деб».

Алишер қўлини кўксига босди,
Қалбига сиғмасдан сўзлари тошди:

«Нотинч Ҳирий ичра не кечмиш ҳоли,
Заъфарон этгандур ғурбат шамоли?»

Турбатий сукутга чўмди бир лаҳза,
Қуюндек қўзғалди қалбида ларза.

Алишер кўзида кўриб илтижо,
Бор гапни рўйирост айтмади аммо:

«Азиз волидаи муҳтарамангиз
Ғоят соғинмишлар сизни, ғам ангиз

Бир хабарни сизга келтирмиш фақир,
На чора? Айтмасдин илож йўқ, ахир.»

Худди ўт устида ўтиргансимон
Алишербек сачраб қўзғалди шу он.

Ва деди: «Не нохуш хабардур, устод?
Қим этмиш волидам ҳузурин барбод?»

Турбатий дедики: «Волидангиз тинч
Вале Ғарибийга кўнглидур илинж.

Султон Ҳусайннинг хизматин Али
Тарк этиб, кетмишдур Самарқанд сари.»

«Нечун мундоқ қилмиш, бордур сабаби?»—
Алишербек сўрди, тошиб ғазаби.

Уйланиб қолди-да Турбатий бир дам,
Деди: «Нечун кетмиш, барчага мубҳам.

Кобулий ўлими сабаб бўлиб ё
Алар орасида чиққандир низо.»

Алишер андуҳли хаёлга ботди,
Турбатий қалбида шафқат уйғотди:

«Қай гўшага урсам бошимни, устод,
Фурбатдин қўзғалмиш кўнглумда фарёд.

Яшинга дуч келмиш дўстни тарк этиб
На қилгай, Мирзонинг кўнглин ўкситиб.»

Ениқ нафас билан бир ғазал айтди,
Еғдуга йўғирди гўё ҳар байтни.

«Топмадим аҳли замон ичра бир андоқ ҳамдаме,—
Ким, замон осибидин бир-бирга айтишсак гаме».

II

Навойй ҳужрада шеър билан машғул,
Илҳом парисига тутқун каби ул.

Гоҳо бир нуқтага қадаб кўзини,
Хаёлда пишитар ҳар бир сўзини.

Гоҳ эса қороздан кўтармай бошин,
Сўйлатар қаламин — кўнгил сирдошин.

Гоҳ сарин сабога кўксини тутиб,
Хаёлга чўмади, шеърни унутиб.

Бир пайт ҳужрасига боққандек қуёш,
Остонада хаттот мамнун эгди бош,

Бу — Мавлоно Султон Али Машҳадий!
Ғоят олий эди дилда мақсад!

Қўлтиғида эса бир чарм жуздон,
Зийрак кўзларида ёниқ ҳаяжон.

Азиз меҳмонини чорлади тўрга,
Гўё тўлиб кетди ҳужраси нурга.

Машҳадий кўчирса, ғализ ғазал ҳам
Мазмун касб этгандек кўринар кўркам.

Фозиллар ул зотга қўйганди ихлос,
Навоний ҳурмати эди беқиёс.

Ҳатто «Султон Али қилқалам» дебон
Уни атар эди мулки Хуросон.

Навоний ғазали билан ошнадир,
Шундан мудом кўнгили уйи рўшнодир.

Машҳад днёрида кўрган онидан
Гўё фарқ бўлиб у бахт уммёнида!

Бир девон тузмакни этди-да, орзу,
Дил қатига гўё туғиб қўйди у.

Неча йиллар ўтиб, мана у бугун
Орзуийим ушалди, дегандек мамнун,

Суюкли шоирни зиёрат этмиш,
Таъзим ила унга девонни тутмиш:

«Ижозат сўрмасдин бул фақир сиздин
Бир девон тузибмен ашъорингиздин.

Кўнгил хоҳишини келтириб бажо
Эл ниятин этдим девон ичра жо.

Саҳвул қалам эрса, фақир гуноҳи,
Туркийга ўткирмас ҳали нигоҳи.

Форсийдек сочилса анинг гавҳари,
Иншосин бедамиш зеру забари.

Дўстлик бўстонида бир эҳсон бўлғай,
Машҳаддин ёдгор илк девон бўлғай!»

Навоний таъзим-ла девонни олди,
Кўзга суриб, тамом ҳайратда қолди.

Сўнг эса варақлаб, боқди-да хуррам,
Мижжасига қўнди гўёки шабнам:

«Мавлоно Машҳадий, фақир тили лол,
Дил сўзин демакка ожизмен алҳол.

Бул не олий бахтки, сиздек нажиб зот,
Илкидин яралмиш ушбу мўъжизот!

Фақирга узатиб нажот илкени,
Гулистон этмишсиз ўксик кўнглини.

Саҳв ўлса, бул фақир кечиргай сизни,
Кўзга сургай вале ҳунарингизни!

Яхши кунлар келиб, шодмон бўлғайсиз,
Боқий дунё қадар омон бўлғайсиз!»

Мамнун қучоқлашди шоиру котиб,
Дарчадан боқар кун — севинчга ботиб!

УН ТУРТИНЧИ ҚУШИҚ

Абусанд билан жанг қилиб, толиб,
Ёвқур қўшинидан келолмай қолиб,

Астрободга қайтди Хусайн мирзо,
Қисмат ўйинидан кўнгли норизо.

Укпарли тожини олиб бошидан,
Боқди — кўзи тиниб гавҳар тошидан.

Совутини ечиб қозикқа илди,
Қўксига боғистон ели урилди.

Мунаққаш шийпонда ўлтириб, салқин,
Мусаффо ҳавони симирди, толғин.

Парқув болишларга ёнбошлаб алҳол
Маъюс ўйга ботди — дилда минг савол.

Бағрини доғлади саргардон йиллар,
Қозоқийлик билан ўтилган йўллар.

Тулкидек қочмади ёв зўр келганда,
Ё омад кўкида ой тутилганда.

Қумликда қолганда — томчи сувга зор,
Оҳини фалакка айтмади зинҳор.

Ғанимдан кутмади мурувват, шафқат,
Абусанд тахтин деди: муваққат.

Тож ишқи яшади жон ичра жондек,
Майдон ичра жангга кирди қоплондек.

Қасамдек ёдида тутиб назмини,
Ғанимга кўрсатди шердек азмини.

Гоҳ ғолиб келди у, гоҳ бўлди мағлуб:
Қўним топса: шеърни дил кўрди марғуб.

Не кунлар кечмади унинг бошидан,
Дўстлари кетмади аммо қошидан.

Ғаму кулфатини баҳам кўрдилар,
Суянаман деса тоғдек турдилар.

Дўстлар меҳри солиб қалбига туғён,
Бош кўтариб, боққа тикилди султон

Чеҳраси очилди — дил қуши яйраб,
Булбуллар чаҳ-чаҳлаб турарди сайраб.

Шеър завқи кўнглида қилиб тарона,
Боқди у булбуллар сари мастона.

Бир матлаъ тилига қуюлиб келди,
Инжуси қоғозга дурдек тўкилди:

«Эврулуб гул бошига булбул висол ўлғай анга,
Гул анинг бошига эврулса не ҳол ўлғай анга.»

Дилбар байтни этиб ёдида такрор,
Битди у, ҳар сўздан чақнади шарор.

Назмдан бергандек булбулларга дарс
Гулларга ўз ҳолин гўё этди арз.

Ғазалга Ҳусайний нуқта қўйган он
Паҳлавон Муҳаммад бўлмиш намоён.

Ижод саодатин нашъасидан маст
Шоир дўсти билан бўлмиш ҳамнашаст:

Паҳлавон бўлса-да маъюс, хафа ҳол,
Султонга сездирмай жилмайди алҳол.

Қувончи ичига сиғмай шаҳзода
Ғазал кишварида узатди бода.

Назм шаробидан сархуш Паҳлавон
Султонни қутлади дилдан беармон:

«Латиф ғазал бирлан фақирни сийлаб:
Қўймишсиз кўнглига анинг ўт қалаб.

Гул ҳажрида булбул гар йиғласа қон,
Булбулсиз қолганда нетгай бу жаҳон?

Вале таъби нозик ва зийрак мирзо
Паҳлавон кўзида кўрди илтижо:

Ўзини тутса-да, маъюс овози:
Булут соя солган каби авзойи.

Тагин не ҳодиса юз берди дебон,
Паҳлавонга синчков тикилди султон:

Дардли боқар эди унинг кўзлари,
Ҳатто қовушмасди айтмиш сўзлари.

Султон изтиробга тушдию ногоҳ,
Деди: «Ўзи не ҳол? Қилингиз огоҳ?»

Паҳлавон сўзлади, босиб ўзини
Ва тикди султонга мунгли кўзини:

«Мавлоно Ғарибий оламдан ўтмиш,
Жонига ғанимлар суиқасд этмиш.»

«Ё раббим!— ўт каби сачради Султон,
Ярадор қуш каби озор чекди жон.

Сўнг маъюс, қўлини юзига сурди,
Ғазаб ичдан тошиб юзига урди.

Жонсиз ҳайкал каби қолди-да қотиб,
Дили озор топди, ғамларга ботиб...

Хуросон мулкида Муҳаммад Али
Шуҳратига сарҳад йўқ эди ҳали.

Ул эди хуштаъбу хушхулқ, хушсуҳбат,
Дардманд йигит эди, топганди шуҳрат.

Ғарибий завқ ила чалганида соз,
Қўшиғи этарди дилларга парвоз.

Мусиқий илмида саводхон эди,
Ҳуснихат бобида бир жаҳон эди.

Султон Ҳусайн ҳам айлаб эҳтиром
Яқин тутар эди ўзига мудом.

Ва лекин Кобулий бўлган сўнг қурбон,
Ғарибий умрида бошланди сурон.

Султон хизматини тарк этиб кетди,
Ғарибий ғариблик ихтиёр этди.

Навоний Машҳадда экан чоғида,
Ул кезмиш ораста Кўҳак боғида.

Ғарибий кўнглини сийлаб Самарқанд
Диёри этганда ўзига фарзанд,

Афсус, минг афсуским, умри навқирон
Башар боғида кўп сурмади даврон.

Султон Абусаид мирзо буйруғи
Туфайли санчилди қотилнинг тиғи.

Ғарибий туркийда кўпроқ айтди шеър,
Форсий ҳам назмига сочди жавоҳир.

Ушбу матлаъ бирла сайр этмиш ғазал
Ҳофизлар тилидан тушмасди азал:

«Дарди ҳолимдин агар ғофил, агар огоҳ эсанг
Ҳеч ғамим йўқ сен менга гар дилбару дилхоҳ эсанг».

Қай шоир тилига форсий сочса зар
Ушбу байт ҳамоҳанг назмини безар:

«Чашми бемори ту ҳар дам нотавонам мекунад,
Лаъли жонбахши ту, жоно қасди жонам мекунад».¹

...Ҳасрат чекиб, бошин кўтарди султон,
Сўзига илҳақдек боқди Паҳлавон.

Деди, дили мажруҳ Ҳусайн ўксиб:
Эмди Навоийға айтурмиз не деб?

Мазмуни: сенинг хаста кўзинг мени ҳар дам нотавон
қилади, эй жонон, сенинг жон бағишловчи
лаъл лабинг жонимга қасд қилади.

Машҳадга етса гар бул нохуш хабар,
Ғамзада Навоий қон югар саҳар.

Невчун кетай деса, ижозат этдим,
Ғаним шамшириға кўксимни тутдим?

Дард устиға бул ҳам тағин дард бўлди,
Навоий қошида юзим зард бўлди.

Нетай, дўстим, бул чарх бўлса кажрафтор,
Ўзга юртда ҳам тинч қўймаса ағёр?

Ев қочиб қутилмас илкимдан вале,
Қасос кунин ваъда этмакда толеъ.

Ҳирий тахти насиб этмагунча то
Жанг қилгум, бир ўзим қолсам-да ҳатто».

Алами ичига сиғмай, қўпиб қон,
Паҳлавонга боқди — кўзлари гирён.

Деди, мадад илкин чўзиб Паҳлавон:
«Умид кўзин тикмиш сизга дўст-ёрон!

Ҳазрат олийлари этсалар рухсат,
Фақир Машҳад сари қилғай азимат.

Навоий дардига бўлмасам даво
Ушалмағай дилда асли муддао.

Фурсатини топиб огоҳ этгаймен,
Қулфат шамолиға кўксим тутгаймен.»

Юпанч топган каби жонланди мирзо
Ва этди дўстиға бир мактуб иншо.

Деди, Паҳлавонга узатиб хатни:
«Фақир баҳам кўрғай оғир кулфатни.

Жудоликдин қадди дол деб айтғайсиз,
Юрмакка мадор йўқ, шол деб айтғайсиз.

Ғарибий хунини олмаса фақир,
Бош кўтариб юрмак ҳожатсиз, ахир!

Омонат қолмасун дуойи салом,
Ҳануз фақир этғай ани эҳтиром.

Омон бўлинг, балки, учрашғаймиз бот,
Дарвозасин очғай бизга ҳам Ҳирот!»

Қўзғалиб, аламли боқди Паҳлавон,
Мунғайиб, кўксига бош қўйди султон.

Бир илдиздан унган қўшчинорсимон
Бағирлашиб олди икки қадрдон.

УН БЕШИНЧИ ҚУШИҚ

Бийдек чўл қўйнидан — кўрмай талофат
Ҳиротга юз тутди карвон саломат.

Қўзларни қувнатди боғлар жамоли,
Қўкракка урилди салқин шамоли.

Фориғ бўлган каби танлардан чарчоқ,
Бир лаҳза гўёки босилди чанқоқ.

Анвои мол билан каттакон карвон
Боғ кўчага қадам қўйди шодумон.

Гул бўйи анқиди чаманзордан шўх,
Димоқни маст этди — енгил тортди руҳ.

Қарвондан қолмасдан Алишербек ҳам
Елмакда, кўнглида қувонч ва алам.

Ҳиротга қуш бўлиб учсам дер, аммо
Учмакка қаноти йўқдир: муаммо.

На бўлғай, қарвондан кетса у ўзиб?
Тулпори ҳориди, аммо, чўл кезиб.

Жонидек азиздир бу самаи тулпор:
Чунки у Турбатий ҳазратдан ёдгор!

Едида: Машҳаднинг сўнгги кунлари,
Шайх Қамол қошида ўтган тунлари.

Таҳсили оёқлаб қолган чоғида,
Деди меҳмон этар экан боғида.

«Бўтам, ҳаёт йўли эрур паст-баланд,
Гоҳ тўғри, гоҳ эгри; боқманг нописанд.

Ҳаёт — синов, демак, ким ўтса омон,
Кўнглида қолмағай заррача армон.

Ҳаёт синовига ким бермағай дош,
Кўксин яра этғай, ҳаёт отмиш тош.

Тагин қалам суриб вазмин назмда,
Ҳурмат қозонмишсиз мулки азимда.

Шердек журъат ила кириб бул мулкка,
Салафлар қаламин олмишсиз илкка,

Дуойим: ёр бўлгай ҳамиша илҳом,
Мулки назм ичра топгайсиз икром.»

Алишер, Турбатий сўзларидан лол,
Бошин қуршаб олди сўнгсиз бир хаёл.

Гарчанд ёш бўлса-да, раҳмсиз ҳаёт
Бошига солмади қанча мушкулот.

Қанча синовлардан омон ўтди у
Ва қанча кулфатга келмади ўтру.

Қиё боқмаганда унга салтанат,
Турбатийдан кўрди қанча марҳамат.

Бу сўлим оқшом ҳам бўлиб меҳмони,
Кўнглида ушалди эзгу армони.

Хаёл оғушидан кўтарди-да, бош,
Шайх Камолга деди, қалбида қуёш:

«Бағоят мамнунмен ҳазратим сиздин,
Сизни устод билиб, хурсандмен ўздин.

Гарчанд йўқ эрса-да меҳримга сарҳад,
Ёдимга олгайман сизни то абад.

Гурбатда фақирнинг сўраб холини,
Мунаввар этмишсиз истиқболини.

Ҳаёт тўфонида ўчмай мисли шам,
Машъаладек ёнса, фақир умри ҳам,

Зое кетмас эди ниятларингиз,
Эзгу дуойингиз — сийму зарингиз.

Аммо ташвиш солмиш кўнглумга туғён,
Гирдибод домида турмиш Хуросон.

Ҳиротга қайтмакдин ўзга илож йўқ,
Машҳадда қолмакка ҳеч эҳтиёж йўқ.

Аммо Ҳирот нотинч, билмас осойиш,
Султон ўз зулмини этмиш намоиш.

Азиз волидамнинг аҳволи ғариб,
Иўлимга кўз тутмиш ранги сарғайиб.

Балки, Ҳирий фақир илкидин тутғай,
Султон шафқат қилиб, иноят этғай.

Балки, хазон бўлмас умид гулшаним,
Балки, обод бўлғай ота масканим.»

Турбатий ҳайратли хаёлга толди,
Алишер қалбига гўё ўт солди:

«Уғлоним, Ҳирийга қайтмак лозимдур,
Султонга барчамиз бир мулозимдур,

Балки, сиздек ўтлуғ шоирга султон,
Ҳам салтанат кўзи боқур нигорон.

Аммоки, кўнглумда яшар бир гумон,
Десалар: Ҳусайнга дўст ва қадрдон,

Абусайд мирзо хуш кўрмағай лек,
Балки у сизга ҳам сақлаб юрар кек.

Бу гумон — балки рост, балки ёлғондур,
Не деса — шу бўлғай, чунки султондур.»

Кўзларига Ҳирот кўринди бирдан,
Хаёлин узолмай қолди Ҳирийдан.

Юксак миноралар кўкка бош тираб,
Офтоб шуъласида турмиш ярқираб.

Салобатли қалъаи Ихтиёриддин
Зададек саройнинг ихтилофидин.

Шон-шуҳрати сўнган Гавҳаршодбегим
Мадрасаси гўё мунғаяди жим.

Қарвондан қолмасдан елади ҳамон,
Жисми-жаҳонини босиб ҳаяжон.

УН ОЛТИНЧИ ҚУШИҚ

Мушфиқ она кўнглин бир ташвиш қучмиш,
Тонг билан суюнчли қабоғи учмиш.

Оромни гўёки унутмиш жони,
Хаёлин банд этмиш азиз ўғлони.

Уйининг эшигин ланг очиб хурсанд,
Супуриб, сув сепиб қўйди орзуманд.

Нотинч юрагида ширин бир туйғу,
Илкин ўпиб, сурар қабоғига у.

Бағрига босиб гоҳ Дарвиш Алини,
Изҳор этмоқ истар дил амалини:

Оғонг Алишербек келса, дер кошқи,
Уйимиз меҳмонга тўлса, дер кошқи.

Дарвеш Али бўлса, таниб эсини
Кўрмакка зор эди ўз оғасини.

Аmmo элас-элас ёдида ҳамон,
Алишер сиймоси бўлур намоён.

Усмир бўлиб қолди — ўтди неча йил,
Йўлига кўз тутди унинг муттасил.

Гарчанд йироқ тушмиш ундан Алишер,
Оға деса — оға бўлгулик, ахир!

«Ўғлим, бизларга ҳам кулмиш хуштолеъ,
Машҳаддан эсмакда иқбол шамоли.

Тушимда Алишер миниб оқ отга,
Қириб келган эмиш тонгда Ҳиротга.»

Дарвеш Али деди, дилда ҳаяжон:
«Тушингиз ўнгидан келсин, онажон!..»

Кун ботди: шафақдан булутсиз осмон —
Маъсума кўнглида ёнган дардсимён.

Ой чиқиб, самони юганда кезиб,
Хиёбон мавзуин ўтди-да кесиб,

Алишер қалбида умид ва нажот,
Боғи Давлатхона сари қўйди от.

Ота даргоҳига кўзи тушган он
Охир орзусига етиб беармон

Сакраб отдан тушди, сўнг эса дарров
Эшикни қоқди у — кўнгли бермай дов.

Маъсума юраги севиниб кетди,
Бир зумда шамолдек эшикка етди.

Издан отилди Дарвеш Али ҳам:
«Онажон, эҳтимол, келди, деб, оғам.»

Дарвозани очиб, кўзлар ёшланди,
Уғлининг бағрига она ташланди:

Азиз оға-ини дийдорлашган он
Юлдузларин сочди бошлардан осмон.

Дарвеш Али отни етаклаб мамнун
Ҳовлига йўл олди, Алишер мафтун

Инисин кузатди — кўнгли тоғ бўлиб,
Кўзлари намланди — юраги тўлиб.

Алишер қошида бўлиб парвона,
Ўзида йўқ хурсанд, шод эди она:

«Ўғлим, сени кўрар кун ҳам бор экан,
Таигрига шукрим, толе ёр экан.

Найлайн, сиғмадим ўз уйимга ҳам,
Йиғласам, келмади кўзларимга нам.

Мусодара этиб мулкимиз султон,
Кўча-кўйда бизни айлади сарсон.

Ғаним наштак билан бағримни тилди,
Тоғаларинг гами мени чўп қилди.

Сени деб, умидим бўлмади поймол,
Сени деб, ҳаётим кўрмади завол.

Дийдорингни кўрмак умидим эди,
Орзуим ушалди дунёдин эмди.»

Рўмол учи билан артиб кўз ёшин,
Она қувонч билан кўтарди бошин.

Волидаси бошин силаб меҳрибон,
Деди Алишербек: «Қўйинг, онажон,

Ўксинманг, унутинг дард-аламларни,
Дилдан фориг айланг барча ғамларни.

Фақир, ҳосил бўлғай дея муддао,
Умид боғлаб келмиш султонга, аммо.

Марҳамат кўрсатса, бўлиб мулозим
Сарой юмушини кўрғаймен лозим.»

Дарвеш Али боқди — кўзида иқбол,
Маъсума ичидан қувонди алҳол:

«Султон одам бўлиб, қилса иноят,
Балки, чекмас эдик мунча азият.»

Алишер олди-да чарм жуздонни,
Онасига тутди — қутлуғ эҳсонни.

«Бу не китобатдур?»— сўрди Маъсума,
«Назмий машқлар»— деди ўғли осуда.

Она мафтун боқди — очиб жуздонни,
Варақлаб, лол қолди зарҳал девонни.

Ўпди-да, фарзандин пешонасидан,
Баҳра топди назм дурдонасидан.

Оғасин пинжида Дарвеш Али лол,
Бошида чарх урар эзгу бир хаёл.

Маъсума девондан узмай кўзини,
Дунёда бахтиёр сезар ўзини.

Бу — Навоийнинг илк девони эди,
Не девон, кашф этган жаҳони эди!

УН ЕТТИНЧИ ҚУШИҚ

Ҳирируд насими кезар боғ ичра,
Кушлар ҳам анжуман тузар боғ ичра.

Боғ ичра мураббаъ. чоҳарпояда
Икки зот ўлтирмиш салқин сояда.

Бири — ҳазрат Лутфий, назм хоқони,
Бириси — Навоий, шеър арслони!

Юз билан юзлашиб турмишдир бири,
Бириси йигитлик фаслин гурури!

Эшигин ланг очмиш дийдор жаҳони,
Меҳр ўтидан кул ҳажр хазони.

Қалбларда ёнмишдир шодлик қуёши,
Муз каби эримиш айрилиқ тоши.

Саодат шуъласи порлар кўзларда,
Садоқат қўшиғи янграр сўзларда.

Дунё савдосини кўп кўрмиш устод
Шогирди кўнглини қилай дер обод:

«Тангриға шукурким, сизни кўрдим бот,
Зиёдек югурди, кўнглимга нажот.

Кулбаи ғарибга сиз қўйгач қадам,
Сарҳадсиз кўринмиш кўзимга олам,

Танимга югурмиш ёшлик дармони,
Қўнглумнинг қолмади сира армони.

Эмди камолингиз хурсанд кузатиб,
Розимен, ўлсам гар оёқ узатиб,

Устод сўзларидан эзилиб кўнгли,
Сўзлади Навоий, оҳиста, мунгли:

«Яхши гапга ёхуд ёмон гапга ҳам,
Фаришта омин дер, устоди аъзам.

Эзгу ният сизга ёр бўлмай ҳар вақт
Юзни-да кўрғайсиз биз бирла хушбахт».

Лутфий деди мамнун, киприклари нам:
«Дуойингиз етсин, тангриға, бўтам!

Сиздек ўтлиғ шоир қилмиш нек ният,
Юзга ҳам кирғаймен, бўлса амният.

Афсус, минг афсуски, элу юрт нотинч,
Бошимизға кулфат солмиш бир ножинс.

Хайриятки, бўтам, тангри ёрлақаб,
Жанг дуди эсмади Машҳадга қараб.

Ҳиротда бўлганда қиёмат қойим,
Ночор фақир сизни ўйлади доим.

Ғавғодан йироқроқ туринг деб, бўтам,
Номалар юбордим, кўнглумда алам.»

Мушфиқ устодидан кўнгли тоғ бўлиб,
Навоий сўзлади, юраги тўлиб:

«Сиз юбормиш нома, дуою салом
Ғурбатда ғарибни шод этди мудом.

Қасрдек кўринди кўзимга ҳужра
Ва илҳом боғидан келтирди мужда.

Шом қўнмиш кўнглумни гўё тонг қилди,
Ҳужрамға офтобнинг нури тўкилди.

Хушнудлик уйғотиб руҳиятимда,
Умид пайдо қилди ўй, ниятимда.

Сиз бирла бўлгандек мушкулим кушод,
Субҳи шом айладим номингизни ёд».

Ҳазрат Лутфий деди боқиб миннатдор,
Нуроний кўзида умид барқарор:

«Қадрин йўқотмаса шогирду устод,
Отаю фарзанддек яшар умрбод.

Сиздек зотға устод бўлмак шарафдур,
Сиз дурри рахшонсиз, фақир садафдур.»

Устод олқишидан юзи бўлиб ол:
«Қуллуқ, ҳазрат!» деди, Навоий хушқол.

Кўнгли кўтарилиб Кўҳи Сафеддек,
Деди, устодига боқолмасдан тик:

Сизга шогирд бўлмак олий бахт ўзи,
Кўнглум рўшно этмиш меҳр юлдузи.

Кошки, яхши кунлар қилсаю насиб,
Назмда бўлсайдим сизга муносиб».

Лутфий топиб унинг сўзидан таскин:
«Ташаккур, бўтам!» деб жилмайди тагин.

«Шабоб замониким, илкингиз тутмиш,
Бу ёшда ҳар йигит ўзни унутмиш.

Вале сиз кўп заҳмат чекиб муттасил,
Идрок-ла иш тутган фарзандсиз асил.

Сизга айтсам, бўтам, замон ўзгарди,
Одамлар ўзгарди, даврон ўзгарди.

Зарра ҳам қолмади инсоф, имондин,
Эзгулик йўқолди гўё жаҳондин.

Барчаси султоннинг ялоғин ялаб,
Қошида таъзимда, кўзи мўлтираб.

Султон Бобур мирзо вазирлари ҳам,
Садоқатли бегу амирлари ҳам

Абусаид мирзо илкени ўпмиш,
Ё раббим, султоннинг номин унутмиш!

Лек фақир, фарқига етолмай доғмен,
Доғулик шарҳини битолмай доғмен!

Доғмен, баъзи шахслар тулкилигидин,
Ўйинчоқ давроннинг кулгилигидин!

Фитналар комида доруссалтапа,
Фисқ-фужур, адоват қилмиш тантана.

Аҳли қалам эса бўлмиш беқадр,
Қим боқса улусга, чекмишдир жабр.

Даҳо Ҳиравийнинг замони келмиш,
Маддоҳ шуаронинг даврони қулмиш.

Адолат чирогин ёқмоқ истабсиз,
Ҳақиқат уруғин сочмоқ истабсиз.

Бу ғоят мушкулдур, эҳтиёт даркор,
Ҳиротда бўлмағай инсоф барқарор.

Мен ҳам қариб қолдим, йўқдир дармоним,
Ўзим билан бирга кетгай армоним.

Сизни ўйлаб, фақир тинчи йўқолмиш,
Дилимга бир умид шуълалар солмиш.

Сиздек бир шоирга Хуросон муҳтож,
Саройга бормакдин йўқ ўзга илож.

Йўқ эрса, Ҳиротда қолмакдир маҳол,
Навқирон умрингиз топмасин завол.»

Навоий бошини кўтариб маҳзун,
Ғамгузор устодга тикилди беун.

Сўнг деди: «Ўзга йўл йўқдир, сиз ҳақсиз,
Бош эгиб бормасмен асло мақсадсиз.

Мақсадим: назмимга бермакдир ривож,
Бу демак, назм деб киймак эмас тож!

Айласам улуснинг мушкулдин осон,
Назмимда жаранглаб турса Хуросон,

Олий бахт шул эрур фақирга, устод,
Шул эрур яшашдин мақсаду мурод!»

Лутфийнинг юзлари ёришиб кетди,
Қўзғалиб, Навоий манглайин ўпди.

«Офарин!— деди у,— эй оқил фарзанд!
Шухратингиз элдек бўлгай сарбаланд.

Оёғим узатиб ўлсам, ризомен,
Сиздек шогирдига жони фидомен!»

УН САҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

Хиёбон гузарин қилдию макон,
Элга азиз бўлди бу хоксор инсон.

Энди Абдураҳмон Жомий деса, эл
Хиёбон томонга оқар мисли сел.

Саъдиддин Кошғарий руҳин этиб шод,
Ул этди мозори бошини обод.

Ардоқлаб пирининг табаррук номин
Шам қилиб ёқди ул дил эҳтиромин.

Лутфий билан машҳур бўлгандек Ҳирот,
Не ажаб, қозонса, Жомий билан от!

Навоий қалбида гунчалаб орзу,
Утланиб турибди Хиёбонда у.

Жомий назми етиб Машҳадга қадар
Фикрат денгизига сочганди гавҳар.

Ихлос билан сўзлаб дўсти Паҳлавон
Махдум таърифини қилганди дoston.

Ҳиротга қайтдию дилдаги илинж
Бир лаҳза қўймади Навоийни тинч.

Зиёрат этмакка аҳд қилиб чунон
Азиз даргоҳига келмиш нотавон.

Кўнгли дов бермайди кирмакка аммо,
Тушмаган эди у бу ҳолга асло.

Уйга ботиб турди не фурсат, ҳайрон,
Бирор таниши йўқ, кўнглидир вайрон.

Анжуманга келмиш одамларга у
Ҳавас билан боқди — кўнглида ғулу.

Бир пайт пайдо бўлди қошида бир зот,
Бу — Даҳо Ҳиравий! Танимас, наҳот!

Усти-боши башанг, қадди эса ғоз,
Юриш-туриши ҳам амирларга хос.

Бошдан-аёқ разм солди-да Даҳо,
Ичкарига кирди, изидан аммо

Навоий эргашди кўнглида гумон,
Парво қилмасдан лек «шоири даврон»

Ишқомлар тагидан ўтди-да шахдам,
Меҳмонхона сари ташлади қадам.

Гур этиб анжуман аҳли қўзғалди,
Даҳо ҳол сўрашгач, тўрдан жой олди.

Чунки келган эди унинг замони,
Ойдек кулган эди унинг даврони.

Султон шарафига мадҳия битиб,
Гўё қўли етмас юлдузни тутиб,

Ҳадя этмиш унга ва сўрмиш паноҳ,
Фақирга ёт эди дея бу даргоҳ.

Султон Бобур мирзо шаънига бўҳтон
Тошини отмиш бу маддоҳ, беймон.

Терисига сигмай мақтовдан султон,
Унга унвон бермиш: шоири даврон.

Ундан «улуғ» шоир йўқдир саройда,
Султон олқишланар у бўлган жойда.

Жамоат ўрнида чўкди, бир лаҳза
Барча жимиб қолди — дилларда ларза.

Навой бу ҳолдан бўлиб тамом лол
Пойгаҳда омонат ўлтирмиш алҳол.

Ҳеч бир зот бермади унга эътибор,
Ҳатто танимади, ул эса хоксор

Анжуман аҳлини зимдан кузатди,
Хароба дил уйин гўё тузатди.

Турли тоифага мансуб жамоат
Ўлтирмиш, кўзларда сирру синоат.

Бириси — пиронсол, бири — навқирон,
Бири — аҳли дониш, биридир деҳқон.

Аммо барчасининг нияти битта:
Жомийни зиёрат этмак албатта.

Улар муридлардир, Жомий эса пир,
Пир бор жойда доим муридлар ҳозир.

Сойири ниёзманд сафида бугун
Навоий хурсанддир борлиги учун.

Жомийни топмади, кўзлари излаб,
Кўнгли нотинч бўлди бўтадек бўзлаб.

Вале бўз либосли бир ҳақир инсон
Диққатини тортди унинг бегумон.

Ул зотнинг қошига келиб мулозим,
Муҳайё қиларди не бўлса лозим.

Ёнида ўлтирмиш хушхат бир котиб,
Ўзи-ла банд эди, хаёлга ботиб,

Жамоат суҳбати қизгин тус олди,
Даврада тафовут гўё йўқолди.

Уруш мавзуига кўчганда суҳбат,
Дафъатан ўзида сезгандек қудрат,

Ўлтирган жойида керилиб шердек,
Ҳаммани оғзига қаратди бир бек:

«Ҳусайн мирзодин нотинч Хуросон,
Таҳдид солиб турмуш Ҳирийга ҳамон.

Шул важҳдин панжасин қилмай туриб қон.
Йўлбарснинг жазосин берсалар султон.»

Ҳамма жимиб қолди, чунки султондан
Эл ризо эмасди, тўйганди жондан.

Навой бек сари зимдан тикилди,
Дўстига ишончи жунбишга келди.

Бир маҳал сукутни бузди-да Даҳо,
Урта ёш кимсага деди: «Марҳабо,

Мавлоно Бадахший! Ҳазрати Махдум
Билгайлар, сиз элда шоири машҳур.

Олий ҳазратлари салтанатини,
Машриққа донг ёймиш мамлакатини

Якқалам этмишсиз, хурсанддир султон,
Уқунг жаноблари, муштоқмиз чунон!»

Бу зот — Абдусамад Бадахший эди,
Ундан ҳайрон эди Бадахшон эли.

Қанча подшоҳ ўтди — темурийзода,
Бадахшон шоҳларин кўриб зиёда,

Элининг бошига солмади соя,
Дўстлиги юксалди пояма-поя.

Вале бу удумга этиб хиёнат,
Абусаид тутди ўзга сиёсат.

Амримга бош эгсин дея Бадахшон,
Зулмини ўтказди, қилди қатоғон.

Бадахшон эли лек бўйсинмай унга,
Тутқун бўлмайлик деб малъун қузғунга,

Нафратин тиг қилиб кўтармиш исён
Аждаҳодек сочмиш заҳрини султон.

Шоир Лаълий эди Бадахшон шоҳи:
Улус соябони, улус паноҳи.

Унинг кўрар кўзи — ибн Лаълий ҳам
Падаридек шоир эди хушқалам.

Ота-ўғил жўмард элга бош бўлиб,
Қонли жангга кирмиш ғазабга тўлиб.

Абусаид қўли лек келиб баланд,
Бирга қатл этилмиш отаю фарзанд.

Бадахшон исёни тинмасдан ҳамон
Таҳлика ичида қолмиш Хуросон.

Навой Машҳадда экан чоғида,
Ибн Лаълий билан дўстлик боғида

Меҳр шаробини сипқорган эди,
Шаънига шеър битиб юборган эди.

Мактублар йўллашиб, ҳамдам эдилар,
Ташвишу дардига малҳам эдилар.

Бадахший фахрдан юзи ол бўлиб,
Шарафли бу бахтдан қувончга тўлиб,

Анжуман аҳлига боқди-да шу тоб
Султон тарихидан ўқиди бир боб.

Хиротни забт этиш лавҳасидир бу,
Музаффар қўшини кўтармиш «ёҳу!»

Бадахшон мулкини вайрон қилмиш жон,
Наҳотки, куйланса мисли қаҳрамон!

Бадахший ҳолига ачиниб ичдан
Навой кўнглини тийди ўкинчдан.

Бадахший назмидан завқланиб Даҳо:
«Нишонга урибсиз, деди, мавлоно!

Султон Абусаид мадҳин бу қадар
Айтолмаган ҳануз бирор суханвар.

Ибрат олса арзир сиздин шуаро,
Сиз хушхон булбулсиз бу гулшан аро.

Мартабангиз баланд айлағай султон,
Шоирӣ аъзам деб билғай Хуросон!»

Барча маъқуллади Даҳо сўзини,
У ғолиб шер каби тутди ўзини.

Ва лекин Бадахший жилмайиб хоксор,
Деди жамоатга боқиб миннатдор:

«Азизлар, мақтовдин кўкдадур бошим,
Гўё тун қўйнидин чиқмиш қуёшим.

Назмимда учраса бироқ нуқсонлар,
Тортинмай айтингиз, азиз инсонлар.

Олий ҳазратимға этмасдин инъом,
Бартараф қилғаймен, дилда ушбу ком».

Барча сукут сақлаб, ўйланиб қолди,
Навой қўзғалиб, ногоҳ сўз олди:

«Мавлоно Бадахший битмиш қасида
Маъносини чақмиш фақир осуда.

Таҳсинға сазовор байтлари кўпдур,
Мажозий қиёсу ташбеҳи хўбдур.

Тажнис хаёл қилиб вале бир байтда,
Мисраъдин мисраъға ўтилган пайтда,

Қофиясин ғалат қилмиш мавлоно,
Назм мазмуниға ул сўз бегона»,

Деди-да, шу байтни ёд этди такрор
Ва боқди шоирга мисли гуноҳкор.

Навоий сўзидан ҳамма танг қолди,
Бадахший ҳайратнок секин қўзгалди.

Ва келиб Навоий қошига мамнун,
Илкин қисиб, унга ўқиди таҳсин:

«Нозик таъбингиздин ҳайратда фақир,
Бул нуқсон вазнда сезилмас, ахир.

Бироқ уни дарҳол пайқаб олмишсиз,
Азизим, кўнглумға шуъла солмишсиз.

Шеърятнинг янги билгичи билан
Қутлашга ижозат беринг анжуман?

Тақсир, исмингиз не? Билсун жамоат,
Порлоқ юлдуз бирла кулсин самоват».

Бадахший сўзидан хижолат чекиб,
Шоир деди сокин, бошини эгиб:

«Амир Гиёсиддин ўғли Алишер,
«Навоий!» Қўюрмен битганимда шеър.»

«Навоий!» сеҳрдан шивирлар лаблар.
«Навоий!» деб урар ҳайратла қалблар.

Жамоат меҳр-ла унга тикилди,
Даҳо тили зўрға суханга келди:

«Навой сизмисиз? Ишонмам асло,
Ул ахир Машҳадда кезмиш бенаво.»

Навой бошини кўтариб ердан:
«Ҳа, тақсир!»— деди у.— Жомий сурурдан

Ўрнидан қўзғалиб келди-да аста,
Бошини силади — жони пайваста:

«Ғойибан назмингиз ёд айлаб фақир,
Сизни бир кўрмакка эди мунтазир.

Тангрига шукурким, муродға етдим,
Латиф ғазал битмиш илкингиз тутдим.

Фақир кулбасиға сиз қўйгач қадам,
Дилдан фориг бўлмиш ранж бирла алам.»

Навой, кўзига ишонмай алҳол,
Жомий қаршисида турар эди лол:

«Фақирни авф этинг, мавлоно, зинҳор,
Зиёрат этмакка келдим умидвор.

Аmmo сизни излаб одамлар ичра
Юрагим эзилмиш аламлар ичра.»

Жомий меҳмонини тўрга чорлади,
Навойни гўё бахт ёрлақади.

Даҳо Ҳиравийнинг кўзида ҳасад,
Навойга боқди — қилмасдан писанд.

Мажлис аҳли эса қувониб ичдан,
Кўзлари юлдуздек порлар севинчдан.

Навой назмига Жомий бериб тан
Токчадан бир китоб олиб дафъатан,

Илтифот кўрсатиб, узатди шодон
Ва деди: «Фақирдин бўлғайдур эҳсон.»

Навой «қуллуқ» деб таъзимга келди,
Гўёки тилидин дурлар ёғилди.

Бу китоб — дўстликнинг ибтидосидур,
Жомийнинг «Муаммо» рисоласидир.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ҚУШИҚ

I

Мавлоно Лутфийдан сўраб маслаҳат,
Навой султондан кутди марҳамат.

Абусаиддан лек чиқмагач садо,
Унга мадад илкин узатди Даҳо.

Ҳиравий саройда топиб эътибор,
Султон хизматигаъ этмиш жон нисор.

Аҳли шуарога сардор бўлиб у
Вазирлик мансабин қиларди орзу.

Салтанатни кўкка кўтарган қадар
Гўё сочиларди бошидан гавҳар.

Қай шоир султонга эрса хайрихоҳ,
Бошида Ҳиравий бўларди паноҳ.

Ким унга қасида битиб берса ё,
Саройда кечарди юмуши аъло.

Шоирлар нонини туя қилиб у
Султон назарида эди баобрў.

Шу мақсад отига босгани эгар
Навой толеи учун қайғурар.

Чунки шуҳрат топиб Навой номи,
Кун сайин улғаймиш эл эҳтироми.

Ўзи гувоҳ бўлди: ҳатто Жомий ҳам,
Навқирон йигитга кўрсатди карам.

Аммо ҳимояга ул эрур муҳтож,
Кўнглин топмоқ даркор, қилиб бир илож.

Борар жойи йўқдир саройдан ўзга
Ҳозир не десангиз, киради сўзга.

Мулозим бахтига этсам мушарраф,
Дуррин олғай фақир, ул эса садаф.

Ҳиравий ўзича қилиб хомхаёл,
Бошида ой каби кулгандек иқбол,

Навойни чорлаб саройга бир кун
Мурувват қилгандек сўзлади мамнун:

«Тақсирим, гап мундоқ: ҳазрати султон
Оламни тутсин дер мадҳи Хуросон.

Ким кўкка кўтармиш салтанатини
Султон аямас ҳеч марҳаматини.

Ножўя сўз айтса кимки шаънига,
Ҳазрат сиғдирмайди ўз ватанига.

Ўзингиз гувоҳсиз, Ҳирийға келиб,
Мавлоно Бадахший толеи кулиб,

Қадрли зот бўлмиш — шоири даврон,
Анга ҳавас қилмиш бугун Бадахшон.

Бадахшийдин ибрат олсангиз арзир,
Сиздек истеъдодга султон мунтазир.

Не ажиб, сизни ҳам эркалаб толей,
Бошингизда эсгай иқбол шамоли.

Фақир бўлсам дейман сизга раҳнамо,
Мушкул кунда мадад бергай доимо.»

Даҳо Ҳиравийнинг ҳимматидан лол
Навий кўнглида ташвиш ва малол.

Хўп деса, султонни олқишлаш даркор,
Йўқ деса, ул бўлгай ўз юртида хор.

Узга чораси йўқ, қолди ноилож,
Сарой хизматига ул, ахир, муҳтож:

«Мавлоно Ҳиравий, қилгаймен қуллуқ,
Фақирга бундан ҳеч зиёда бахт йўқ!»

Ҳиравий юзида барқ уриб виқор,
Деди у, ўзини тутиб улуғвор:

«Саройдин қай шоир турса гар йироқ,
Султоннинг кўнглига ёқолмас чироқ.

Умридин ёлчимас, кун кўрмиш ҳақир,
Билмасдин сўзамас бир гапни фақир.

Мавлоно Лутфий ва Жомий ҳаёти
Сизга сабоқ бўлгай, салоҳияти

Гарчанд баланд эрур, яшашар ночор,
Топгани ўзиға етмайди зинҳор.

Шоир бўлиб, ҳамён қуруқ бўлса гар,
Эл эмас, дўстинг ҳам солмайди назар.

Бадавлат бўлмакнинг йўлидир битта:
Бу — султон хизматин қилмак, албатта!

Тақсир чиқмасалар фақир измидин
Бебаҳра қолмағай ризқу рўзидин.»

Навоий ғазаб-ла ёнса-да, ичдан,
Лек ўзини тийди, кўнгли ўкинчдан

Пора-пора бўлди, топса чорасин,
Умрбод кўрмасди унинг қорасин.

II

Саройга бош эгиб келди Навоий,
Тигсиз ўз бағрини тилди Навоий.

Хусайн мирзо билан дўстлигидан гар
Кун келиб, гар султон бўлса бохабар,

Ёки тоғаларин қасоси учун
Хизматга кирди у, деса бир маълун,

Навоий толеи забун бўлажак,
Очилмасдан умид гули сўлажак.

Машъум ўйлар ичра бўлиб фаромуш,
Султон ҳузурига йўл олар хомуш.

Энди замон ўзга, даврон ҳам ўзга,
Энди тож-тахт ўзга, султон ҳам ўзга.

Аммо кўзга таниш қасри муҳташам,
Феруза гумбазлар, миноралар ҳам.

Танишдир чинорлар, сарву бодомлар,
Боғаро кезмиш лек ўзга одамлар:

Истараси совуқ, юзлари заъфар,
Қовоқлари солиқ, кўзларда хатар.

Бир эски мулозим Навоийнинг лек
Саломин бепарво олдию алиқ,

Кўзига ишонмай, ҳайрати тошди:
«Алишербек!» дея бағрига босди.

Ва шодон бошлади султон қошига,
Ҳумо қўнганидек кекса бошига.

Пўл-йўлакай деди: «Ҳазрати олий
Ҳузуримға кирсун деди Навоий».

Навоий бир лаҳза ҳаяжонланди,
Гўё жисми унинг оташда ёнди.

Вале тутиб олди бирдан ўзини,
Уйлади, султонга айтар сўзини.

Нақшинкор эшикни очиб мулозим:
«Марҳабо, тақсирим!»— деб этди таъзим.

Навоий кўзида умид ва орзу,
Боргоҳ сари дадил қадам қўйди у.

Султон Абусаид мирзо кўрагон
(Амримда дегандек мулки Хуросон)

Ултирарди олтин тахтада басавлат,
Бошида укпар тож, эгнида хилъат.

Қора чўққи соқол, мўйлаби — қилнч,
Кўзи косасидан чиққудай, нотинч.

Қонли юзларидан томади заҳар,
Дажжолга ўхшайди, турқи, алҳазар!

Навой султонга солди-да разм,
Одоб бирла этди қошида таъзим.

Бўридек қўзғалиб, боқди-да, султон
Мағрур юриб келди Навой томон.

Деди: «Ҳиравийдин эшитиб сизни,
Кўрмакни истадим лек ўзингизни.

Мавлоно Лутфий ҳам сизга бермиш тан,
Жомий фахр қилмиш, қуриб анжуман.

Мулозим бўлмакни хоҳиш этмишсиз,
Билгимча, энг одил йўлни тутмишсиз.

Ким бўлса назмда соҳиб истеъдод,
Қарси олий боғин сайр этсин шод.

Мақсудим: жаннатдек мулки Хуросон
Довруғин Машриққа этмакдур дoston.

Соҳибқирон Амир Темур туфайли
Оламға машҳурдир Самарқанд эли.

Улуғ ҳазрат олиб неча юрт, шаҳар,
Кўрмади гўзал юрт Самарқанд қадар.

Мовароуннаҳрни обод этиб у,
Дунёни олмакни айлади орзу.

Афсуски, муродга етмади ҳазрат,
Қўнглумни ўртамиш менинг шу ҳасрат.

Улуғ бобокалон ётсин дебон тинч,
Илкимдин тушмагай музаффар қилич.

Сиз эрса битгайсиз назмий тарихим,
Олам ҳайрон қолар, ўқиб таърифим.»

Навоний боши хам, ўйларга ботди,
Қалби туғён қилиб, дадил сўз қотди:

«Бир қошиқ қонимдин кечинг, ҳазратим,
Одил сўзни деяр фақир журъатим.

Қон тўкмак ва этмак юртларни вайрон,
Хукмдор номига келтирмагай шон.

Жаҳонгир бўлмакни айламанг орзу,
Уруш — ширин ҳаёт жонида оғу.

Мулки Хуросонни обод этинг сиз,
Мадраса ва кўшклар бунёд этинг сиз.

Боғлар барпо қилинг ва экинг ниҳол,
Ариқлар қазитинг, оқсин шўх зилол.

Улус яйраб юрсин боғлар аро маст,
Ободон юмушга жон этсин пайваст.

Ушанда номингиз дoston бўлғуси,
Фақир назмига ҳам имкон бўлғуси.

Нетайким, ожизмен жангни битмакка,
Кўнгул амр этмас қалам тутмакка.

Улус қонин этмай назмимга сиёҳ:
Фақирга урушни мадҳ этмак гуноҳ!»

Навой сўзидан қалбида исён,
Чанқоқ кўзларига тик боқди султон.

«Навой, қойилмен журъатингизга
Ва барқдек шуълавор фикратингизга.

Машойихлар демуш, анланг яхшироқ:
«Юз ўйлаб бир сўйла.» Сиз эса бироқ

Маслаҳат бермишсиз соҳибқиронга,
Илкинги чўзманг деб мулки жаҳонга.

Бу янглиш йўриғдур, айтсам, тақсирим,
Вале жўшмиш дилда сизга таҳсиним.

Нечунким, ҳайиқмай, кўнгулда не бор,
Ширин забон бирлан этмишсиз изҳор.

Комил истеъдодсиз, бўлғаймен нажот,
Боши кетур эди бўлса ўзга зот.»

— Авф этинг, ҳазратим, дедим чин сўзни,
Бул учун гуноҳкор санаймен ўзни.

Демушлар: ўйнашма султон била ҳеч,
Ўйнашсанг, бошингни кесгуси қилич.

Башар қўли гулдур, тошға бермиш жон,
Оғоч ҳам сўзламиш даст урса инсон.

Боқинг, улуғ ҳазрат, бу қасри олий
Мадҳини демакка ожиз Навоий!

Нақшу нигоридин кўзлар қамашур,
Назмға солсангиз сўзлар адашур,

Олтин тахтга боқинг — бу улуғ ижод,
Башар санъати-ла бўлмишдур бунёд,

Осойиш давронлар мевасидур бу,
Дорус-салтанага биллурий кўзгу!»

Ҳайрат кўзи билан боқди-да султон,
Санъат сеҳрин илк бор англагансимон

Навоийга боқди ўзга кўз билан,
Кўнгли мумдай эриб, чиндан берди тан:

«Офарин, Навоий! Ултириб тахтга,
Муяссар ўлғаймен дастлаб бу бахтга.

Вале ҳунаримдур юрт олмак маним,
Гар фақир олмаса, олғай душманам.

Сиз эрса бўлғайсиз қошимда яккаш,
Жангу жадалларда назмий аламкаш.

Мартабангиз баланд бўлғай мулкимда,
Толеингиз кулғай менинг илкимда.»

Саросима ичра Навоий унсиз,
Саркаш дарё эди, лекин тўлқинсиз.

Сўзлай деса, келмас тилига калом,
Ёруғ кун, кўнглига лекин қўнди шом.

НИГИРМАНЧИ ҚУШИҚ

I

Боғи Саййид Ҳасан жамоли бугун,
Дўстлар дийдоридан яшнамиш гулгун.

Ҳавоси мусаффо мавлонолардан,
Навобий қошида парвоналардан.

Паҳлавон Муҳаммад, Бадахший хуррам,
Хуррам Юсуф Бурҳон, Фасиҳиддин ҳам:

Навобий саройга хизматга кирмиш,
Абдусайд билан суҳбат ҳам қурмиш.

Тарихин битмакни буюрмиш султон,
(Бу «бахт»дан Навобий кўнглида фиғон).

Маснавийга солгай қотилни қандоқ?
Тоғаларин руҳи уни қилар оқ!

Дўстидан умрбод бўлур норизо
Астробод ҳокими Ҳусайн мирзо.

Муқобил бўлса ўз эътиқодига,
Лаънат тамға босар, балки отига.

Мулозим бўлмаклик гарчи катта бахт,
Султон истагидан бошидир карахт.

Рад этса, сарой-ку бўлур унга ёт,
На сарой, сиғдирмас ҳаттоки Ҳирот.

Вале дўстларига сездирмас зарра,
Куюндек кезса-да қалбида ларза.

Соҳиб камол устоз Ардашер аммо
Кўзидан англамиш, дилда не ғавғо.

Навой кўнглига бериб у таскин
Султон муддаосин этади талқин:

«Яхши кўринғали улус кўзиға,
Абусаид муҳтож шоир сўзиға.

Зулму ситам солмиш юрт бошиға у,
Заҳру заққум солмиш эл ошиға у.

Тагин эл қошида бўлай дебон оқ,
Гўё қаро тунда изламиш чироқ.

Умиди улкандур анинг дунёдин,
Боргоҳи вадаванг мадҳу санодин.

Олқишлар кўкида урсам деб жавлон,
Фароғат шомини тарк этмиш султон.

Ва этмиш Навой сўзини орзу,
Шу йўсин топмакчи улусда обрў.»

Ҳақ сўздан анжуман руҳланди, аммо
Кўнгулларда берди ҳайиқиш садо.

Чунки деворнинг ҳам қулоғи бордур,
Ет кимса эшитса — бу жаҳон тордир.

Паҳлавон Муҳаммад куштигир гарчанд,
Оҳиста сўзлади ҳайиққан монанд:

«Дил амри — султоннинг амридан зўрдур,
Дилдин чиқмиш ашъор элға манзурдур.

Навой сароймас улус шоири,
Эл мулкин бедамиш сўзнинг моҳири.

Назмга солмагай золимни асло,
Дилида яшайдур ўзга муддао.»

Фасиҳиддин деди, маъқуллаб уни,
Жунбушга келгандек суҳбат тўлқини:

«Саройга мулозим бўлмакдин мақсад,
Мушкулот кунларга қўймакдур сарҳад.

Навой бошида кўпдир ташвиши,
Хизматдин йўқ анинг ўзга юмуши.

Оқибат не бўлгай, кўрсатгай даврон,
Амри вожиб, демас, не айтса султон.»

Бадахший кўнглига тушиб ғулгула,
Асл мақсадини деди бир йўла.

Чунки ихлос қўйиб Навойга у
Қадрдон бўлмакни қилганди орзу.

Жомий даргоҳида кўргандан буён,
Қалбида яшарди эзгу ҳаяжон:

«Тарихин буюргач фақирга ҳазрат,
Кўнглумдин бир қадар йўқолмиш ҳасрат.

На чора? Турмушнинг оғирдур тоши,
Гуссадин эгилмиш одамзот боши.

Гоҳ хурсанд, гоҳ ғамнок кунларим ўтмиш,
Гоҳ ёруғ, гоҳ сиёҳ тунларим ўтмиш,

Тирикчилик экан, йўқ ўзга чора,
Ҳиротда бўлмади толеим қора.

Навой назмидин тушиб ҳайратга,
Фақир қойил қолмиш шеърий санъатга.

Не ажаб, саройда кулгай иқболи,
Назмида куйлангай эл истиболи.»

Хожа Афзалиддин — Қирмон шарафи,
Олий табақага мансуб салафи.

Табъи ва ахлоқи тоза инсондир
Илм аҳли ичра соҳиб даврондир.

Зарбу қисматда у эди беназир,
Сўзига улуғлар эди мунтазир.

Навой назмига меҳри тушиб у,
Қалбида яшарди оташин орзу.

Саодат дарахти бергандек ҳосил,
Бугун бўлмиш ул зот мақсадга восил.

Дил кўки бегубор нилий осмондек,
Бағри кенг, гўёки ёруғ жаҳондек:

Тангрига шукурким, толеъ ёр этди,
Фақир ҳам муборак илкани тутди.

Султон хизматиға кирмиш нажиб зот,
Бўри уясидин изламиш нажот.

Бу мушкул савдодур, нечунким султон,
Менсиз вайрон бўлгай демиш Хуросон.

Ул ўзин дунёга устун деб билгай,
Гўё ул бўлмаса, осмон йиқилгай.

Асли ундоқ эмас, эл бошига у
Қора дажжол бўлиб, солмишдур қайғу.

Навойи султондин кутмайин имдод,
Улус илкин тутса, кўнгли бўлгай шод».

«Фақир тили лолдур демакка бир сўз,
Аросат домида ўртанур ҳануз.

Қайга бошин урса, тегмиш деворга,
Найлайн, қадалмиш нигоҳи дорга.

Вале тутиб фақир улус илкини,
Назмга солсам дер буюк мулкини.

Мулк эса бўлмагай подшоҳсиз аммо,
Подшоҳга хизматдин ўзга муддао:

Улус мушкулини қилмакдур осон,
Адолат лангарин тутса, дер султон.

Вақт одил ҳакамдур, кўрсатар замон,
Ким ҳақу ким ноҳақ, билгай Хуросон!»

Ардашер сўзлади — кўзида журъат:
«Хуросон дегунча ўтгай не фурсат.

Хусайн мирзодин ўзга бирор зот,
Эҳтимол, Ҳирийга суролмагай от.

Абусайд деса — тирик жон титрар,
Тирик жон не, мулки Хуросон титрар.

Фақат Ҳусайндек ёвқур баҳодир
Хуросон тахтини олмакка қодир.

Мирзо журъат этса, топса гар ҳамкор
Бегаянч қолажак қотили хунхор.

Чунки эл илкини узмиш султондин.
Истибдод тунида тўйгандир жондин.

Улус ғами ортмиш ҳаддан зиёда,
Осойиш ҳаётни қўмсар дунёда.

Элдан мадад олиб от сурса агар,
Балки, Ҳирот тахти бўлғай муяссар!»

Навоий ич-ичдан қувониб кетди,
Дўст меҳрини қўмсаб, ўзни унутди.

Фасиҳиддин унга бергандек таскин,
Юзи рўшно бўлиб, сўзлади мамнун:

«Аминмен, азизлар, келгай хуш замон,
Ҳусайн мирзога кулгай бу даврон.»

«Қошки...» деб анжуман аҳли руҳланди,
Қаромат сеҳридан боғ шуқуҳланди.

II

Навоий саройда бесару сомон,
Қафасга солинган булбулдек нолон.

Бирор мулозим йўқ кўнглига яқин,
Амирлар дилида хусумат ва кин.

На сарой, на уйда бордир ҳузури,
Ҳақ сўзни айтмаги — унинг қусури.

Юмушидан кўнгли тўлиб муҳрдор,
Соҳиби қаламга берди эътибор.

Ичидан қиринди ўтгандек аммо
Уни камситишга уринди Даҳо.

Чунки у тутмади Ҳиравий измин,
Тортиқ ҳам қилмади унга ўз назмин,

Ё унинг номидан (топиб имконни)
Қасида битмади мақтаб султонни.

Шу важҳдин Ҳиравий тошиб фиғони,
Гўё ҳалқумига тиқилиб жони,

Навой ҳақида тўқиди игво
Ва солди султоннинг кўнглига ғавго:

«Ҳазрат олийлари, аҳли Бадахшон
Ғавғоси қуюндек тинмайдур ҳамон.

Низо уруғини сочмишдур бир зот,
Изламиш Бадахшон дардига нажот.

Ул қайтгач, Ҳирот ҳам тинчин йўқотди,
Сарой аҳлида ҳам ташвиш қўзғотди.»

Зўрға ғазабини босди-да султон,
Даҳо Ҳиравийга тикилди ёмон.

Ва деди: «Қим қилмиш ўз жонига қасд?
Қасд этмиш кимсанинг боши бўлғай паст.»

Ҳиравий, мергандек уриб нишонга,
Қабиҳ мақсадини айтди султонга:

«Бул зот Навоийдур, улуғ султоним,
Кечгайсиз, албатта, бир қошиқ қоним.

Сиздек олийжаноб соҳибқиронни,
(Сўраб турсангиз-да мулки жаҳонни)

Олқишлаб, қасида битмади ҳануз,
Зое кетди чоғи, сиз бермиш нон-туз.

Кўнгли қоралиғи сезилиб қолди,
Балки, ул муҳрдор кўнглини олди.»

Султоннинг бошини қоплади туман,
Кўнглига чанг солди гўё ёсуман:

«Офарин, Ҳиравий!» дея миннатдор,
Тахтдан қўзғалди-да, юрди беқарор:

«Бадахшон улусин босса ёнини,
Хавф-хатарга қўйғай ул ўз жонини.

Тарихим битмакка топса баҳона,
Олий даргоҳ бўлғай анга бегона.

Навоийга денгким, закий йигит у:
Гулоб деб боргоҳда ичмасин оғу.»

Ҳиравий, ўйнатиб шумшук кўзини,
Қуллуқ деб орқага олди ўзини.
Таъзим бажо қилиб тишга чиққан дам,
Уни қарши олди вазирн аъзам.
Тиржайиб, Ҳиравий деди шивирлаб,
Вазирнинг кетди лек эти жимирлаб.

Ва бирдан жонига тушиб талваса.
Қора ниятлари қилди васваса.

Навоий ҳақида йиғиб маълумот,
Кўнгли бўлган эди унинг зулумот.

Султонга айтмаса, бирор кун аммо
Еғар эмиш ўзин бошига бало.

Бало тошларидан қолай деб омон,
Қанча одамларни қилмади қурбон.

Султон ишонарди унинг сўзига,
У эса чўп тикмиш султон кўзига.

Фитна уясини бадтар қўзғай деб,
Абусаид тинчин тағин бузай деб,

Қабиҳ ният билан боргоҳга кирар
Ва султон қошида икки букилар:

«Бурчимдур, ҳазратим, огоҳ этмаклик,
Боргоҳда адолат йўлин тутмаклик.

Не ҳукм қилгайсиз ихтиёр сизда,
Вале гуноҳ йўқдур бул қулингизда.

Навоий Ҳусайн мирзо билан дўст,
Кўнгли ноосойиш, низо билан дўст.

Анга содиқ экан тоғалари ҳам,
Боргоҳга келса-да, кўнглида алам,

Адоват яшармиш, ғанимга ўхшар,
Эҳтимол, Ҳусайн мирзони қўмсар.»

Султоннинг қўйнига киргандек илон
«Наҳотки, Навоий!..» деб тортди фиғон.

«Ҳақиқатни дедим», ерга боқди у,
Қалбида хусумат қиларди ғулу.

Ғазаб ичра султон айлади нидо:
«Сизга рухсат! Мени қолдиринг танҳо».

Боргоҳни тарк этди вазир хотиржам,
Султон чилим тортиб, ўйлар, боши хам.

III

Мушкул иш тушгандек гўё бошига,
Навоийни вазир чорлар қошига.

Буқаламун янглиғ турланиб минг бор,
Ҳиравий ўлтирар — юзида виқор.

Навоий кирдию кўриб Даҳони,
Англади бошига тушмиш савдони.

Ғолиб нигоҳ билан тикилди Даҳо,
Навоий унга лек қилмади парво.

Синов назарини солди-да вазир,
Кўзидан уқмади пинҳон қандай сир.

Юмшоқ кўнгил билан сўзлади майин:
«Ошна бўлиб қолдик вақт ўтган сайин».

Қотиблик ҳунарин қўйиб жойига,
Хизматиңғиз сингмиш мулк саройига,

Олий ҳазрат сиздин бўлиб миннатдор,
Яхши ният билан айламиш қарор:

«Самарқанд мулкига азимат этсун,
Илмда мадорис йўлини тутсун.»

Навоний бу сўздан бўлмади ҳайрон,
Дил уйи гумондан бўлганди вайрон.

Боргоҳга ётлигин сезганда ўзи
Саройдан кетмакка етганди кўзи.

Очиқ чеҳра билан қилди-да қуллуқ,
Деди у: «Ҳақирда ўзга чора йўқ.

Ғоят миннатдормен олий ҳазратдин,
Кўнглум бахтиёрдир бул мурувватдин.

Қачон йўлга чиқсам хуш ўлғай, тақсир?»
«Фурсат ғаниматдур!»— жилмайди вазир.

Ва деди: «Тонг билан отланғай карвон,
Ҳирот қопқасида кутадур сарбон».

Булбул тарк этгандек олтин қафасни,
Саройдан чиқди у, ростлаб нафасни,

Ғамгузор улусга қўшилиб кетди,
Эл юрган адолат йўлини тутди.

Бир шеър хаёлини чулғади аммо,
Кўнглидан қон сирқиб, айлади нидо:

«Зоғеки чўқуб оқизди қон кўнглумдин,
Тирноғ ила узди нотавагон кўнглумдин.

Аъзосида кўр асар дамим дудидин,
Минқор ила чағида нишон кўнглумдин».

ХОТИМА

Манзилга етгандек шукуҳли карвон,
Маснавийга нуқта қўйдим беармон.

Қушдай енгил бўлиб ростладим нафас
Ва боқдим оламга — кўзимда ҳавас.

Кўз ўнгимдан ўтди уйқусиз тунлар,
Навой меҳри-ла яшаган кунлар.

Худди минг бир кеча эртақ айтгандек,
Ҳироту Машҳадга бориб қайтгандек,

Саргардон кезгандек Тафт йўлларида,
Адашиб қолгандек Язд чўлларида.

Ғамдийда эл билан қайғудош бўлдим,
Навой қалби-ла туйғудош бўлдим.

Қўлимни узатдим эрк деганларга,
Саодат эшиги берк деганларга.

Нафратим қўзғади зулмгустарлар,
Бошига тож кийган каззобу харлар.

Хаёлим чулғади ҳайратли фикрат,
Муқаддас кўринди мулки шеърят.

Навқирон Навой мени ром этди,
Майи ноб лиммо-лим назми жом тутди.

Шоир карамидан кўнглим руҳланди,
Гулхандек учқунлаб, шеър ишқи ёнди.

Фасоҳат берсин деб сўз чаманига,
Олтмиш қўшиқ битдим устоз шаънига.

Беш аср муқаддам Навой беҳад,
«Хамса» ишқи билан кўнгли бўлиб банд,

«Ҳайратул аброр»га нуқта қўйиб ул,
«Фарҳод ва Ширин»га урган чоғда қўл,

Фақир ҳам тугатди маснавийсини,
Яратди, балки ўз Навоийсини!

*Тошкент—Ургут,
1981—1983*

МУНДАРИЖА

«Нотинч Хуросон» шеърӣ романи ҳақида. А. Ҳайит-
метов 3

Нотинч Хуросон

Муқаддима.	13
Биринчи қисм	
«Умр фусулининг навбаҳори»	15
Иккинчи қисм	
«Ҳаёт гулшанининг шукуфа ва гулзори».	107
Учинчи қисм	
«Йигитлик чашмасорининг ҳаётбахшлигининг оғози»	192
Хотима	309

На узбекском языке

БАРОТ ТИЛЛАЕВИЧ БАЙКАБУЛОВ

БЕСПОКОЙНЫЙ ХОРАСАН

Исторический роман в стихах

Тақризчи *Салоҳиддин Мамажонов*

Редактор *М. Жалилов*.

Расомлар *Б. Жалолов, А. Бобров*.

Расмлар редактори *А. Мамажонов*.

Техн. редактор *Э. Саидов*.

Корректор *Ш. Собирова*

ИБ №2944

Босмахонага берилди 26.05.85. Босишга рухсат этилди 24.10.85.
Р-22033. Формати 70×90¹/₃₂. Босмахона қорози № 3 Адабий гарни-
тура. Юқори босма. Шартли босма л. 11,41. + 0,15 вкл. Шартли
кр.-оттиск 11,65. Нашр л. 10,84 + 0,26 вкл. Тиражи 7000. Заказ № 1796.
Баҳоси 1 с. 60 т.

Рафур Фулом номдаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР
Давлат қомитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш
бирлашмасининг Бош қорхонаси. Тошкент — 700129. Навоий
кўчаси, 30.